

Финансов механизъм на Европейското икономическо
пространство (ЕИП) 2009-2014 г.

*Извършване на специализирани проучвания по проект: „Храмът
на родовата памет“ Консервация, реставрация и експониране на
Църквата „Св. Рождество Богородично“
с. Миланово, община Своге“*

*специализираното проучване
„Оброци и оброчна дейност в Искърското дефиле“*

ИЗПЪЛНИТЕЛ:
ИМИ 2008 ЕООД

Увод

Настоящото проучване „Оброци и оброчна дейност в Искърското дефиле“ има за цел да документира едно от най-интересните и значими явления в традиционната обредност на селищата от Искърското дефиле – оброците и оброчните дейности като принос към документирането на културното наследство на района.

Предмет на проучването са оброците, оброчните системи и свързаните с тях оброчни дейности в част от селата в Искърското дефиле. Обхватът на проучването е определен предварително и включва селата Дружево, Миланово, Гара Лакатник, Оплетня – област София и селищата от Врачанска област – Очин дол, Елисейна, Зверино, Зли дол, Оселна, Игнатица и Лютиброд.

Първи етап от дейностите по проекта е предварително проучване на региона и събиране и анализиране на наличния материал, свързан с оброците и обредността в региона – проучване на първични архивни документи, съхранявани в РИМ – Враца, Държавен архив – Враца, Регионална библиотека „Хр. Ботев“ – Враца, НБКМ – София, архиви на читалищата в 11-те населени места, частни архиви; публикации, монографии, специализирани студии, статии в медиите и местни издания. За откриване на снимков материал по темата, освен посочените източници, прегледани бяха обектите в Дигиталната библиотека на Регионална библиотека – Враца, а за изготвяне на предварителна карта на обектите- картографски материал на ПП „Врачански балкан“. В резултат на това предварително проучване беше изготвен списък по населени места с оброците, които са били поддържани от местните в различни периоди на ХХ в. За всяко селище бе съставена карта с месторазположението на обектите.

Предварително проучване включва и едно доста подробно запознаване с обредната система на региона и всяко отделно населено място, бита и традициите на местните, историята на населеното място. Отделно е изготвен списък със светите места – манастири и църкви, параклиси; културно-историческите и природни забележителности.

Следващ подетап е изготвянето на въпросник, който беше използван по време на работата на терен. За целта е проучена специализираната литература и на базата на публикувания от д-р Росен Малчев въпросник за изучаване на оброци и оброчни системи от етнографска гледна точка е съставен нов, който най-точно да удовлетвори целите и спецификата на настоящата разработка.

Теренните проучвания бяха извършени в рамките на пролетните месеци на 2016 г. Оброчните места бяха посетени, заснети, оброците измерени и документираны. В този втори етап на проучването бяха проведени разговори и интервюта с различни по пол и възраст, както и образование информатори от всяко населено място, обект на изследването. Насочихме се към възрастни жители, свидетели на обредността (макар и като деца) до 60-те год. на ХХ в. – времето до когато са били обслужвани болшинството оброци. Друга ценна информация успяхме да съберем от хората, които в момента се занимават с подготовката на курбани и обгрижват оброците – „стопаните“, тези, които са възстановили традицията и тези, които се редуват „да дават“ – в рамките на рода, махалата или селото. Тук включваме и готвачите, помагачите и всичики, натоварени с конкретни дейности по осъществяването на службата. Всяко населено място има местен

краевед, който в много случаи играеше ролята не само на наш информатор, но и незаменим гид и помощник.

Основните методи, използвани при изпълнение на теренното проучване са разговорът, интервюто и анкетата с предварително съставен въпросник, включващ 50 въпроса (Вж Приложение 1) относно оброците, патроните, историята на възникването им, принципите на честване и поддръжка, курбаните, оброчната система, обредността, свързана с честването им. Спомените и разказите на организатори и участници в курбаните са важни за нас не само заради конкретната информация и детайли, свързани с подготовката и провеждането на празника, но и оценката на самите участници в събитията, емоцията и значението им за живота по тези места. Детският спомен съдържа моменти-акценти и неслучайно разчитахме както на асоциативния елемент, така и на разказите по снимка и показване/казване на ключови елементи от цялостната картина. Фотографирането на оброчните места е съчетано с уточняване на маршрута, по който се стига до конкретната местност и изучаване топонимията на района. Наблюдението и участието ни в подготовката и провеждането на курбаните са методи, които не бихме могли да пропуснем при подобно проучване. Пряко получената информация винаги е точна и конкретна.

Последващият материал представя обобщени, систематизирани и анализирани събраните данни по темата. В първата част са описани 118 obroca и оброчни места, разположени на територията на 11 селища, погранични за територията на ПП "Врачански Балкан". Последователността на представянето им е определена от географските особености на землищата и тяхното териториално разположение – по течението на река Искър, местности и селища, разпростиращи се на двата бряга както следва: Дружево, Миланово, Лакатник, Оплетня, Очин дол, Елисейна, Зверино, Зли дол, Оселна, Игнатица и Лютиброд.

В отделни глави във втората част са приложени: Културно-исторически и природни забележителности; Оброци и оброчни системи в Искърското дефиле – систематизирана обобщена и оценъчна разработка от гледна точка традиция и приемственост, динамика и локална специфика.

Освен чисто научния принос на изследването, събраните материали могат да бъдат използвани за развитието на културния туризъм в региона и на територията на Врачанската планина – някои от тях да бъдат включени в туристически и познавателни маршрути, еко пътеки и фестивали, свързани със запазване на традиционната народна култура на селищата от дефилето. От друга страна за самите местни жители „заснемането“ на този културен феномен ще даде възможност традицията не само да бъде описана, „разказана“, но и продължена. По разказите на старите могат да бъдат подновени определени служби – днес или след десетилетия. Жива връзка между поколенията, традицията на оброците и курбаните в района на Искърското дефиле да продължи по най-естествения и закономерен начин.

Калина Тодорова Николова

Оброци и оброчна дейност в Искърското дефиле

Оброчищата заемат особено място сред свещените места на Врачанската планина. Те носят в себе си знаците на древни знания, вярвания и практики, посветени на митичния стопанин закрилник и в същото време сами по себе си са знаци за християнското преоткриване на връзката между земното и Божественото. Места, където се срещат старинна магическа обредност, чисто народни обичаи, църковно-религиозни ритуали и символи. Тяхното възникване и предназначение е пряко свързано с изконното желание на общността за общуване с Бога и осигуряване на благоденствие чрез посредническата функция на покровителя – стопанина, светеца. Мястото им в богатата обредна система на планинците от Искърското дефиле е пряко обвързано с културната и родова памет и традиции, до голяма степен обусловени от суровия и труден живот в планината, но и от вечната връзка на човека, роден и отраснал по тези места с природата и заобикалящия го мир.

Искърският пролом е най-дългият и най-впечатляващият природен феномен от този род в България. Величественото дефиле в Западна Стара планина свързва Софийската котловина с Дунавската равнина. Мястото е определяно като изключително интересно от геоложка гледна точка, тъй като проломът представлява напречен разрез на Старопланинската верига и „забележително съчетание на каньоновидни долини и ждреловидни теснини с недостъпни остри зъбери, живописни долинни разширения и амфитеатрално етажирани или стръмни сипеини склонове с многобройни пещери и карстови извори“ (Своге). Същинската част на ждрелото се простира от град Нови Искър до село Лютиброд, дълга е 67 км и в последната си, най-атрактивна част се явява югоизточна граница за територията на Природен парк „Врачански Балкан“. Районът е наситен с природни и културно-исторически забележителности. На територията на парка се намират: защитената местност Лакатнишки скали, природните забележителности Темната дупка, Ритлите и Черепишките скали. Както в миналото, така и днес те са притегателна сила за човека и благодарение на местоположението си – дефилето, най-естествен път през планината още от древността – не само са осигурили своето трайно присъствие в местните бит и традиции, култура и изкуство, но разнасят славата на този впечатляващ край с посланията на писатели, пътешественици и художници далеч по света.

Красивите местности покрай река Искър са обитавани от най-стари времена. Многобройните археологически находки – надгробни могили и артефакти, исторически, езикови и етнографски извори, представящи културата и бита на народите, населяващи тези земи, са красноречиво доказателство в подкрепа на твърдението ни, че тук е имало живот от праисторическо време и той не е прекъсвал за дълги периоди. Най-ранните, установени засега, селища в изследвания район са от края на медно-каменната епоха (V-IV хил. пр. Хр.), разположени на естествено укрепени и защитени места. Такова е локализирано в м. Градището при Елисейна, където има останки и от късноантична и средновековна крепост. Тази топографска приемственост вероятно е валидна и за другите антични и средновековни градища в Искърското дефиле. Все още личат останките от поселенията на траките, десетки антични и средновековни крепости,

селища и градища: Осиковското, Лакатнишкото и Дупнивръшкото градище, Градо при Оселна, Златишкото градище в землището на Зверино, Калето при Игнатица, Заград, Шишмановото кале и Коритенград при Лютиброд. В тяхното разположение е установена закономерност: всяко едно има визуална връзка с други две съседни, което предполага размяна на светлинни или димни сигнали. Проучени са останки от раннохристиянски трикорабни базилики (V-VI в.) в м. Пресветица – Очин дол и при Ритлите – Лютиброд, както и църквата „Св. Георги“ (XIII-XIVв.) при Ритлите.

Безспорно е културното влияние на двата големи манастира, които се намират в близост до пролома – Черепишкия манастир „Успение Богородично“ и Осеновлашкия манастир „Седемте престола“, средновековните и възрожденски църкви, оцелели през годините – свети места в родовата памет на местното население. Свети места са многобройните оброчища, осяяли планинските високи поляни, била и стари пътища. Почитта на хората към тях е от незапомнени времена и цели осигуряване на благоденствие и плодородие. Стопаните на планината поддържат жива връзката между човека и Бога чрез обряда и ритуала. Голяма е ролята на посредника – в силата на закрилника, на светеца да пази и помага се вярва и днес.

Представените в това проучване 118 оброка и оброчни места се намират в землищата на 11 селища, разположени на двата бряга на р. Искър от Дружево и Лакатник до Лютиброд: Дружево, Миланово, Лакатник, Оплетня, Елисейна, Зли дол, Оселна, Очин дол, Зверино, Игнатица и Лютиброд. Те могат да бъдат открити в самите села или извън тях, при труднодостъпни кошари, върху древни сакрални места, тракийски могили или средновековни некрополи, в дворовете на стари или нови църкви, до свещени дървета, край реки, потоци и извори. Всяко оброчище е разгледано в рамките на оброчната система на региона и селището и в контекста на традиционния календар на планинците. Хронологична рамка – от нач. на XX в. до наши дни. Описани са оброчните знаци, патроните и обредността, свързана с жертвата – курбан за всеки изследван обект. Общите елементи, обобщенията и изводите са изведени във втората част на изследването, докато първата част два сравнително изчерпателна и подробна картина на историята и съвременното състояние на оброчната система на всяко едно от посочените селища. Предмет на проучването, освен митологията на конкретния оброк, са миналото, топонимията и присъствието му в наративната традиция на местните. Така на следващите страници могат да се прочетат занимателни истории, понякога с неочакван край и нотка на носталгия, разказани с автентичния език на хората от планината: за техните вярвания и „служби“, за чисто човешките болки и радости, за предаваните в семейството и родата знания и житейска мъдрост.

ПЪРВА ЧАСТ

Дружево (до 1952 г. *Дупни връх*). Село в Софийска област, община Своге, на 33 км северно от гр. Своге, в Дружевската/Дупнивръшка седловина. Състои се от отделни махали, разположени от 800 до 1000 м надморска височина в планината Козница, дял от Западна Стара планина на границата между областите София, Враца и Монтана. Днешното село е възникнало в края на XVIII и нач. на XIX в. Първите жители са преселници от близки райони, които намират тук добри условия за препитание, но землището е обитавано от дълбока древност. Седем са неизследваните тракийски могилки, наричани от местните „буци“ - три са в м. Дралчовата ливада, една - срещу Дупни връх, на запад от него. Запазени са останки от основите на две стари църкви. Едната е в центъра на Дружево, а другата - в ниско планинско дере, под днешното село в м. Манастира. Според предание там е съществувала голяма махала, но след превземането на Видин, турците я опожаряват. Основен поминък земеделие, животновъдство и дърводелство. През XX в. хората от селото намират препитание в мините и металургичния завод в Елисейна. Първото училище е отворено през 1860 г. Повече от половин век по-късно, при население през 1926 г. от 1083 души, в училището се обучават 111 ученици. По време на Балканската и Първата световна война от селото участват повече от 200 мъже и младежи, от които загиналите са 18. (ТДА – Враца, Ф1, оп1, а.е. 115, л. 2,3).

Махали и колиби: Гладник, Валого, Поломо, Равнището, Доло, Крушите, Дравчова ливада, Селото, Градището и др. Граници на района са местностите: Петренски дол, Мушат, Метликите, Равнио камък, Соколец, Горелата падина. От реката Еловица, Цървената кукла, Лиса могила, Скревенико, по билото до Вачевата поляна, Кривото дърво, Козарнико, Хайдушки дол, Понор, Шиндарските дупки, Врапчов дол, Скоко, Танкио рид, Братанов дол.

Събор на селото някога празнували и на Спасовден, и на Димитровден, но днес е останал само този на Спасовден. През XX в. действаща черква в Дупни връх/Дружево не е имало, хората се черкували, женили и кръщавали в съседното Осиково/Миланово – в старата църква в махала Старо село.

Останки от стар манастир и църква. Според фолклорни данни, събрани през 1927 г. селото е заселено около 1760 г. като първоначално дошлите преселници от Софийските и Врачанските села населили м. Селището: „Селото е пръснато, а само около 20-30 къщи са групирани около тогавашната черква и училище. Знае се, че черквата е осветена 1860-1870 год., а няколко години преди това е била построена от букови дъски. Преди 30 годни е паднала, а сега е останал само трона. [...] В района на селото има развалини от стар манастир. Преданието говори, че: на останките имало надпис, от който селяните заключавали как преди 300 год. тоя манастир е бил поправен (изглежда, че той е бил пуст преди това, защото тъй казват и селяните) от некая си Тодора Теофанова, за която нищо не се знае, че силна буря съборила голямото дърво, което е било до самата сграда, което пък съборило манастиря” (ТДА – Враца, Ф1, оп1, а.е. 115, л. 2,3).

Църквището. „Двайсе и седма година (1927 г.) започва в Дружево да се праи черква. Зидището къде е. Доколкото знам, поп Симеон от Миланово – то е осветено местото там – той ми е казал, че това е много старо черковно место. И на самата полена пред зидището къде е – то е големо напраено – като манастира, голема черква да се прави. На равното пред Църквището има един камък такъв квадратен, бигорлив – дали си седи още?! И казват, че тоа камък, дедо Семьон, нали знаеш – попа и вика: „Деде, тоа камък е от векове тука!“ Стават некакви събития – тогава са искали да минем към Софийска епархия, раздори стават между Софийска и Врачанска епархия и не се строи църквата” (СИС).

Манастиро. „Аз знам, че е унищожен от турците. Може би от преди 1200-та година той съществувал. Преди турското робство си го е имало – той е много стар римски манастир. Това са преданията за манастира: турците го опожаряват, обесват попа, който е бил там, изколват добитъка доле, запалват и край. Седи си – зидищата си седат, нишите си седат. То не е малко манастирче и височината му може би 3-4 метра е била. От камък. Сичко от камък. Близо има изворна вода – много вода има” (СИС).

По време на нашето теренно проучване успяхме да съберем данни за седем оброчни места, разположени на знакови за селището местности, за обредните действия някога и подновената служба на курбаните днес. Записахме интересни легенди и предания за Градището – „летен дворец на цар Константин и царица Елена”, Църквището и двата манастира, за които се знае, че са от преди турското робство, за Вълчан Войвода и скритото във Врачанската планина имане. Разказите на отрудените планинци съдържат интересна информация както за изследваните от нас обекти, така и за бита и поминъка на хората от някогашното Дупни връх. Спомените за големите празници, чествани във време, когато чувството за общност и съпричастност е водещо, отправят към съвременника дълбоки послания, свързани с красотата и истинския смисъл на обредната трапеза, споделените храни, напитки, благопожелания и емоция.

Лазарица и Цветница по махали. „Ходехме на Лазарица на Лазаровден. Ходехме на Лазарица – ходехме по три момичета, три си пеят и си отпеват. Пееме си на момче, на момиче – зависи какво имат... Ако имам душа да викна тука – ше се уплашиш, как сме пеяли по гората, ама не мога!

Тука ни са казали, Лазаре,
пометени дворове,
наредени столове.
На стол седи ергенче,
с ябълка си играе,
та си мома лъжеше:
- Айде, моме, пристъпи,
да ти дам ябълка!
Не й даде ябълка,
но я хвана за ръка.
Води, води – та дома.

- На ти, мале, отмена,
на мене бела премена,
на тате- вода студена! - На момче пеехме така, а за момиче се пееше:
Белолика девойка
бело лозе садила,
на високо седела,
на далеко гледала.
Съгледала овчарче (ратайче),
ней се стори татарче.
Хукна мома да бега,
спъна я къпинка.
- Дръж, къпинке, не пускай,
твоя да е лозата,
моя да е момата!

И тогава на Цветница едно венче – оплетеме си венчета и тогава на една дъска – отрежеме залък от хлеба (обредните кукли – б.м.) и си го наричаме: тоя е на тая, тоя е на тая, тоя е на тая – тия, дек сме ходили на Лазарица и сме пеели. Венчета си слагахме, пускахме си ги и по водата... И тогава на една дъсчица сложим залчетата – това е мойто, това е твойто, това е на другата и го потопиш дъската във водата – кое залче тръгне първо, го понесе водата – тая е кумица! И тогава в понеделник(Великден – б.м.) са ходеше „В кумицата” – са казваше. Мене ми са падна и ние си готвихме в къщи, гласихме си. И тогава тия, къде си поканиш – лазарки и други приятелки – носат си хлебче: като колак е и на средата дупка и тогава на средата сложени три яйца и идват тия и това ти го подаряват на тебе. А ти си ги гощаваш. Правиме си после веселби. Може и повече кумици да има – зависи колко махали ходат на Лазарица” (СЙН).

Общи трапези, освен на пролетните празници - Гергьовден и оброците, редили и на всички задушници. Някога ходели заедно на задушница, изчаквали се и чак като се съберат всички жени, нареждали общата трапеза в гробището. „Сички се чакат заедно и тогава си наслагат жените и тогава си дойде попо и прекади. Той ни командваше какво да работиме – сега ше прекади, ше пречупиме, отреже си от сичките и тогава си седааме там ние и си чупиме и почва да се раздава нали за „Бог да прости” – как си се дава. И тогава си седаме и си ядеме там заедно. На гроба си занесеме от каквото сме носили, та си оставим. А иначе си ядем на общата трапеза” (СЙН).

В спомените на местните като особено събитие сякаш е „запечатана” общата трапеза на Гергьовден при оброка на Градище. Дори по комунистическо се опитали да подновят курбана, макар тогава да се събирали на общи трапези на 1-ви май. Оброкът при вековното дърво е смятан за най-старото и свято място в селището и днес.

Стар оброк на Гергьовден до вековен дъб на Градището. Стар оброк до вековен дъб на полянка сред горичка във високата част на Градището. На оброчното място до вековното дърво има два каменни кръста. Единият е от началото на ХХ в., според местните – от 1915-16 г., с релефни изображения на соларни символи и християнски знаци (слънчева розета, но човекоподобно представяне на слънцето и божеството,

кръстове и др.). Кръстът е с внушителни размери – 1.70 м височина и ширина на раменете 0,80 м. Пред него е запазен, макар и счупен, още по-стар по-малък кръст от бигор. *„Имало е дъб, още по-голям от този. И на същото място израства този, който е може би на 200 години, може и повече”* (СИС).

Местността е оградена с легендарен ореол, подобно на Осиковското, Лакатнишкото и всички останали градища по дефилето. Легендите и преданията го отнасят към култовите места, посветени на Бога – Слънце и неговите християнски заповедници светците Константин и Елена. *„Градището е много стар оброк – още от преди латинско време още. Имало оброци – два са били. Един е на местото на тоя, който е сега – и стария си седи кръст до него, знаеш го, бигор. Имало е и още един – точно в средата на Градището. И той, дедо Петър, ми казва, че това е било летна вила ли е, резиденция ли е, сгради, постройки и тука са идвали летото царица Елена и цар Константин. Имали са сгради – Градището. Отдолу казват, че е имало кухня, голяма кухня – пещери и вътре тунели, такива работи. Имало вода. Изворна вода. И сега нали извира – над Градището към Бьоринов трап извира вода – точно по средата на Градището и на Стубел – почти на едно и също ниво от двете страни на тази височина извира вода. Оттам са черпили вода. Имало е подземен тунел – далеко излизал.*

Некаква война се е водила тука между двете градища – едното се намира в Дружево, а другото се намира в Гара Лакатник. Имало е война и загинал некакъв човек и там имало и паметник – там е погребан. Така се говори. По времето на цар Константин и Елена. Загинал е некакъв голям воин – той кръста му е бил nekъде там наоколо – на около 5-600м. от тия двата. Станало ниви после, къде е кръста – не се знае. Косеше се, ореше се – моя дядо Васил – той там си живееше (на Градището – б.м.) (СИС).

„Много хубав курбан! Целото село излиза и носи по едно агне от къщи и в един кръг така се нареждат – секи си знае местото къде му е” (ЕАН).

„Гергьовден ние си го честваме на оброк и секи си коля агне. Коляме си на Гергьовден ягнето, сложиме му венче, прекадиме го некой път на живо и тогава са заколи. И на Гергьовден са пълни, пече са. И зимаме го цело, как си е цело – на оброко. Там си имаше трапези така те – наредено и секи си знаеше къде му е местото – кой къде си слага. Слагаме агнето, слагаме колак – така викахме на хлеба. Омесен хлебо и нашаран околе и тогава имахме селски коняр и за коняро нали са е резало парче от хлеба... И като омесиме хлеба, на средата сложиме дупка – точно на средата и тогава, на единьо край са изреже те така те малко на ъгълче и това от дупката до ъгълчето се режеше за коняро. И тогава попо – като отидехме и четеше. Нали – има си оброк, цветя си носиме, свещи – и прекади. Като прекади и почва да взема... Сега попо взимаше плешката и долната челюст от агнето и от колако си отреже. А некой, нали ако му е по-малко ягнето, той слагаше пари. Сложи пари на агнето и той земе или челюстта, или само плешката и парите. Едното остава от тия работи. И тогава си седаме. Вино са носеше. И си прекади попо и си тогава седаме и почваме да си чупиме, нали и си ядеме. Даже нали ние сме наседли така те (в полукръг около оброка на поляната – б.м.) и ни канат хората – ти си земеш от техното, те – от нашето, нали, караме си така те наред там. Ядене, пиене на ливадата там...

[...] Тогава, като си прекадиш на Гергьовден, значи може после да си носиш на всички – на лоши работи, на такива работи (на помени), но трябва най-напред да си прекадиш (жертвата – б.м.) на хубаво.

А и правехме кога не вали, правехме молебен. Кога не вали дъжд, правехме молебен. Попо си чете – една година, помна значи... На същото място са прави молебен за дъжд. Събират са сичките, къде си ходехме – селото. И тогава попо чете, чете, прави молебен и като са създаде един облак и като удари значи, та си не моа дойдеме! Дъжд, тогава, същия ден, кога направи молебена” (СЙН).

Оброк на Петровден на Чудил. Оброчното място е на висок връх, вижда се от селото. Оброкът е бил поддържан от Чапкънците и задължително се е колело овен или овца. *„Ами то за овцете е тоа оброк на Чапкъните, за здраве на овцете са го давали навремето. Били са богати ора, имали са овци” (ДВГ).*

Днес на оброка не се служи, но оброчният знак е запазен – почти дублира каменния кръст на Градището от нач. на ХХ в. с релефни изображения, не съвсем четливи, но с по-малки размери: 1,20/0,60 м. Според нашите информатори, оброкът е подновен, като се служи на същия патрон, но обща трапеза се прави в селото „три къщи са там и са редат – колат овца”.

Оброк на Говежди кръст в м. Крушите. Стар оброк, на който се служело на Горщците. Оброчният кръст, поставен до средното от три яворови дървета, също почти дублира по форма и релефна украса новия каменен кръст от началото на ХХ в. от Градището, само че отново с по-малки размери – височина 1,20 м, с ширина на раменете 0,60 м. На гърба, в горния десен ъгъл, се забелязват следи от надписи. Местните наричат оброка „Говежди кръст”, защото жертвеното животно, което се давало за курбан, е теле – „мъжко теле”. Оброкът се поддържал от Чапкънците. *„Те си го колят и са си там – братски беа и си го дръжеа и колят. Всяка година на оброка се даваше теле. После кадат как си се кади – като сложат манджата, та си прекадат казанете – сичко и тогава ние си наредим сичките съдове около казанете и почват да сипват наред, наред, наред. Насипат на сичките. Тогава задължително са вареше зелен фасул, носехме, носиле сме и питка – не може без питка. На кръста си са пали свещичка” (СЙН).*

Службата на оброка е преустановена в средата на ХХ в., след което не е подновявана.

Оброк на Илинден в подножието на връх Гарванец – Пенчовия кръст. Оброчното място е популярно като „Есперанто”- до лагера. Стар родов оброк на Пенчовци. Оброчният кръст е на полянка сред борова горичка над пътя – стар кръст от бигор с релефно изображение на система от три кръста, висок 0,60 м с ширина на раменете 0,40 м.

Стар оброк, празнуван на Илинден до средата на ХХ в. Подновен от Евгени Николов от рода Пенчовци, когато станал кмет на селото през 2005 г. *„Той е родов оброк, защото съм чул, баба ми е казала, че са хилядили. Нали като та благославят некога и речът: „Да илядиш!”, „Къде одиш – да илядиш!” – значи да имаш много пари, много стока и им е вървело и затова са го правили. С овце, кози, кокошки, кучета – имат числото*

хиляда – от сичко. И са ги смятали за богати – затова са подържали тоя оброк – за здраве и благоденствие” (ЕАН).

Курбан се дава за цялото село. Поддържа се от Евгени Николов и още двама негови приятели – „ортаци”. Той разказва, че на оброка се колят по две овце и курбан-чорбата се вари в два казана. Смята тази година да намери мъжко животно, защото старите хора от селото му казали, че за мъж светец се коли мъжко животно, а оброкът е с патрон св. Илия. Животните сега се колят предния ден, докато някога това е било немислимо – жертвата се дава в деня на светеца на оброчния кръст. „Сутрин от пет часа почваме да палим огньовете – месото, всичко е подготвено и започва да се готви, та да стане в 12.00 часа. То си е много работа. Не се кади на живо сега. Кадиме на обяд, като дойде попа, прекади и курбана, и хората, кои са там, наръси ги с босилека...” (ЕАН)

Сега обредната трапеза отново се реди на земята, макар че няколко години изкарвали и маси. Спазват се основните обреди, макар променени: избиране и даване на жертва, обкичване на оброчния кръст с цветя, приготвяне и освещаване на курбан-чорба, редене и освещаване на обредната трапеза, споделени храни и напитки.

Оброк на Илинденския кръст на Остреница. Междуселски оброк, на който се събирали хора от съседни махали на Губислав и Дружево. Службата на него не е подновена, защото вече няма хора, които да го обслужват в тази местност.

Оброк в м. Дело. Оброчното място било при Чукаловци. Хората от селото твърдят, че там също е имало манастир и каменен кръст. Не се помни на кой празник се е служело.

Оброк на Бигоро. На мястото имало оброчен знак – „камък с двоен кръст”. Не се помни кой и в чест на кой светец е служил някога.

*Домът на цар Константин и царица Елена

Светите равноапостоли цар Константин и неговата майка Елена в народните представи на българите са или брат и сестра, или две сестри (свързано с древния механизъм на митологичното двоично мислене и често срещаната в българския народен календар близкост на светците) или съпрузи. В приказките и легендите от Врачанско те са мъж и жена, които имат дъщери (най често три). Според народния календар денят на светците отбелязва края на пролетта и прехода към лятото. В аграрен план това е времето, през което магически трябва да се осигури бъдещо плодородие и здраве. Обредните практики са свързани с езическия култ към огъня и слънцето, чиито християнски “заповедници” са св. Царей - Константин и Елена. Вярва се, че "Еленка носи в ръкава си градушката", че "Еленка и Костадин носят градушката в чувал" и затова се правят курбани - за предпазване от градушка.

Ако за Странджа е характерна обредната игра върху огнена жаравя – нестинарството, предшествана от ритуалното очистване на аязмата, то във Врачанско езическата основа на легендите и преданията за светците ни повежда към сакралния скален къс – към пещерата-утроба и нейните свещени извори. Имената на светците са вплетени в различни легенди, свързани с интересни природни забележителности: планински извори и пещерни езера, скали и пещери, скални мостове и реки, градища. Легендите и преданията за летния царски дом на Константин и Елена на Дупнивършкото

градище са част от интересен цикъл, посветен на Св. Царей. В него влизат фолклорни материали за няколко природни забележителности и градища в региона – Божия мост (естествен скален мост) при с. Лиляче, Врачанско, Баните – пещери с езера при прохода Вратцата и също там – „Колесницата” – скална група високо в скалите, както и Костадин камик при с. Лехчево, Монтанско. Всички те пазят древния култ към слънцето и са сочени от народния разказвач за домове на светците, „слънчеви заповедници”.

Миланово - старо име Осиково, преименувано (1950) на родения в него септемвриец Милан Петров Трупълвов.

Землището на с. Миланово (Осиково) се намира в южните части на Врачанската планина. Ландшафтът му е толкова разнообразен, че в него се откриват почти всички географски форми: върхове, могили, долове, падени, валози, равнини, седловини, интересни скални образувания и най-вече широкото плато, върху което е заселено. Центърът на селото е на 820 м н.в. Най- високият връх, който е и най-висок във Врачанската планина, е *Бегличка могила* - 1482 м н.в., връх *Соколец* - на 1100 м н. в., хижа „Пършевица” - 1300 м н. в.

Според местно предание селото е основано от преселници, избягали от насилствено потурчване, но според събраните документални свидетелства, когато от Родопите, от село Ариянци идва родът Арияни, тук вече има заселени три рода - едните били Пешуранци, другите два не се помнят. Според археолози Осиково е старобългарско селище, образувано на мястото на антично трако-римско селище на рудари, за което свидетелстват и останките от стари рудници в местностите *Виля глава*, *Герано*, *Котлината*, *Стакьовица*. В землището са регистрирани около 25 надгробни могилики, непроучени, които местните наричат „мацулки”. Заварено от османските поробители с днешното си име и се среща в турски документи от XV до XIX в. Местило се е няколко пъти. Землището му и в миналото се намирало на кръстопът: на пътя от София и Софийско за Берковско, Врачанско и Дунавската равнина по пеши и конски пътеки. Друг път, който минавал през земите му е от София през Годеч, Дупни връх (Дружево), Мушат, Друмо, Гладна и Шиндарски път за Враца.

Основните занятия на осиковци в миналото са земеделие, животновъдство и дърварство. След Освобождението населението масово се разселва от Старото селище като се преселва в други части на района с по-благоприятни условия за препитание. Така до 30-те год. на XX в. се оформят пет големи махали, от които Гумна/Гувна станала център на новото селище, до голяма степен обусловено от факта, че по това време през района минават пътищата от Лакатник за Вършец и Враца. На територията на землището има останки от стари пътища, градища и светилища.

Градището или *Осиковското градище*, е популярна местност в землището на селото, която е получила името си по запазените останки от охранителна крепост, разположена на това място. Античната и средновековна крепост е непроучена археологически. В предание се разказва за това, че крепостта на Градището паднала под турска власт половин век след падането на Видинското царство. Вековното дърво Граница на Градището е с пречупен от мълниите връх. „На върха на средната височина човек е построил кастел, а в подножието на останалите - две други укрепления, руините на които увеличават броя на установените от мен антични крепости из пролома на Искър

на осем. Този голям брой кастели е още едно доказателство за голямата стратегическа важност, която римляните са придавали на пътя през Искърското дефиле. Този път е свързвал Солун и Дирахуим през Стоби, Сердика и Ескус с Траянова Дакия. През Средновековието голяма роля е играла крепостта върху средния връх, наречена „Осиковско градище“. Легендата разправя, че тя е била непревземаема, дълго е обсаждана от неприятели, докато някакво момиче, влюбено в един от враговете, идва до идеята да отклони водата на дълбокия по това време Искър чрез една стена." – Пише австро-унгарският пътешественик Феликс Каница в „Дунавска България и Балканът " (1860-1879).

Църквата „Рождество Богородично“ в Старото село е една от най-старите в региона. Легендата разказва, че е построена на мястото, където най-рано изгрява и най-късно залязва слънцето. Това станало около половин век след образуването на Старото село. Паметен надпис сочи годината, в която строежът бил завършен – 15 юли 1492 г. – „...година 7000 от Сътворението". Надписът е заснет и разчетен през 1940 г. от Димитър Николов: „Храм на Рождеството на Пресветата наша Владичина Богородица и приснодева Мария". Обявена за паметник на културата. Не е действащ храм след смъртта на свещеник Симеон Коцов Рагъов през 1984 г. Част от оцелелите икони се пазят и днес от дългогодишния църковен настоятел Александър Цветков. Ремонтирана по проект.

В дворното място пред черквата, което сега е поляна, се е намирало първоначално гробището. Това се знае като предание, защото много отдавна е изместено там, където е сега старото гробище. Гробовете и гробни места са били подредени по фамилии. На празници като Гергъовден, Петковден и др. хората се подреждали по фамилии в двора пред черквата така, както по фамилии е било подредено и гробището. След трагичната катастрофа и гибелта на 15 души от с. Миланово през 1968 г. гробището от Старото село е преместено на Църквище, където е и сега, без да се спазва традиционният ред и подредба по родове и фамилии.

В днешно време се прави събор в Старото село при старата черква с курбан, църковна служба и водосвет за здраве. След построяване на новата черква в центъра на селото (през 2003 г.), която носи името **„Рождество Богородично“**, се прави събор с курбан и водосвет, музика и много веселба (Динова 2015).

На Крушовица не се помни да е имало света обител, докато адвокатът Константин Георгиев не построява през 2006 г. със собствени средства **параклис „Въздвижение на Светия Кръст Господен“**. На Кръстовден се прави курбан, на който се събират хора от цялото село. На Кръстовден (по стар стил) се прави курбан в махала Ръжища.

Черква в местността Църквище – останките ѝ са съществували почти до средата на ХХ век. Сега личи само мястото и могат да се видят камъни от градеж. За нея разказват възрастни жители на селото. В близост са намирани предмети от църковна утвар – кръстове, части от свещници, кандила и др.

И още няколко предания за манастири и параклиси:

Манастир и параклис „Св. Кирик“ – на южния склон на Могилата под Св. Спас, където живеели Кюовци. На същото място е имало кладенче, което през втората половина на ХХ в. е каптирано и отведено с водопровод на Буров валог.

Манастир „Св. Врач“ в Свражен – последните следи от него са заличени при прокарването на шосето в Искърския пролом през 40-те год. на ХХ в. Намирал се там,

където в момента е Дома за хора с психически заболявания до р. Искър. Казвал се е „Св. Врач“ и според местно предание, името Свражен идва от името на манастира.

Светилище в Чучуверката – светата обител, според стари жители на селото, се е намирала там, където се събират двата дола – Коритски и Сапачур. Мястото е близо до Побратовец и Свражен. Има останки от градежи.

Християнско светилище на Градището – Намирало се е на входа на Градището. След 1950 год. хълмът е залесен с иглолистни насаждения. При копане на дупките са откривани гробове с човешки скелети, погребани по християнски обичай.

Според краеведите Илия Жильов и Цветана Динова за оброци или черкви са избирани най-високите места, намиращи се най-близо до селото: храмът на Градището; първата черква в селото, чиито останки били запазени до средата на XX век, се е намирала на най-високата част на местността Църквище; оброкът „Св. Спас“ бил в местността Могилата, което е най-високото място до селото. Осем са оброчните места, които те, по предания на стари хора, са установили по време на свои проучвания и които ние успяхме да локализираме и опишем. Знак на оброка – каменен, железен или дървен кръст – са запазени само в махала Ръжища и местностите Могилката и Тройца. С изключение на оброците в някогашното село – махала Старо село, които са се намирали в горния и долния край на селището, не се знае поводът за установяването на службите. За всички, с изключение на тези в Старото село, се знае, че са обслужвани до средата на XX в. След 90-те год. на XX в. службата на някои временно е подновена, но по-сетне отново прекъсната. Традицията трайно е подновена в Ръжища. Оброците са наричани по имената на фамилиите, които са ги обслужвали: **Канин оброк, Сульов оброк, Керефейски оброк.**

„Характерно за курбаните е това, че се коли мъжко животно – вол, овен, агне, петел. В миналото целият ритуал се е спазвал – прекаждане на животното, клане и готвене на място, осветяване на храната, хляба и водата. Всичко това се върши в деня на курбана. Храната се раздава на присъстващите за здраве. В днешно време някои елементи на ритуала не се спазват – липсва ритуалът преди клането, коли се и се прави заготовка на месото предния ден. Не винаги се прави осветяване на храната преди раздаването, защото липсва свещеник“ (ЦАД).

Два стари оброка в Старо село – м. Кръсто. Най-старите оброци, за които се знае, се намирали под и над селото – днешната махала Старо село. Поводът за възникването им е чумна епидемия и до днес се разказва за обредното заораване на селището с бразда, направена от двама братя близнаци с два вола - също близнаци. Ритуалът се свързва с клетва никой от тях да не се изселва. Под и над селото са поставени кръстове и са извършвани обредни практики, с цел предпазване на хората и стоката от различни болести и беди. Има жители на Миланово, които свързват възникването на тези два оброка с чумните епидемии не в края, а още в началото на турското робство. Други подкрепят твърдението с факта, че църквата в Старо село е строена през чумата от 1490 г.

„Изоставянето на тези оброци вероятно е започнало тогава, когато увеличилото се население и други причини са предизвикали изселването и преселването из района на землището и други райони извън селото. Клетвата е

била нарушена, а може би е изпълнила предназначението си и хората са престанали да извършват жертвоприношения и да поддържат оброците. Останали са имената на местата, обозначени с кръстове и днес има две местности – под и над селото – които се наричат „Кръсто“ (ЦАД).

Оброкът „Св. Спас“ на Могилата. Разположен на най-високото място в близост до селото. От мястото, където правели курбана на Св. Спас, се виждал покривът на параклиса Св. Кирик, разказват спомените на своите предци информаторите. Обслужван е от фамилия Кюовци на Спасовден. Няма сведения за повода и времето на възникването на оброка, нито за причините за преустановяване службата на него. Железният кръст е поставен през 2008 г. от Петър Димитров Жильов и негови близки.

Спасовден е един от най-важните празници в традиционния календар на осиковчани. В миналото се правели литургии, водосвети, курбани в прослава на Светото Възнесение Господне. Оброкът се поддържал от Кюовци, но се събирали хора от цялото село. Помни се от по-старите хора, че на Спасовден се правел събор до средата на ХХ в., посрещали се гости, свирела музика. На Спасовден бил пролетният, а на Петковден – есенният селски празник. В началото на 60-те год. на ХХ в. местното ръководство променило празника и обявило местният събор да бъде на 24 май.

В народната памет е останало предание от времето на турското робство. На един такъв събор на Св. Спас дошли кърджалии и нападнали присъстващите – на празника се били събрали жени, невести, девойки. Хората се разбягали, а главатарят на кърджалиите откъснал гердана от златни монети на най-личната мома Спаса и задигнал котлето със светената вода на попа, в което богомолците били напускали монети. Като по чудо се разминало без жертви.

„В миналото Спасовден е особено почитан от осиковчани, затова се е правел и събор. В деня на празника мъже, жени, моми, старо и младо е обличало нови премени и закичени с китки, отивали на мегдана, където се виели кръшни хора под съпровода на майстори-свирачи – гайдари, гъдулари, кавалджии. След 1950 год. този празник се заменя с друг, на който се прави събор в селото, който няма нищо общо с празника Спасовден.“ – коментира Цветана Динова.

Оброкът „Св. Троица“ се намира в м. Троица. Обслужван е от фамилията Пандовци. През 1932 г. в друга фамилия – Цинцарците се случва трагедия и през същата година хора от фамилията дават курбана. По време на Втората световна война и след 1944 г. службата е прекъсната. На мястото е имало каменен кръст, който през 60-те години на ХХ в. е счупен и захвърлен в храстите.

Интересно предание разказва Илия Жильов за намирането на кръста. През 1995 г. дошли двама мъже от долните села, вероятно свързани с фамилиите Пандовци и Цинцаровци. Намерили Асен Жильов и го помолили да ги заведе в местността Троица, за да им покаже къде е било мястото на оброка. По-възрастният мъж казал, че ако намерят точното място, ще завали дъжд. Асен им посочил точното място, защото го знаел още от дете, намерили счупения каменен кръст, захвърлен в храстите, и дъждът започнал леко да ръми. Кръстът е възстановен и няколко години на оброка отново се служи.

Оброкът в местността Влаов кръст, наричан „Кръсто“. Служело се е, според някои от нашите информатори, на Илинден от фамилията Влаовци, затова и местността се нарича така. Оброкът е бил обозначен с дървен кръст. Мястото е влязло в регулационния план и е останало в двора на семейството на Цветко Иванов Червенков. За този оброк се знае от разказите на възрастни хора, защото не е останало никакво обозначение.

В родовите бележки за рода Влахови Виолета Дичева отбелязва – по повод Гурко Иванов Влахов (р. 1900 г.): „Дядо Гурко се е занимавал с животновъдство. В един период животните му започнали да боледуват. Лекувал ги, както му кажели, но те не се оправяли. Тогава се обърнал към отец Симеон и той го посъветвал за прави курбан на 26 август – ден на Мчци Адриан и Наталия, които били животновъди и с Божия помощ излекували своите животни. Дядо Гурко послушал свещеника и направил кръст, наричан Влаовия оброк или Влаовия кръст. Започнал всяка година да прави курбан, събирали се много хора и животните му се оправяли. В последните години курбанът се прави на поляните на Крушовица” (Динова 2015: 219).

„Канин оброк” – Оброкът в махала Ръжища се намира в м. Могилката. На оброчището – оброчен кръст от червен пясъчник с отчупено горно рамо (0,60/0,50 м) до стара круша в м. Могилката. Обслужван е от фамилия Канинци. Оброчният камък се е намирал до Куцанска круша, вероятно са участвали и Куцановци. Знае се, че Канинци и Куцановци са от едно родословие. През 1999 г. живеещите в махалата решили да възстановят оброка. Намерили мястото и част от счупения оброчен кръст, но проблем било да бъде установен денят, на който се е служело. След спорове и спомени на възрастни хора, решили да празнуват оброка на Кръстовден по стария календар (29 септември) и така се празнува и до днес. Оброчното място е осветено от отец Красимир от гр. Вършец с ритуал, кръстът е възстановен от Александър Торбов. Днес се празнува на старата дата на Кръстовден, т.е. по средата между новата дата и Петковден. „При откриването на оброчния кръст установили, че е обърнат към Могилата, вероятно са търсели духовна връзка с някогашната черква на Църквище или просто по християнски обичай кръстът винаги е обърнат на изток. Празнува се от цялата махала, дори се превръща в общоселски празник. Присъстват и хора от съседните села.

Животното се коле предния ден. При възстановяването, събирали пари от махалата и купували животното, впоследствие винаги някой го дарява, дори хора от другите махали даряват животни. Зеленчуците и другите продукти се дават от хората от махалата” (ЦАД).

Краеведът предава и рецептата, по която днес приготвят курбан-чорбата: „Месото се сварява – в Ръжища го обезкостяват и нарязват месото, на другите курбани го режат на порции. Вътрешностите на животното се варят отделно и след сваряването се нарязват и слагат при другото месо. В чорбата слагат лук, моркови, чушки, домати и ориз. Накрая подправят с магданоз, целина, чубрица и малко джоджен. Ако животното е тлъсто, махат от неговата мазнина и добавят олио, в Ръжища слагат масло. Както и да правят курбана, чорбата винаги е много вкусна и се изяжда без остатък” (ЦАД).

Оброкът на Богородица при Керефеовци – „Керефейски оброк“. На мястото някога е имало хан, описан от австро-унгарския пътешественик Феликс Каниц. *„Оброкът при Керефеовци е обслужван от фамилия Глухчовци, според Александър Торбов – на Богородица. Обозначен беше с голям каменен кръст, който изчезна в края на 60-те години. Някои смятат, че е счупен и използван за настилка. Намирал се е пред днешната къща на Радко Ружин. Защо е установен, днес няма кой да каже, преустановен е след средата на XX век. Трудно се доказва къде точно е бил, новата регулация е променила всичко“* (ЦАД).

„Сулъов оброк“ - Оброкът в местността Горни кладенец – Сулъово равнище е обслужван от фамилия Сулъовци на Петровден. Не се знае причината за установяването на службата. Оброчният знак, дървен кръст, е изчезнал. На това място през 50-те год. на XX в. се е установявал ежегодно цигански катун – калайджии, и някои от местните смятат, че вероятно те са изхвърлили дървения кръст. След 2000 г. оброкът временно е възстановен, но поради това, че няма кой от фамилията да го поддържа, отново е изоставен.

Информаторите смятат, че изоставянето на оброците след средата на XX в. *„...се дължи на новата власт, при която такива църковни ритуали бяха невъзможни... А може би не само властта е виновна, а самите хора се отдръпнаха от вярата. Сега отново се връщат, но не всичко е искрено и с вяра, а заради самия празник. Хората като че ли нямат онова някогашно отношение към храната „курбан чорба“, която всеки трябва да опита и вкуси за здраве, пренебрегват значението ѝ.*

Има предание, че възстановен и отново изоставен оброк носи нещастие. Затова всеки, който е решил да възстанаови оброк, трябва да прецени възможностите за поддържането му от следващите поколения“ (ИДЖ, ЦАД).

* Чумата и старите оброци

Интерес представляват старите оброци по дефилето, възникнали при чумни епидемии преди столетия. За три такива се знае и помни – в землищата на селата Миланово и Игнатица. За тях поколенията от уста на уста разказват и в много разкази подробно е предадена цялата обредност около заораването на селището от двама братя близнаци като предпазване от чумата и курбана – черен овен. Историята на тези оброци присъства в паметта на местната общност в едно с многобройните други „белези“, които „черната смърт“ оставя – местности, които и днес носят имена като „Чумени колиби“, „Чумни гробища“ или „Чумата“, или пък такива, за които се знае, че са стари поселища, напуснати заради чумата; легенди и предания за конкретни случки, народни песни; вярвания, свързани с болестта – как идва като рошава жена с остра коса, как скимти като малко дете или се крие във вълната, как хората се местили на различни места и я гонели с огън, как я омилюствивявали спасилите се.

Служенето – курбанът е една от най-разпространените мерки за принасяне на дар на болестта с цел избавление. Тези по-сложни по структура обреди, които описахме за м. Кръсто, са част от защитните мерки и в случая са свързани с оброчната практика: опасването на мястото в кръг с браздата – магическа разделителна линия на базата на архаичната опозиция свой/чужд, характерно и при заселването на ново място; елементи

от близначния мит и митологичната представа за болестта като подвластна, пратеник на висши сили.

Лакатник. Село Лакатник е разположено на височина ок. 800 м в подножието на в. Яворец, на юг от Врачанския Балкан и на 8 км от Гара Лакатник. Старо селище. Според някои наименованията на Лакатник идва от *лъка/лака* (крайречие, крайречна долина) - по многобройните лъки, обграждащи старото село. Според други е останало от римско време и в основата му е „млякото“ – наречено е така, заради многото „млечен“ добитък, който е се е отглеждал тук. Интересно е и третото предание, според което селото е образувано от трите малки селца – Лакантик, Гръцка лака и Лашка лака – „заклали вол курбан, яли, пили и се заклели да не се разделят вече“ (Балкански 2004: 10). Така, по фолклорни дани, то е образувано от три махали, намиращи се в землището му.

Три са и установените тракийските могили: в м. Янина могила, м. Липа – над извора Муртинец и Свиновски врах. В м. Бакъовица е разкрито тракийско погребение. Следи от тракийски селища се откриват в м. Оградище и Бачково бърдо. Открити са галерии от римско време в Издремец и Венец. От тази епоха са и останалите пътища в Турския дол, пътят за Орлово гнездо, за Градището и др.; все още личат следи от римския път по поречието на Петренски дол. Следи от антични и средновековни градежи – в м. Атанасо, Свиновски връх, Оградище, Змейов рът, Лакатското градище и др. Името му се споменава през XVII в. в османо-турски документи. От предание се знае, че при чумна епидемия през XVIII в. селото останало с 9 човека, а хората се криели в м. Бежанията, Мортатица, Чумина лъка, Градището. В годината на освобождението от турско робство Лакатник се състои от 188 български къщи, 584 мъже и 530 жени, 1050 рала обработваема земя и добитък: 81 вола, 208 крави, 80 коня, 2152 овце и 40 свине. След Освобождението жителите на селото се изселват по кошарите и така възникват многобройните кошари и махали. В старото купно село са махалите Равната махала, Джеречечина, Тричковска махала, Белчова махала, Рто и Пресветица. В него остават училището, читалището, черквата, гробището. Махали: Дръжанчова нива, Винов град, Билото, Габър, Брусия, Базенци, Багурна нива, Оградище, Пропас, Усое, Муртатитца, Радеш. В м. Равената и на други места излизали с добитъка на кошари овчарите с повече овце, а през зимата се връщали в село или по колибите.

След прокарването на жп. линията София-Мездра през 1894-1897 г. животът се променя. Създават се условия около спирката да възникне ново селище в м. Милкова ливада – изходен пункт за туристите и днес. От 1938 г. селището има самостоятелна общинска управа с кметски наместник. Гара Лакатник, намиращо се точно срещу Лакатнишките скали на р. Искър е създадено с Указ на Президиума на Народното събрание от 1965 г. със статут на населено място – гара. Със Закона за административно-териториалното устройство на Република България (1995 г.) статутът му е променен на населено място – село.

Природната забележителност Лакатнишки скали е комплекс от скални венци, откоси, пирамиди и стълбове, пещери и карстови извори, разположени по западния склон

на долината на р. Искър между р. Пробойница, западно от *Гара Лакатник и Турския дол*. Те представляват най-атраktivната част от забележителния каньон на р. Искър. Високата естетическа стойност на Лакатнишките скали се дължи на впечатляващия скален венец, съставен от отвесни стени, откоси, скални пирамиди и стълбове, пещери и карстови извори, продукт на многоетапната дълбочинна ерозия на р. Искър в триаските скали. Най-впечатляващото от подземните чудеса тук е пещерата **Темната дупка**. Състои се от четири етажа и две основни галерии и представлява сложен лабиринт от входове, галерии, водопади, прагове, сифони, езера и подземни реки. Лакатнишките скали са обявени за природна забележителност през 1989 г.

Популярните в най-ново време под наименованието **„Лакатнишки скали“** скални образувания са всъщност наричания в Осиково (Миланово) *Аржишкио (Ръжишкио) камик*, а живеещите в Лакатник – *Осиковскио камик*, познат и като *Осиковската стена*. С тях завършва красивото Осиковско плато, наред което е разположено с. Осиково (Миланово).

Лакатнишките седем църкви и един манастир. По фолклорни данни и останки от градежи, учителят Кръстю Балкански посочва няколко места, които местните свързват със стари християнски църкви, параклиси или манастири, където днес има оброци: в м. Тръстеная – манастир св. Панталеймон; в село Лакатник – църквата „Св. Петка“; в м. Свиновски връх църква на св. Атанасий; „На Градището построили черква на името на св. Петка и параклис в Държанчова нива при оброка.“; „В Левище построили черква на името на св. Георги. В двора на Георги Соколов личат основите.“; в м. Гръцка лъка – черквата „Св. Илия“. Основите на черквата са развалени при прокарването на жп. линията. Има сбор на Илинден. Имало и гробища, затрупани при прокраването на линията.“; Черква до скалата в м. Броеник на името на св. Петър; черква „Св. Спас“ – „при вливането на р. Пробойница в р. Искър, в десния ъгъл“ (Балкански 2004).

Авторът разказва интересно предание за построяването им, което ги свързва с възникването на близкия манастир „Седемте престола“. При падането на България под византийско робство в лакатнишките земи пристигат български свещеници, монаси и боляри, изгонени от българските църкви. Те построяват изредените оп-горе църкви и манастира, а част от тях – манастира „Седемте престола“ като нарекли седемте престола на светиите, на които служели и преди. Така лакатци имали седем черкви и един манастир. Свещеници и монаси останали да служат в тях и да помагат на местното население. Лакатнишките обители били опожарени и затрити с идването на турците. Останала само основите на **църквата „Св. Петка“**, която била реставрирана няколко пъти – 1871 – 1872, осветена след Освобождението – 1893 г.

В друго предание, публикувано в „Манастир „Седем престола“ (Д. Кръстанов, Вл. Даскалов) се твърди, че манастирът и околните села възникват с идването по тези земи на славянски племена от Бесарабия и болярите воеводи от Софийско.

През 1872 г. върху стари църковни основи е построена нова църква от свещеника на с. Бов Никола Георгиев, а в двора ѝ през 1885 г. – училище, като обучението в новата сграда започнало през 1887 г.

На задушниците и при погребение и помени хората от Лакатник редят общи трапези в параклиса до гробището – в нач. на ХХ в. в стария параклис, по-късно е

построен на мястото нов. На тези общи трапези сядали отделно мъже и отделно жени, обичай, който до скоро се спазвал.

Оброци и курбани. По време на нашите терени проучвания през 2016 г. успяхме да регистрираме седемнадесет оброчни места, да опишем оброците и службата на тях в средата на ХХ в. и днес. Голяма част от оброците, както вече беше изяснено, са върху стари светилища и до вековни дървета. Благодарение на това, че безводна местност била „харизана“ за оброк – „проимало вода“ – изврял голям извор – в махала Брусия, твърдят нашите информатори. Пак по техните думи останките от седемте църкви и „многого курбани, някои от които може би и не ги знаеме“ са доказателство за набожността на лакатчани. *„Около седем черквички е имало в нашето (землище – б. м.), от които само на две личат основите и тая е запазена, действаща в селото, и тя е възстановена 1872 г. На Градището личат основите на черквата и на Тръстеная личат. То и при Атанас си личи. Имало е нещо“* (ЕКП, СГН).

С изключение на obroka на св. Димитър, който е общоселски и obroka на Спасовден при Взривния склад, който в известен смисъл можем да определим като междуселски (поддържан е от един род, чиито наследници днес живеят и в Лакатник, и в Габровница и се събират хора и от двете села), всички останали оброци са махленски. Курбанът на Тръстеная е голям и се събират на него хора не само от Лакатник, но и от съседните села – от Бов, Габровница. Лакатник и Гара Лакатник заемат обширна територия и този начин на разпределение на оброците дава възможност на хората и от най-отдалечените от основното селище махали и кошари да имат свой светец и закрилник, който да почитат и на когото да служат. Оброчните места са разположени на голямо разстояние едно от друго. На всички оброци в селището и махалите (освен в двора на църквата) са поставени оброчни знаци – стари каменни кръстове, запазени, а на някои места до старите има и подновени.

„Предния ден започва подготовката – набират се дърва, вода ако няма се докарва. На деня някои практикуват си заколват обредното животно. Предимно овен или овца. Друго не сме ползвали ние. По правило, когато е името на obroka мъжко – трябва да е овен, когато е за жена – трябва да е овца. (За мъж светец – овен, за светица – овца – б.м.). Предимно (сега) на всичките оброци се колят овце. Този, който дава курбана, там си събира 5-6 човека плюс готвача, казаните, водата, огъня. Сечат се мръвките, слага се. Вари се 4-5 часа и около обяд идва свещеника – и по 7-8 казана съм варил (разказът е на готвача за курбана на Тръстеная). И като свещеника си свърши своята работа, се раздава курбана – за здраве, раздава се за в къщи като остане и някои път и музика има.

Хлябове обредни жените си носят, питки, кой какво направи, сиренце пресно, салатка може да си направи. Слагат се там така в кръг, попа ги прекажда. Ракийка, винце, биричка – кай какво си донесе. И хората минават един по един, та запалат свещички там до кръста. Кой целува кръст, кой целува на попа ръка и остават и по неко лев. Два вида чорба се вари. Може и един – зависи кой как пожелае. Но по принцип два вида. Едното е като супа, другото е по-гъсто – манджа.

Ние там като сме, се пали свещичка – така е възприето, на левото ухо – преди да го заколат. И заколва се животно. Главата я слагат в супата. Някои я изпичат или като я сварат – събират месото отнея и го раздават пак така на хората – на

всеки просто по една хапка. По-различно не е било. Свещеник винаги си е имало, когато имат възможност да го викнеш и да му платиш” (ЕКП, СГН).

Оброк „Св. Атанасий” на Свиновски връх. Прави се на 2 май и е в чест на св. Атанасий Велики – Летни Атанасовден. Обслужван е бил от една фамилия преди прекъсването му в средата на ХХ в. – Магерите. *„Там също се говори, че е имало черквичка някога. Кръста си е стар, стар е кръста – много. Прави се от махала Оградище и фамилия Магерите, Богданови, Горанови.”*

Оброк на Св. Николай Летни в. м. Гробище, Пропас. Оброчното място се намира над къщата на Петлярете до кичест габър. Оброчният кръст е с височина 0,80 м и ширина на раменете 0,35 м – подпрян на габър. Стар оброк. Курбанът е семеен днес и се дава от Юлия и Людмил Алексиеви за здраве на семейството, прави се на 9 май.

Оброк на Спасовден при Взривния склад в м. Беглико. *„Големците притиснали един човечец от Лакатник и той взема стадото си да се изселва в Габровница и там (където е оброкът сега – б.м.) пада гръм, убива го, част от стадото убива и тия наследниците дават курбан. Интересното е, че те повечето живеят в Габровница, но се връщат тука, та си дават. Дават и от Лакатник, и от Габровница. Махленски оброк. Има стар кръст, камък. Много отдавна се е случило. Правен и преди (става въпрос за втората половина на ХХ в), но по-тихичко” (ЕКП, СГН).*

Оброк на Св. Дух на махала Мортатица. Махленски оброк на Св. Дух. Има запазен каменен кръст, висок 0,95 м и ширина на раменете 0,55 м. От надписа се разчита само годината – 1956 г.

Оброк на Св. Дух на Билото на Каменна страга до вековен бук. Празнува се на Петдесетница. *„Там един вярващ направи едно заслонче малко така, а пък едно момче друго направи пък една сушина друга – направо къщичка, там може да се отиде да се преспи, отключено е, не се заключва. По-надолу има хубава вода – извира „Студения кладенец” – се казва. Там има едно доста старо дърво близо до този оброк – бук. Дървото е действително много големо” (ЕКП, СГН).*

Балинов гроб на Пресвета. Курбан се прави на „Вторта Петдесетница” – първата неделя след Петдесетница – Все светии – Пресвета. Каменният кръст е с височина 1,40 м и ширина на раменете 0,55 м., а зад него е поставен камък от червен пясъчинк с дупка за миросване. Нашите информатори не знаят защо е поставен камъкът, смятат, че за опора на стария кръст. Обърнат е с лице към пътя. Служенето на този оброк е подновено в края на ХХ в. „Място на старите гробища се наричало Пресветица. Имаше запазен каменен кръст. Този кръст се измести извън селото до пътя за Гара Лакатник. Това място се нарича Балинов гроб. На този кръст, като на оброк, на Пресветата се прави курбан за здраве” (Балкански 2004).

„Това е гроб на човек, за когото от предание се знае, че бил разбойник или крадец, който преди смъртта си се разкалял, но според канона на черквата бил погребан извън гробищата. Селото се разраства и грабищата се изместват, но този гроб и паметник остават. Запазен е спомен, че този човек е притежавал

някаква сила, някакво дарование свихе, затова на неговия гроб се е правел молебен за дъжд, за здраве. Събирали се млади, чисти 10-14- годишни момичета, които играели около гроба и пеели песен:

Префръкна ми пеперуда, вай дуду ле,
дай, Боже, даш, вай дуду ле!
Не е било пеперуда, вай дуду ле,
на е било китна роса, вай дуду ле,
дай, Боже, даш, вай дуду ле,
да се роди раш, вай дуду ле!

Започнало да се дава курбан на гроба главно от рода Ценовци – става оброк. Селото продължило да се разширява и гръбът остава близо до къщите и е решено да бъде преместен там, където е и днес. Дълго време не се е давало курбан, но от няколко години обичаят е възобновен. И днес оброка се нарича „Балинов гроб“ (ЕКП).

Чухме и друг поучителен разказ за оброка. Един мъж, по незнайни причини, решил да стреля с пистолет по кръста. Куршумът рикоширал и му извадил окото. Това станало „отдавна“, твърдят нашите осведомители.

Оброк на Св. Прокопий в Брусия на извора. Махленски оброк. „Преди години не са имали вода – попа дава таа легенда, той също участва в този курбан – нашия свещеник отец Стефан и неговата баба ли, как му се пада – баба Добра – прабаба ли му е, решават, че нямало вода и тя отстъпва мястото, дава го – поставя се кръста и оттогава вече пък проимало вода. Извряло вода там вече. И то доста вода извира – не спира и е доста водата. Хубав извор. То е хубаво местенце“ (ЕКП, СГН).

Оброк „Св. Панталеймон“ на Тръстеная до вековни букове. „В основите на самия манастир (който бил на мястото) вече е оброк. На 27 юли – Панталеймон е. Той не си мени датата. Поддържа се и в момента. И той става много голям оброк горе и от съседните махали и села се събират там. Събират се много хора, много!“ Дори и „по времето на соца“, както се изразяват информаторите, службата не е съвсем изоставяна. Хората от махалата се редуват и дават курбана. Макар и вече да не живеят там, да са се преместили в основното селище, традицията се е запазила – „тези хора, които са били местни, да си дават курбана.“ Имало е кошари навремето в тази местност и „наследниците си дават курбан – за здраве е това нещо“ (ЕКП, СГН).

Според местните кръстът е от 1900 – 1914 г. и е поставен от Стоян Гръгорев от рода Шункьовци. Празнувало се е на 9 август (стар стил). Днес дават наследниците на Стоян Гръгорев. Обредната трапеза се реди и на земята, и на пейки и маси. Някога са сядали само на земята.

Оброк на Петровден в Държанчова нива. Два оброчни кръста до стара круша. Единият от червен пясъчник, висок 0,90 м, с ширина на раменете 0,60. Лице: релефен кръст и надпис под него: „М.В. 1905 г“. Вторият каменен кръст е висок 1,30, с ширина раменете 0,60 м, с релефен кръст и надпис под него: „СВ+АП ПАВЕЛ“.

Поддържа се от махалата Държанчова нива и негови патрони са светците Петър и Павел – курбанът е на 29 юли. Местните разказват, че някога на мястото е имало параклис, посветен на светците, а днес там са запазени „камъни на Петър и Павел“.

Оброк на Петровден в м. Пещере. Преди петнадесет години е изграден семеен параклис, посветен на светците Петър и Павел. На мястото, което е в частен имат, всяка година се прави голям курбан от Пеци Шункьов. В близост до параклисчето има извор, който е смятан за свещен и отколе е останал обичаят хората да хвърлят сребърни монети в него – за здраве.

Три оброка на Илинден – в м. Ракъов рог, на връх Куленица и в махала Усое.

Оброк на Илинден на махала Ракъов рог. Курбанът и общата трапеза са се правели на връх Куленица, но са преместени на сегашното си място за улеснение. „Сега да обясня: кръст надолу не се сваля! Може да го местиш нагоре – така е по каноните на черквата. И този, който реши, че не е удобно горе, че нема начин да се качват, реши да го сложи на равно място, понеже това, което обяснявам, че свещениците не дават да се сваля надолу, а се измества нагоре и фактически останаха и двата оброка. Действащ е този, по-долу който е. Там кръста е нов, защото оня горе си стои, който е оригиналния, стария” (СТН).

Старият каменен кръст е с височина 1,20 м и ширина на раменете 0,55 м и е на място, където личат следи от градеж – имало е стар манастир, според информатори и римско укрепление – градище. Надписи върху кръста не се разчитат.

Новият оброчен знак в Ракъов рог представлява правоъгълен мраморен блок с размери 0,95/0,55 м, с релефен кръст и надпис под него: „СВ. ПР. ИЛИЯ”. В страни от него се изгражда навес.

Оброк на Илинден в махала Усое. Оброкът е действащ и се поддържа от махалата.

Оброк в Броеник. „В Броеник е имало – там също има останки от манастир.” Не е действащ.

Оброк в двора на църквата „Св. Петка” в селото. „Има оброк и се прави на 14 октомври – Петковден. Там преди са давали хората дарение предимно – и моята майка е давала. Сега от доста години Стоянчо дава винаги по една овца. Дарява си по една овца на черквата доста години. Събират се хората и от селото, и от Гарата.” Голям курбан. Службата е спирала през втората половина на ХХ в., както и на останалите оброци в землището на Лакатник, „но имаше хора, палеха свещички пред черквата, но курбан немаше. Но се възобнови и над 25-26 години се прави. Не е прекъсван. Фактически са прави на черквата курбана. „Св. Петка” се казва черквата и в нейна чест”.

Оброк „Св. Петка” на Градището. Стар оброк, който е правен на Петковден до средата на ХХ в. Службата тогава е преустановена и днес курбан не се прави на това място.

Общоселски оброк на Димитровден в Равна полена. Оброкът е местен. Новият каменен оброчен знак е с височина 1.40 м и ширина на раменете 0, 60 м., поставен е през 1991 г., надпис: „СВ. В-МЧК ДИМИТРИЙ 1991”. Традиционно в деня на курбана, не само този, но и всички останали кръстове са окичвани с венец от цветя и зеленина. В

близост е открит кът за отдих, изграден с доброволния труд на лакатчани и частни дарители.

„Ние за Димитровден, когато го праим, той, въпреки, че е общоселски, кажеме на некая къща: „Таа година курбана е от теб!“ – като ужким (символично – б.м.) и той си омеси по-хубава питка, там си я сложат при четенето – попа, когато чете молитвите, прекади ги, след това се разчупват, раздават се, изяждат се.“ (СТН). За курбана се събират по 1-2 лв. от хората в селото. Спонсорство дават Илиян Христов и Гошо Панов. Отец Стефан освещава курбан-чорбата.

*Свещените извори

Горските и планинските извори, тези до оброци, параклиси, черкви или манастири се смятат за свещени и лековити. Божествената закрила на мястото и лечебната сила на водата, известна у нас още от древността обуславят редица обреди и обредни практики, които включват пиене, миене (обливане, къпане) и наливане (вземане на вода за в къщи) от свещения извор, аязмото. При такива лековити извори и чешми често преспиват болни, а във водата пускат сребърни монети; оставят конци, парцалчета, дрехи, които също не се пипат от друг, за да не се „пипне“ болестта (до голяма степен свързано с езическия култ към стопанина-покровител на водоизточника и представите за болестта).

В района на Лакатник и съседните – Оплетня и Габровница има няколко извора, които са на особена почит – от тях бликат свети, лековити или минерални води. Едното минерално изворче е в близост до Оплетня, а другото – Лакатнишкия извор бил наречен „Баняреце“ (до 1956 г.- в лакатска земя, сега - в землището на Габровница). Днес „Банята“ не работи, но в м. Броеник в землището на Габровница има лековит извор – той е популярен сред местните с водите си, които церят очни заболявания. В землището на Лакатник по чудотворен начин извела водата, според популярна легенда, при оброка на св. Прокопий в м. Брусия, щом мястото било дарено за почит на светеца. В близост до друг оброк – този на светците Петър и Павел в местността Пещере има извор, смятан за свещен. Местните разказват, че там и днес за здраве хвърлят монети. Свещен и лековит е изворът при манастира „Седемте престола“, където богомолци се мият и пият за здраве, а хора с болни очи търсят изобавление и лек.

Оплетня. Селото е разположено в полите на южния склон на Врачанска планина. Започва от долината на река Искър и пълзи нагоре по стръмната долина на река Бяла вода. Историците смятат, че землището е обитавано от траките, а днешното поселище датира от преди XIV в. В турски документи от XVI в. се среща като село *Оплатна* и със сегашното си име: *„Село Оплетня. Домакинства — 10, неженени 2, приход 1460“*. С това име се споменава в данъчни документи от 1749 г., както и, заедно с Игнатица и Очин дол, в регистър на населението от 1866 г.: *„с. Оплетня: 12 ханета, 66 жители“*.

Според авторите на популярния сборник „Българското село“, издаден през 1930 г., „името си е получило от лъкатушната и непроходима балканска местност Оплетня“. Начинът на изграждане на къщите, *оплетени* от лескови пръчки, дава и името, твърдят днес неговите жители. Според трета легенда името на селото идва от тъмните векове на робството, когато поробители оплели косите на една непокорна мома за най-голямото дърво. Известна е духовитостта на местните жители, съхранили словесното богатство на

предците. Те разказват легендата за дявола и дряна, в която дяволът решава да легне през пролетта под първото цъфнало дърво и да изчака да се нахрани от неговите плодове. Надявал се, че това, което първо е цъфнало, първо ще узрее. Така легнал под дряна, но си останал гладен. Защото дрянът цъфти първи, но зрее последен.

Основният поминък бил риболовът, планското животновъдството и земеделието, рударството – характерно за селищата от региона. Животът не бил лесен. В архива на археолога краевед Богдан Николов се съхраняват бележки за изселването на някои от фамилията – още през робството. Изселванията продължават и в средата на XIX в. (ТДА-Враца). През XX в. хората търсят препитание в мините, в завода в Елисейна или в железниците.

Мястото е свързано и с историята на Ботевата чета след смъртта на Войводата – в една от близките пещери намират убежище трима четници по пътя си към Осиково, но са предадени и само един от тях успява да достигне кошарите на осиковчени.

По време на нашето теренно проучване успяхме да се срещнем с 97-годишния дядо Мито Петков и с неговите деца и 91-годишния дядо Петър Христов. Най-старите жители на селцето си спомниха своето детство и младост, разказаха за селските празници и делници, общите трапези, люлките и оброците. От техните наследници записахме легенди и предания за името на селото, за Тодорова войвода и Ботевите четници, потърсили спасение в близките кошари.

Според тях някога селото празнувало два събора – на Св. Дух и на Архангеловден. Тогава свирела някоя от духовите музики на съседните села – Осиково, Очивн дол или Елисейна, тъй като селцето е малко и нямало собствена музика. Нямало църква, нямало и поп. Венчавали се и се кръщавали в Елисейна, а на двата курбана кадели селските първенци. Обща трапеза на Гергьовден редели сред селските гробища, а край реката и на Дъбо се люлеели за здраве на Великден. За името на селото разказват четвърта легенда: „Тие, турците, с конете къде са минавале – тръгнале да събират данъци – като отишли нанадолу и са оплели в лозина – лозина, в къпини са се оплели и оттам са му сложили името Оплетня – от турско, че са се оплели конете на турците” (КДВ).

Великденски люлки, Гергьовски трапези. „На събора и на Великден до реката имаше черница и връзваа люлки и се люлеят. Имаше и малко равно место до нея и там правеха хорото. На Стояновия ток – на това место там са играеше хорото” (ДНП). „Имаше един голем дъб и некога на Великден са връзваше въже и правеха люлка – до самото училище” (КДВ).

„Като традиция помна. Черква немаме, а секи ше си заколя животно - Гергьовден. Тука целото село имаше животинки. [...] Секи човек си гледаше и кози, и овци. Ние имаае около 37-38 овци и 15 кози. Я имах по-мъниък брат и си ги гледахме ние – я не съм одил на работа докато отидох войник. [...] И опечат – най-много яганца печеа и одеа в гробищата доле го отнесат – секи. На средата на гробищата си слагат – секи – един до друг. И печат агне...

Ше дойде стоката на обед. Издоят най-напред звънчарката. Ама издойват и кози, и овци заедно, сварат млекото, прават го на млечница и около дванайсе часа се събират доле в гробищата, слагат го така околе – на кръг. Секи си знае. И одим на секи. Ше зема от твойто млеко и ти викат: „Да ти илядат и милионат!” – така

благославят стоката. Секи оди и ти гребете от това – от млекото, а и месото. И кога станат, та си тръгнат, тръгат напред най-първата невеста коя е, она тръга напред и другите – по нея. Тука, дека ни е сега мосто, имаше дървен мост на рекичката – минават невести и млади мъже с прътове ги лискат – за да вали дъжд. Едни отгоре, едни отдоле и тия, невестите, кои са най-пъргави, претицват напред” (ДНП).

Двата оброка, които някога са поддържани от хората в Оплетня, са разположени от двете страни на река Искър. По-старият оброк е бил в селото до училището, а другият – в м. Ливагето и обслужвал тринайсетте кошари, които са се намирали там. И двете оброчини места се познавали отдалече по двата вековни дъба. И на двата оброка се е служело до 50-те години на ХХ в. след което службата се преустановява и днес в селото, което наброява около 80 жители, предимно възрастни хора, няма действащ оброк.

Оброк до Дъбо край училището. „Тия, дек са оттаа стран Искъро не одеа на Ливагъето. Тука в селото имаше татека до училището накрая на селото едно много старо дърво – дъб. И така за олеснение и да речем нещо търсиш и там е, при това дърво и са казва: „При Дъбо” – стария дъб там. То сега пак на това место, дека училището параклис – направен е, изрисуван, ама нема пари. Нема нищо там вече – нема училище, нема дъб” (ДНП, НДВ).

Според дядо Петър на този оброк се е служело в неговото детство и той е по-стар от другия, затова не се помни и на кой празник е даван курбан. Според някои от другите информатори, до стария дъб се е служело две години след като била прекъсната службата на Ливагъето. Днес на мястото е построено параклисче.

Оброк на Илинден в м. Ливагъето. „Спомням си, че съм бил на 7-8 години – татъка Искъро бе ни кошарата и са събирааме – там имаше един оброк, направен камик, изделян на кръст и бе турнат до едно дърво – цер. И имаше един старец, той са много грижеше за него – дедо Петър Петков.” На оброка се е колело големо животно – овца, но и агнета. Редували са се близките кошари да дават. „Таа година я ше закола, догодина – комшията и така. Заколат го и готват го, и там са яде – на оброко. Там имаше два-тринаyse кошари. Секи си донесе паничка, лъжичка, лебец там на оброко. Тоа, дека коле, вари и чорба и седаме сички – ядем заедно” (ДНП).

Оброчният знак е пренесен и днес се намира до портата на гробището. Каменен кръст от червен пясъчник, с височина 0,80 м. и ширина на раменете 0,30 м., а надписът на него е нечетлив. „Кръста – свалили са го, когато е починал тоя старец, в чиято нива е бил – дедо Петър Петков”. Кръстът е пренесен с намерение да бъде сложен на гроба на дядо Петър Петков, но хората премислили и решили, че не е удачно оброчен кръст да служи за надгробен паметник. Разказва се, че човекът, който го е пренесъл пострадал – „секъл шума и се посекул, що пипал това, къде е набожно нещо и не трябва да се зима!”

***Дъбът – свещеното дърво на планинците**

Макар да видяхме оброци до стари букове, върби и явори, черници, круши и орехи, дъбът е свещеното дърво на планинците от дефилето. На голяма част от запазените

оброци и в многобройните разкази свещенодействието се извършва до вековни церове, които пазят спомен за общите трапези на поколения. Под техните клони хората давали жертва за здраве и берекет, правели молебени за дъжд или връзвали обредни люлки на Великден и Геръовден. Вековните дървета са на особена почит, както и тези до оброци, параклиси, църкви и манастири – ако отсечеш такова дърво, ще се разболееш и умреш, вярват старите, защото в него седи светецът. Във всяко посетено от нас село се знаят такива случаи, които се помнят и припомнят за поука.

Митологията на планинците пази следи от предхристиянските вярвания, според които светът е голямо дъбово дърво. Той е обиталище на върховните божества на праславянския пантеон. Образът на дъб с орел на върха е прототип на световното дърво и се среща както в легенди, предания, приказки и разкази, така и в песенната традиция на хората от Врачанската планина. Смята се, че тези орли са пазителите на землищата от хали и градушки. Дъбът е и самодивско и змейово дърво, път между горната и долната земя. Обредните люлки, които се връзват на вековните дървета, за да се люлеят момите, са също с предпазен характер – за самодиви, змейове и змеици. В по-ново време моми и ергени се люлеят заедно за здраве, берекет и късмет.

Очин дол. Селото е на двата склона на речната долина на надморска височина 630 м. Землището му е планинско. Смята се, че името е средновековно и произлиза от изчезналото лично име *Очо* и -ин. Друго становище е, че наименованието идва от естественото разположение на местността, която позволява да има голям кръгзор или че тя е открита срещу слънцето, което ще рече — *око, очи* и мястото, върху което е разположено селото - *дере*, наречено от местните хора — *дол, Очин дол* - твърди народната етимология. До средата на ХХ в. то се състояло от основно селище и пръснати колиби, а по-късно се обособява и прилежащата към него махала Реката, която днес е обезлюдена.

Старо поселище е, за което свидетелстват трите тракийски могили, намирали се там до втората половина на ХХ в, но по-сетне разрушени при различни селскостопански и обществени градежи. До една от тях е бил разположен раннохристиянският храм (V-VI в.), останки от който са разкрити случайно при строеж на параклис. Археологът Георги Ганецовски определя като „характерна особеност наличието на рядко срещано кръстовидно кръщелно, разположено в средния малък кораб, непосредствено зад абсидата“. Градежът – размери и архитектура – недвусмислено сочи, че църквата е обслужвала голямо за времето си населено място. В м. *Мирово селище* са останките от голямо късноантично и средновековно селище.

Първите писмени сведения за съществуването му са в турски данъчен документ от 1453 г. С днешното си име то се среща в османотурски документи от XV-XIX в. Местно предание разказва, че се е местило няколко пъти по време на робството – в местностите *Пресветица, в Манастирище и Мирово селище*. В землището има много топоними със старинен произход и значение - *Гноища, Лимчище, Прелог, Ражище, Тръпин раст, Чубавица* и др. (Николов 1996).

В селото няма църква или параклис – венчавки и кръщавки са правени през целия XX в. в съседното село Елисейна или пък по домовете. Църквата там била посещавана от очиндолци и на големите християнски празници. Съборът на селото е първата събота на Въведение Богородично.

При проведеното от нас проучване успяхме да регистрираме шест оброчища, пет от които действащи: Пресветица (оброк на мястото на разкрития раннохристиянски храм); Падеш – оброк „Св. Спас“, разположен на най-голяма надморска височина 750 м.; Шуман – оброк „Св. Дух“ – според преданието тук Свети дух е слизал при вярващите като вятър; м. Кръст – оброкът се е извършва на Петковден. След откриването на паметника на Вазовия герой Дядо Йоцо и едноименния туристически комплекс край селото, е положено началото на нов оброчен обред, който е посветен на Деня на слепия. Необслужван е оброкът в м. Реката.

Четирите стари оброка обграждат и пазят селото от четирите посоки. Два от тях се намират до населеното място или на границата между поселището и неговата мера – пасбища, гори, ниви и градини. Първият е разположен в дясно от пътя на влизане в Очин дол, непосредствено до бившето училище, сега Еко-лагер – оброкът, посветен на св. Петка, наричан от очиндолци „Петковден“. Другият „пограничен митичен страж“ – оброкът Пресветица е върху останки от раннохристиянски храм, на място, определяно от местните като „най-свято“ и честван като основен и общоселски, е точно в противоположния край на селото. До него се стига по пътя, който минава покрай оброка на св. Петка. Другите две оброчища са извън основното селище. На най-високото място в неговото землище е оброкът Св. Спас в м. Падеш. Четвъртият оброк – Св. Дух е в м. Шуман.

Най-новият оброк (честван в Неделята на слепия) все още няма оброчен знак, но неговото място е определено през пътя към селото срещу туристическия комплекс „Дядо Йоцо гледа“ и оброчният кръст ще бъде поставен точно там, където през последните години се приготвя и освещава курбанът. Така разположени, петте оброка, според твърденията на наши информатори, образуват кръст. По-късно възникналата и обезлюдена днес махала Реката е имала свой оброк, който днес не е обслужван. „На най-видимите, на обзорните места – селото винаги се вижда от тях и те се виждат от селото. Обграждат го от четирите страни, а с петия – става кръст. Селото отвсякъде е опазено“ (ОП).

Както и информаторите отбелязват, всички стари оброци, освен Петковден, са през лятото и са обвързани с Великден: Св. Спас е на Спасовден – Възнесение Господне, Св. Дух – на Св. Дух, деня след Петдесетница и Пресветица – на първата неделя след Петдесетница – на Все светии, Събор на 12 апостоли. Неподвижен е празникът на св. Петка и честването на оброка – 14 октомври.

Необходимо е да подчертаем, че през почти половин вековното управление на атеистичното комунистическо правителство, оброчищата са обслужвани, макар обредните практики и участниците в тях да са сведени до минимум. На оброците в дните на техните патрони ходели само жени, носели приготвени у дома хлябове и храни, палели свещи и така почитали без много показност пазителите. Курбан, общ молебен и общи трапези не са правени. Днес службата и курбанът и на четирите стари оброка са възобновени по инициатива на местния предприемач и общественик Огнян

Петров, роден и отрасъл в Очин дол. Негова е и инициативата за хващането на нов оброк, който да бъде честван в Неделята на слепия – Шеста Неделя след Пасха. Изборът на патрон е във връзка с изградения туристически комплекс и паметник на Вазовия герой Дядо Йоцо. Според библейското сказание това е денят, в който Иисус Христос е върнал зрението на ерихонския слепец. Това е единственото място в България, където се извършва обред, посветен на този библейски празник. През последните години почти винаги семейството на Огнян Петров дава курбана и на петте действащи obroka.

Преди преустановяването на традиционните чествания през 60-те год. на ХХ в. obroците са поддържани от родовете, които имали имоти и кошари в близост до тези местности. Сега се служи за цялото село, но се събират най-много хора именно от съседните стопанства. *„Като се изключи „Св. Спас“, останалите не са толкова махленски или родови, повечето общоселски са – да, защото са до самото село. „Св. Спас“ е на махала Падеш“ (ОП).* От тях, макар и в редки случаи (когато не е от семейството на Петров), се осигурява жертвеното животно за курбана. Обикновено се избира овен или овца. *„Курбанът трябва да е овен по принцип. Овен или овца обикновено, знаем как е по християнските обичаи – трябва да бъде първороден, трябва да бъде без недостатъци. Тези неща не ги спазват до такава степен – няма култ към тези неща, но обикновено трябва да е овен, овца. Това е изискването. Обикновено гледаме да е овен, ако не можем да намерим точно такава жертвено животно, правим или от овца, от по-големи агнета такива“ (ОП).* На четирите стари obroka се принася по една жертва, на obroka в Неделята на слепия – по 3-4, и се прави курбан-чорба най-малко в три казана, тъй като тогава се състои и фолклорният фестивал, на който присъстват много участници и гости. Съществена отлика от традиционната обредност по отношение жертвата е практиката след възстановяването на курбаните в последните десетилетия животно да се заколи предната вечер, особено що се отнася за най-новия оброк – организаторите го определят като необходимост при мащабната подготовка на събора.

Основните етапи на обредното действие на obroчището в общи линии са едни и същи и на четирите стари obroka: избор, закупуване, клане на животно (предния ден и вечер); подготовка (почистване, кладене на огън и набавяне на всичко необходимо за приготвянето на храната – предния ден и в дена на курбана) на мястото; приготвяне на курбан-чорбата; направа на обща трапеза – *„всички идват, сядат, всеки си носи по нещо“*; свещеникът кади курбана точно на обяд, когато всички стават, палят свещичката, която предварително са си донесли; след приключване на службата курбан-чорбата се раздава и попът минава по трапезата *„като обикновено си взема десетъка в торбичката“*; гощавка и традиционният финал – празненство *„хапване, пийване, хоро“*. По-различен е ходът на обредните действия и елементите на обряда при честването на новия оброк, обусловени от съчетанието на чисто светският фолклорен празник с моменти на традиционна сакрална обредност и категорично заявената подчиненост на църковния календар на християните.

Курбан в Неделята на слепия – комплекс „Дядо Йоцо гледа“. Паметникът „Дядо Йоцо гледа“ е изграден по инициатива на Огнян Петров през 2005 г., а ежегодните празници започнали да се провеждат през 2006 г. Идеята за курбана също е на предприемача, който открил в църковния календар „Неделя на слепия“. *„Целта е,*

както героите на Вазов в разказа, хората да прогледнат за родолюбие, да прогледнат за „България“ – разказва той. И така – вече десет години се провежда. Подготовката е голяма – колят се 3-4 жертвени животни. Събират се хора от цялата страна – над 500 са само участниците, които пеят, танцуват, свирят. От седем години фолклорният събор е национален. Животните са заклани предния ден и в деня на събора на мястото се вари чорбата – поне в 3 казана. В готвенето вземат участие местни опитни готвачи. Курбанът се освещава от свещеник точно в 12.00 часа. Тогава музиката и танците спират, съборът прекъсва и освещаването става на мястото, където се вари чорбата, тъй като още няма оброчен знак. Накрая попът ръси присъстващите за здраве. Курбанът се раздава на всички.

„Св. Спас“, честван на Спасовден – оброк на махала Падеш. Оброчището е на най-високото място в землището на селото. Оброчният знак е камък с неправилна форма и издълбан и боядисан в черно кръст (ок. 0,50/0,30 м), с дървена ограда отстани. *„Св. Спас на Спасовден се прави – винаги това е четвъртък. Мястото, точно където е, се казва Китката. То като излезеш е точно на едни поляни. С излизането на поляните – там е и мястото – много красива местност. Има малко дървета около нея – като китчица и затова му викат Китката. Това ги предпазва там от ветрове“*(ОП).

„Там на върха Падеш и там едно дърво – има дървета... Некога давах там от махалата – секи с желание, даде най-хубавото кое е ягне. Там го заколат на местото, варат курбан и секи, кой е отишъл, на секи му е даден. Отнесат пресно сирене... Абе, много красиво! Като деца тичаме и играем – то са едни полени хубави, перуника – чудно място е там. И там сега сека година си прават оброк. Целото село ходи. Там беше голяма махала и гледаха стока, давах... Просто давах хората „от сърце“, сички!“ (ЕХТ).

Оброк „Св. Дух“ на Шуман. Оброкът е на полянка, до вековно дърво, където хората разказват, винаги леко подухва и именно този полъх повлиял върху избора на неговия патрон – предците вярвали, че това е Светият Дух, раздаващ благодат като тих ветреца. И наистина – на прехода пролет-лято, когато се прави оброкът, този ветреца е истински благодат за присъстващите.

Оброчният знак е каменен блок – бигор с неправилна форма и издълбан и оцветен кръст на лицевата страна. За да бъде предпазен от животни е ограден с дървена ограда. Белег на оброчището е вековният дъб сред поляната, под който е поставен камъкът.

Общоселски оброк на Пресветица. Оброчният знак е каменна арка, изградена от закрепени подпрозоречни рамки и капител от раннохристиянската църква. Размери: ширина на колона – 0,22 м, разстояние между тях – 0,22 м. Размери на арката: 0,65 м ширина, 0,75 м височина. Върху него са поставяни монети от хората по време на курбаните, а долу до двете колонки и в средата има следи от изгорели свещи.

Старите оброчни камъни (които също били от старата църква) през 70-те год. на ХХ в. са отнесени в Окръжен (тогава) исторически музей – Враца. Новата арка е поставена на същото място, на което е била старата и в момента се намира в средата на разкрития раннохристиянски храм. Разкриването му станало случайно. Статутът на „най-

свято” място, което има Пресветица в съзнанието на местните, предопределя и избора на терен за построяване на параклис в селото, което става по инициатива на Огнян Петров. Още при първите изкопни работи през 2002 г. се разкриват останки от стар градеж и „като ги видяхме, че се явяват такива зидове – извикахме археолозите от Враца и в течение на две лета близо от по месец и разкрихме основите на този раннохристиянски храм”.

„Тука дори не сме правили кръст, защото тези свети камъни, които ги виждате там – и капител, и две подprozоречни камъни са от църквата. То по-свето нещо от това нема, защо да правиме нещо допълнително. Там е самият храм, основите, който е, това е един много голям за времето си. [...] На Пресветица – това ни е основният църковен празник на селото. Понеже там е била църквата и там ние сме го правели ежегодно, не само примерно за селото, на тоя празник идват и много хора – особено очиндолци, които са напуснали отдавна тука тоя район [...] Правиме големи трапези там – тоя двор, който го виждате и който е ограден така, го ползваме. Нарещдаме трапезите – нямаме определена форма. [...] Попа чете, освещава чорбата, почва да се раздава” (ОП).

Жертвата е едно животно, обикновено голямо – овен или овца. Попът кади – от 12.00 до 12.30 часа, всички са станали и запалили свещите, които носят. След ритуала присъстващите сядат на общата трапеза и честването продължава с веселие и хора. Няма традиция трапезата да се реди по определен начин – всички сядат в оградения двор.

„Първият ми спомен е местността Пресветица – тая местност, тъй като там беше нашата кошара с животните, там съм пасъл овцете като малък и съм виждал жените, които донасяха в кърпите, в бохчите вързани питки. Там палеха свещи и този ритуал ми е влязъл така дълбоко в съзнанието като дете. И по-късно на това същото място разкрихме основите на този раннохристиянския храм, който сега се вижда там. Там имаше два камъка, които са били от църковни – чак сега разбирам, че са били т.н. подprozоречни камъни и върху тех хората си поставяха свещичките, палеха ги там – то беше на това равно място, така на една полянка. И преди всичко там виждахме само жени, които идваха на този ден – това фактически е една неделя, която е посветена на Все светии. Говорим за 60-те, 70-те, 80-те години на миналия век по времето на социализма. [...] На това място, на Пресветица, имаше три тракийски могили, които хората ги наричаха „Трите буци” и това е било много свято място за траките, които са живели по онова време тука в тоя район. Защото всички знаем, че около тракийските могили те са извършвали своите религиозни ритуали. И не случайно по-късно, когато решават да построят първата църква – тя е построена точно на това място до тези могили. Интересното е това, че те не бяха пипани – никой не беше ги разрушил. По-късно вече ги разрушиха по времето на ТКЗС-та, по времето на социализма” (ОП).

Оброк „Св. Петка”. Оброчището е в дясно край пътя на влизане в селото до първата постройка – бившето училище, сега преустроено в модерен Еко-лагер. Оброчният знак е нова каменна плоча с неправилна форма, с лице към пътя. Размери 0,35/0,60 м, врачански камък, с издълбан кръст и надпис: „ОБРОК СВЕТА ПЕТКА”.

Училището е построено през 1936 г. и отваря врати 1939 г. – в този период три пъти е преправяно. Старият оброчен знак е изровен и не се знае къде е – това станало, когато бил разширен и асфалтиран пътят.

Днес оброкът се чества на Петковден с курбан – обикновено се коли едно животно. Обредният комплекс не се отличава от характерния за старите оброци, с основни моменти – подготовка и избор на жертвено животно, обща трапеза, освещаване на курбана и традиционното веселие.

„Курбан дават за здраве, да му върви, животните да са му здрави, семейството да е здраво – основата на всичко е страха от Бога“ (ОП).

Празник на махала Реката в Преслап. След като се образувала махала Реката – след Освобождението и началото на ХХ в., нейните жители решили да си направят свой оброк. *„На Преслап са опитали и са правили известно време под едно дърво там, за да си правят някъде оброк, но по-късно са го изоставили“.* Оброкът не е подновен в началото на този век както останалите оброци на Очин дол и основна причина е обезлюдяването на махалата.

В махала Реката от нач. на 60-те год. до към края на 70-те се е правел селски събор на 24 май – ежегодно. *„Събора се правеше къде беше училището по-рано там. Горе на поляна имаше и магазин и на таа площадка се правеше събор на 24 май ежегодно. И сега от 5-6 години, тези, които са от махалата предимно – те се изселиха – Зверино, Елисейна, Враца... И ежегодно вече там се събират пак – и от тук ходиме, и от Елисейна, и от Враца. Там се събират родственици. Некои по-възрастни довеждат внуци, да им покажат откъде са тръгнали – техния род. Тя махала Реката е на няколко подмахали – колиби“ (ДИД).*

*** Оброците – някога и сега**

Главният организатор на всички чествания на оброци в началото на ХХI век в Очин дол – Огнян Петров се опитва да открие най-верния отговор на въпроса защо се „запустват“ някои стари оброци по дефилето: „Първо е, защото е прекъсната връзката – социализмът... Нали знаеме, че социализмът не е такова общество, което дава подкрепа именно на религията и заради това. А по-късно – защото малко хора остават, тия малко хора не могат да поддържат толкова оброчни места. Те са се поддържали някога – това село е ставало над 1000 човека е било. Има оброк „Св. Спас“ – там е имало хора, които сега са в селото (хората от махала Падеш – б. м.) – тия хора са имали възможност и животни много. Това – да дадат курбан, не било нищо (в смисъл – няма да ги затрудни). Сега има малко животни, малко хора и да поддържаш тия празници... Те са свързани с разходи. Започват хората да се отказват – те са възрастни и все по-не могат.“

Елисейна. Селото е разположено на слънчев склон на левия бряг на р. Искър (30 км южно от Враца). Старо селище, образувано още по времето на Българското средновековие. Историците смятат, че името му е от параклис или оброк, посветен на библейския пророк *свети Елисей*. Популярна легенда ни връща в годините на турското робство, когато страшната болест чума вилнеела по тези места. Злата болест щяла да измори всички, но се изплашила от една бабичка, която палела огън и избягала. Останали живи само бабата и нейната внучка. Преселили се. Когато детето запитало за

своите родители, бабата все започвала отговора с думите: „Ей я, лесна работа! Ще порастеш, ще станеш майка..." Така се научило и детето. Каквото и да го попитали, то започвало своя отговор с: „Ей я, лесна работа!" Така останал и прякорът ѝ. Когато се омъжила, „Ей я лесна " се завърнала с мъжа си в родното село, а след нея дошли и други. По прякора на първата заселница на селото останало и до днес името му – Елисейна (Огнянова 1984).

Това е само легенда. Факт е обаче, че турските поробители са заварили селото с това име, както и това, че поради чумни епидемии и други бедствия то се е местило няколко пъти през робството в м. *Детковица* и *Гръстелниците*. Запазени са останки от укрепено праисторическо селище, съществувало през медно-каменната епоха на скалистата височина *Градище*. По-късно на мястото е построена късноримска крепост, която е била използвана от българите през Средновековието. Открити са антични предмети и една находка от бронзови и късноантични монети. Циркулацията на тези колониални монети показва и връзките на крепостта *Елисейско градище*. Записано е като тимар (ленно владение) в османски документ от средата на XV в. Много са изселените се в края на XIX в. семейства, които навсякъде носят селищното си име като родово - Елисейците. Животът в Елисейна не е прекъсвал за дълги периоди от време през робството, за което говорят и старинните имена на местности като Куманец, Шуман, Гръбеш, Крещта и др. (Николов 1996).

Край Елисейна се намира първото металургично предприятие в страната, открито през 1905 г. за добив на черна (нерафинирана) мед (нефункциониращо днес). Читалището „Христо Ботев" е основано през 1927 г., училище (първото ок. 1886 г.) - прогимназия от 1920 г. След 1950 г. около железопътната сграда се основава нов квартал - поминъкът на заселниците му е свързан с работата в медодобивния комбинат и мина Плакалница.

Животът и битът на хората в началото на XX в., както и природните забележителности в този район са описани от народния поет и писател Иван Вазов, който често се разхождал в околностите на Елисейна и квартирувал в хотела на металургичния завод. От него е останало и описание на църквата „Св. Пророк Елисей" (от 1905 г., за чиито иконостас се знае, че е изработен от дебърски майстори от рода Филипови). В кратките бележки „Едно балканско село" той пише: „Църквата, или по-добре църквицата на Елисейна стои извън селото на една скала. Тя е ново бяло здание със закръглени ъгли и с пак такава кубе... Когато идеш от София, тя прави приятно впечатление, откроявайки се живописно в зеления фон на гористите урви; на пръв път я взимаш за малък дворец или замък... Религията на нашия селски народ е чисто обредна религия. Той гради църква, защото е християнин, за да не бъде село без църква...". В това кратко описание се съдържа призната истина за народопсихологията на българите и хората от този край, които, водени от обреда и традицията, градят своите храмове и светилища през XX век.

За този свещен градеж и днес сред местните се разказва предание как дедите им, преди столетие, пренесли „на гръб", „на заденка" през планината по стръмните планински урви всичко за черквата от Враца – врати, прозорци и утвар – знаменателно начинание, в което цялото село взело участие.

„Църквата е правена много отдавна и прозорците и вратите са донесени от Враца – през планината. И са донесени „на гръб" – от селото, хората – мъже, и жени

е имало, та са носили по-малките работи като прозорците. Мъжете са носили вратите, че е по-тежко, а на прозорците и друго – кои са по-малки, са ги носили жените, заденати. Тогава са минали през Плакалница, през Ушите – да, там. Там е имало път. Той е бил пеша пътека, не е бил за коли. Та сичко е прекарано така.

Ние тук (в църквата) на сички празници се сбирахме и одехме учениците от училището, строени, с байраци си имаа, и сега мисла, че са си в църквата – такива, на колчета направени и нарисувани по тех разни икони. И одехме на църква – на секи празник по-тържествен такъв даваха иконка на децата, на кои са постили” – разказва родената през 1933 г. и отраснала тук баба Елена Тотова. В същата тази църква тя се венчала през 1955 г.

На големите християнски празници в църквата идвали и от околните села да се черкуват – от Очин дол и Зли дол. Тук се венчавали и кръщавали през целия ХХ в. Хората помнят и споменават двама свещеници – поп Пройчо, погребан в църковния двор и отец Симеон – при него за всеки празник ходели жените да се съветват, а той отварял църквата всеки ден. Днес, със съжаление признават елисейци, църквата отваря само на Коледа, Великден и Св. Елисей или за погребение и си спомнят времето, когато се събирали на Гергьовден „цялото село” с печено младище. „Кой носи агне – „ше блеи” като агне – като прекади попа. И никой преди това не е куснал. Заранта ше са заколи, и ше са опече, и ше са носи на църквата и тогава ше са върне, да се яде дом. Слага са венче от гергевка – билка гергевка и са прекади ягнето, на главата му и свещичка и го колат пред яро там, пред кошарата” (ЕХТ).

Хората си спомнят и разказват и за вековните дървета в землището на селото, от които днес са останали три – и трите – на свещени места, свързани с традиционната обредност на елисейци.

Първото вековно дърво е в лозята. То се вижда и от случайно преминаващи пътници, защото е голямо и е на високо място. „На Лозището – там са правили лозарите. Мама носеше с кобилищата вино. Тук са намира – къде свършва селото сега, в Мръсно рът. Там, праеше са големи празници, носеше са много вино, баница – сички тия, лозаре. Тук имаше лозя – цялото Лозище беше в лозя. На Трифон Зарезан – носи се вино, баница и хлебовете – кой какво обича. Не е курбан – така се събират.” (ЕХТ)

Второто дърво е вековна черница на Прадището. Дървото е пострадало от иманяри, за да търсят заровено злато – палено е и отвътре е изгорял целият му дънер, но въпреки това то е живо. „Това е Прадището. На това място се е правил събора на селото като е имало люлки, имало е секакви забави – тук на поляните, до реката – пиене, ядене. Тук после имаше сграда – там имаше скари, там се продаваше бира от кооперацията, вечерта – оркестър с певица, на другия ден – цел ден тук... Това е било през 70-те, 80-те години. Дървото е вековно. Тука е правен винаги събора – тука е Прадище, чисто место, нема сгради, нема нищо. Е тука има дансинг. Преди тука се въртят хората – тука се е играло и тука насядат покрай. Елисейци си прават първо в къщи – си посрещат гостите, ама дошли са от пет села от Балкана горе и от чупраците тука да си купат, че е имало сергии – да си купат гуменяци. И дойдат пеша – хем да си хапнат, хем да се повеселат, хем да си купат по нещо от сергииите. И на този събор до ден днешен не е сменявана датата – винаги на 28 юни – Св. Елисей по старо”(ГНГ).

Третото дърво е вековен дъб в местността Рудината при оброка. Самият оброк се нарича „Дървото“ и местните го тачат и празват и до ден днешен. Това е единия, от двата оброка, на които и сега се прави служба. За него се знае, че поискали да отрежат клони – за да се „открие“ по широко място за оброка, но човекът, който се осмелил да го стори, се разболял и веднага променил решението си.

В „Топонимията на Врачанска околия“ Богдан Николов локализира пет оброка по данни на информатора от Елисейна Иван Ангелов Кръстев, р. 1895 г.: Света Троица – стар оброк, 3 км южно от селото; Свети Елисей – „много стар оброк“ – 2 км източно от селото; Свети Дух – 2 км югоизточно от Елисейна; Оброко, Свети Илия – оброк на Илинден – 4 км северно от селото; Старочков оброк – на Пресвета Богородица – 1 км северно от селото – от родовото име Старочкови (Николов 1997).

При нашето теренно проучване от изброените ни от нашите информатори девет оброка, подновени или най-правилно – такива, които се честват и днес са само два. Тяхното честване не е прекъсвало през годините. Изброените оброци били разположени в селото – в двора на църквата, до реката, по кошарите, на високи места и до вековни дървета.

„Старите хора са били вярващи, те са почитали тия традиции. Те са смятали, че ако той не даде тази година курбан – да заколи животно, значи смята се, че няма да му върви, че цялото стадо ще го нападнат болести, ще умрат овцете, ще умрат агнетата и затова той решава да ариже едно животно, голямо и то най-хубавото, а не некое такова болняво или пък некое хилаво! Значи най-хубавото животно ще избере, ще му върже венче даже на главата, ще го откара там, ще го заколат – е такива са ритуалите. [...] Оброците са се прекъснали само заради едно нещо – хората, които са живели и са имали кошари горе и са имали животни, и са правели оброците всяка година – независимо какво е било времето. После прекъсват оброците само по една причина – защото остаряват, слизат в селото, продават животните и вече няма кой да ги прави. И ние сме запазили няколко оброци, но горе вече няма никой, горе няма кошари – всичко е заличено, няма животни, но местата се знаят“ (ГНГ).

За курбан се дава „от сърце“ мъжко агне, най-хубавото. Коли се на оброчното място в деня на курбана. След като се сготви, се кадят общите трапези, питата с начупеното месо от главата на агнето и курбан-чорбата. Сготвеният курбан се кади от свещеник.

„Тоя, който го дава, го кара там на оброка, прекажда и тогава го заколват там, на местото до дървото. Там го слагат в казана и го потъкият да ври. После колко души са събрали, прекадат (отново сготвения курбан – б.м.) и го сипат в една паничка и кто им артише чорба повече, дават гя на тия там, дек са близо – на близките кошари. [...] Който дава младичето, тоя носи и питата – кади са питата и от главата на животното – окъсва са месото и са слага със свещичка и тогава се раздава на тия там, къде са се събрали и тогава се раздава от чорбата“ (ЕХТ).

Днес нещата малко са променени – агнето се коли на оброка, кади се преди това от стопанина, но не в деня на празника, а предната вечер. Местните смятат, че причината за това е една – някога курбанът се правел само от месото и болонът бил бистър, докато днес се прави голяма подготовка именно за чорбата – в нея се слагат картофи и всички други зеленчуци, застроява се задължително, подправя се според

съвременния вкус. Всичко това отнема доста време и затова е необходимо агнето да бъде „оправено“ предната вечер, да бъдат измити и сварени вътрешностите, а на другия ден – ври месото и зеленчуците.

Обредна трапеза – днес на оброка в двора на черквата се изкарват маси, а на оброка при Дървото се сяда на земята на окосената ливада. И на двата оброка се кани цялото село. „Какво ми прави впечатление в днешно време – в Очин дол е малко по-различно. Там Огнян, нали той е местен бизнесмен – са карат маси, столове и всичките жени събират всичко, каквото са донесли и в големи съдове се правят салати, пресно сирене – какво ли не и се нареждат масите, и се нареждат сичките и започва вече раздаването на курбана и те така. А тука при нас секи каквото си носи, си го слага пред него и как сме ние така наредени си подаваме – тя ми подаде, а ѝ подам... Там всичко се събира, слага се в едни големи съдове и салати в чинийки, на всеки и ракийката, пресното сирене и после курбана се разлива – всеки си носи паничка с лъжичка“ (ГНГ).

Оброк на Св. Елисей в двора на черквата. „Понеже са се издавили – хората не са имали достъп отсреща до имот, там имали местенца... В Искъра (са се издавили – б.м.) много отдавна – тогава са фанали тоа оброк на Елисейна на Св. Елисей“ (EXT)

„Част от хората са имали нивички оттатък Искъра. В един момент те са пренасяли себе си и инструментите си на дървени салове. Когато се качват на саловете, за да преминат оттатък, да копаят царевица изведнъж става страшна темница, страшна буря се развихря, идва Искъра и помита всичко. И тогава се издавили хората. И по думите на леля Ристана, Стефка ми е разказвала, че от сичките, които са били на саловете, само едно детенце момченце е останало живо. Всичко друго се е издавило. И след това вече те (елисейци – б. м.) решават...“ (ГНГ).

Информаторите не могат да кажат кога е станало това – преди или след построяването на църквата, но в едно са единодушни – това нещастие се случило в деня на Св. Елисей и затова оттогава се прави курбана и никога не е прекъсван. Според някои, още преди да бъде построена църквата е имало параклисче на мястото и повечето стари хора смятат, че оброкът си е съществувал на мястото преди храма. В подкрепа на това твърдение е и фактът, че църквата е от началото на ХХ в, а мнозина смятат, че трагичната случка е станала много преди това, че оброкът е дал и името на селото – Елисейна.

Подготовката и обредните практики, свързани с жертвата и курбана, през последните десетилетия, макар и да са осъвременени и пригодени към днешния начин на живот, са запазили в основата си същността на оброчните действия, като вярвания, символика и традиция.

Хората от читалището и от кметството минават по къщите и събират пари от всички, от цялото село – „кой колкото може да дари“. Със събраните пари се купуват животното и продуктите за чорбата. Откарват се на мястото, в двора на църквата, маси и посуда за общата трапеза, маси и пейки. Предната вечер животното се откарва на оброчището в източния край на църковния двор, където е огнището, там се кади и се коли. След това го занасят в една къща, където „го оправат“ – измиват го, почистват го и вътрешностите се сваряват. В деня на курбана, сутринта рано, готвачът и няколко жени от селото – негови помощнички отиват на мястото, където мъжете вече са донесли дърва и наклали огън. Донася се големият 150-литров казан и се „зарежда“ курбанът.

Към 10,30 – 11.00 часа попът бие камбаната – това е знак за хората да се събират в черквата. След като цялото село, всички, които могат да присъстват, са дошли, той прави служба в черквата с водосвет. Всеки пали свещичка по време на службата – за здраве.

„Попът вече излиза, всичко е насядало, трапезите са заредени, жените са сложили хлябовете, баница – кой каквото е решил. Той минава и прекажда трапезата – нашите трапези прекажда, чули си по едно залче от хляба и си слага в торбичката и тогава вече отива и прекажда големия казан с курбан-чорбата и започва разливането на курбан-чорбата. Попа казва така, че когато си тръгнем за в къщи, хубаво е да остане поне една шепичка в съда от курбан-чорбата – да занесем в къщи за драве и светена вода. Секи може да дойде, да кусне от тая чорба и тогава, което вече остане в казана, трябва напълно да се раздаде – казанът трябва да се изпразни докрай!

Има една такава традиция от години наред: възрастни хора, които не могат да отидат на парзника на църквата, си дават съдове и ние отнасяме по домовете курбан чорба на хората, които са болни, които не са в състояние да присъстват.”

Хората от селото разказват, че традицията не е прекъсвала – на Св. Елисей служат от как се помнят – по разказите на бабите и дядовците, чути и преразказани по думите на техните баби и дядовци. През втората половина на ХХ в. подготовката и осъществяването на курбана са малко по-различни. *„Било е по-скромно, повече възрастни жени идвали през 70-те, 80-те – съда е бил по-малък, животното е било по-малко. Всичко е било по-скромничко, по-скромничко, сега – по-пищна трапеза”* (ГНГ).

Оброкът „Дървото” на Спасовден в местността Рудината. Всички в Елисейна разказват с гордост за този оброк. Намира се на най-високото място в землището на селището и има няколко пътеки до него. Днес го правят в последната седмица на месец юли. Стар оброк до вековен дъб. Няма друг оброчен белег – нито камък, нито кръст и затова и се нарича „Дървото” – то е белегът на оброчището, свещеният знак.

„Леля Севда някога е гледала стока горе и е решила да дава всяка година. Коли се животното там, на място. Събират се всички, които гледат животни – там десетина стопани с дечицата, със семейството и се прави оброка за здраве. Там има на пет-шест места кошари и са гледали стока. След като тя остарява и не може да гледа животни, слиза в селото и Христо Николов, дето има магазин тука, решава да продължи традицията. Той бил посъветван от по-възрастни хора в селото – за да му върви търговията и семейството „да даде” – да заколи животното, да направи оброк някъде. И той си избира тази местност и вече може би над десет години той всяка година поема целия курбан, целия оброк, всичко: той купува животното, той качва горе абсолютно всичко, той кара възрастните жени със собствен превоз – качва ги горе и ги връща.”

Празникът започва от предния ден вечерта. Тогава, по поръка на Христо Николов, се коси цялата поляна, изчиства се, прекарва се ток и се изнасят хладилници и скари. Качват се и всички младежи от селото, които прекарват нощта „под звездите” около един голям огън. Предната вечер се кади и коли жертвеното животно на мястото.

На другата сутрин започва готвенето на курбана. *„Качва се животното, зима се казана, качва се готвача – има си тук един готвач, който години наред прави курбан-чорбата, защото не всеки може това да го прави, и започва готвенето на чорбата.”*

Христо Николов, който дава курбана, със собствен превоз качва хората – „тук от селото сичко живо“. Други от няколко събирателни пункта тръгват пеша, заедно, организирано – това става сутринта. На мястото се събират всяка година не по-малко от 70-80 човека.

Оброчището на Турски рът до вековен орех. „Падна ореха – изгни, ама сега има там до една драка направено кръстче. Там също се правеше курбан – там го колеше дедо Георги, дедо й, Иван Ангелов и на Найден Ганчов баща му – дедо Ганчо. Хората, които имаа кошари там дават. Кръстчето е сложено от дедо Мирко отдавна“ (ЕХТ).

В селото разказват история за един мъж, който като „момчурляк“ ритнал оброчния знак и според местните, затова по-късно „осакател с тоа крак“. Днес кръстчето е запазено, но оброкът не е възстановен.

Оброчището в махала Червени дел. Наричали я „Турската махала“. Там също е имало кошари и оброк, който не е подновен. Няма запазен оброчен знак.

* Манастир „Седемте престола“ – Осеновлашки манастир „Рождество Богородично“

Манастирът се слави далеч зад пределите на Стара планина със своята архитектура, с неповторими културни и художествени богатства. Църквата е изградена по план, който е уникална разработка - особеното и необичайното е вътрешното ѝ разпределение и наличието на седем отделни олтара. Всеки престол всъщност представлява отделен параклис със собствени стенописи и иконостас. От тези седем престола (олтара) се явява и името на манастира, а легендата разказва, че той е съграден от седем братя боляри, които създали и седем селища в близост до манастира - Осеновлаг, Огоя, Оградище, Буковец, Лесковдол, Желен и Лакатник.

Това са легенди, но истинско безценно съкровище е големият дървен полилей, наречен „Хорото“, изработен през 1815 година от петнадесет части и украсен с изящна резба. Храмовата чудотворна икона се нарича „Рождество Богородично“ - за нея казват, че я донесъл онзи тайнствен отец Гаврил чак от полуостров Атос. Богатство са прекрасните стенописи на повече от сто години и многобройните предания за вековното минало на манастира, вдъхновили и народния творец Иван Вазов: за Софроний Врачански и дякона Левски, за игумена бунтовник Христофор, за родения в Осеновлаг Вълчан войвода и поп Мартин... И разбира се за братята на цар Петър Делян - Дамян и Георги.

Ежегодно в манастира за здраве на харизаните се дава курбан на Томина неделя. Денят се е превърнал в традиционен празник. „Тук има харизани на манастира и те са много. Харизват такива, които или са болни, или недъгави, или нещо не им върви. Ако искаш да харижеш едно детенце например или възрастен, независимо, идваш с нещо „живо“ тук на манастира: дали е кокошка, дали е петел или агне и го харизваш тук на манастира, с бутилка вино и китка са носи. И отчето го записва – има книга, в която всички са записани. И всяка година на Томина неделя харизаните идват, та боядисват яйца наново – червени яйца, задължително се прави. След великден е това и се носи погача – „колак“ ние му казваме „колак“ и едно по-малко. Първо са прави

служба в черквата и после изнасяме маси навън и всеки, който носи другата питка, която е третата, се реди и минава владиката, пререзва хляба, освещава ги, прават водосвет. Светена вода, минава, всеки си ръси попа и така. Животното за курбана се дава тук от манастира – за здраве на харизаните. Ако някой реши някой път – сега един човек ни донесе например едно агне и го подари на манастира. Пет сме заклали тази година: четири от отеца и едно от онзи човек. За здраве на харизаните – от много години е това.

Като сварим курбана, сички се редят навън – кой си не носи паничка – ние сме предвидили за всички, включително и гостите. Много хора идват – беше пълно просто! На една трапеза сичките сядат” (ПА- Ок).

Зверино — найм. от звернь - „място, запазено за лов за големци "; от старобълг. зверн - „място за лов на царя, място в което има много диви зверове". Мнозина подкрепят това твърдение с наличието в селото на м. Царева ливада и свързания с името на цар Иван Шишман Черепишки манастир.

Съществуват няколко предположения за възникването на наименованието (според народната етимология), в основата на които стоят легенди и предания. Най-разпространена е легендата за Печената църква, дошла от времето на турското робство. Тогава селото било разположено през Искъра, там, където е местността Печената църква и веднъж по Великден, когато хората били в църквата, минали черкези, затиснали входа и я запалили. Изгоряла църквата, изгорели хората. Така останало името на местността. Останалите живи много боледували и умирали млади - от влагата и липсата на слънце. На левия бряг на Искър било слънчево и хубаво, но диво - никой не ходел там. Пръв се преселил някой си Нено и заживял в дивото, при зверовете - от там Звер-Нено - Зверино. Последвали го и други (Зверино 1990; Захаријева 2011).

Разположено на двата бряга на р. Искър, при устието на р. Златица (ляв приток на Искър). До моста се влива в него и р. Джърньовица (десен приток на Искър), която идва от Ржана планина. Намира се на 30 км южно от гр. Враца. Състои се от махалите Кемеро, Слого, Сивец и Долината, по-скоро образувания кв. Оданат, Крайще, зад Камик. Землището е с преобладаващо планинска земя. Граници: на североизток - с мерите на Паволче, на изток - с Люти-брод и земите на Черепишкия манастир, юг - Игнатица, и мерите на Оселна и Зли дол, запад - Елисейна и Очин дол, север - с мерите на Згориград и Паволче. Старо поселище с открити артефакти от тракийски и късноримски поселения. Основано върху развалините на голямо средновековно селище. Местността Слого - средновековен некропол с християнски погребения и накити от XII до XIV в. Името му се среща в османотурски документи от 1430 г. - Изверине. Местността Джурилова глава - развалини от голяма средновековна охранителна крепост, разположена на стар римски път. В кв. Оданат е открито сребърно съкровище - накити от XV в. и турски и западноевропейски монети (Николов 1996).

Църквата „Св. Димитър", осветена през 1907 г. на Димитровден от Врачанския митрополит Константин, е построена върху останки на по-стар храм. Останките от по-стария храм били известни сред местните като „Катакомбата". Храмът е разположен в гробището до р. Искър. В строежа с труд и пари участвало цялото село. От следващата година до ден днешен на втория ден след Димитровден се прави селския събор.

Незабравим за зверинчани остава празникът на Димитровден, когато през 1956 г. службата е водена от българския патриарх Кирил. Той се отбил, пътувайки праз Искърския пролом за Враца, а църквата и дворът били препълнени с миряни от Зверино и съседните села. Хората и днес споменават своя поп Христо - служил в църквата от 1944 до 1991 г., който въпреки наложените от режима забрани „кога тайно, кога явно“ правел кръщавки и венчавки, ръсел за здраве на големите християнски празници, организирал неделни служби. Той служел на всички оброци.

През 1995 г. с дарителство се прави разширение на църквата и са изписани стенните икони „Рождество Христово“, „Възкресение Христово“ и „Успение Богородично“.

Паметник „издигнат в чест на падналите борци в Турско-българската война 1912-1913 г.“ - в двора на църквата.

Параклис „Рождество на Пресвета Богородица“, изграден през 1995 г. в двора пред черквата от майсторите, правили разширението на църквата. С помощта на кметството се организират дарителството, строителството и материалите. Иконите са зографисани с дарителството на различни семейства.

В легенди и предания до днес са достигнали сведения за съществували в миналото християнски светилища, за които разказва краеведът Ивана Захариева:

Църквата в м. Поп – малка каменна църква, която обслужвала махалите Бела вода, Равна и Слатина. Това са махали с малко на брой хора. Запазени са само основите, но все още личат пътеките от махалите към това място. Местните твърдят, че от тази църквичка е останало и името на местността.

Печената църква – при строителството на къщите в едноименната местност са извадени обгорели кости и черепи, а предадената по-горе легенда за турско робство е съхранила спомена за мъченичеството и силата на вярата на планинците. „До средата на XX век, там, където е била църквата, на това свято място, имаше неголям каменен кръст. От незапомнени времена на 25 юни – Прокопе се правеше оброк за помен на умрелите и курбан за Бога – да пази живите, стадата и имотите им. Сега тук има построени къщи, в които живеят хора, а каменният кръст е преместен някъде нагоре по течението на река Чежовница. Вече няма знак, че тук е била „Печена църква“. (Захариева 2011: 10)

Същата авторка, в своето проучване: „Село Зверино: Бит и традиции в края на XIX и първата половина на XX век“ описва по-голямата част от оброчните места като се спира на тяхното разположение и функция. „Прави впечатление, - пише тя - че в с. Зверино оброците така са подредени, че обслужват цялото село, но по махали, родове или кошари. Мястото, на което се прави колективния оброк е култово. То е специално избрано- да се вижда отдалече, обикновено да е на по-високо и на равнище, в близост да има голямо дърво - цер. На оброчището има каменен кръст, който е осветен от църквата и е обърнат на изток. Обикновено това е „бигор“ - шуплест камък с който изобилства зверинското землище. Тези места се знаят, почитат и обичат от хората“ (Захариева 2002).

По време на нашето теренно проучване успяхме да опишем петнадесет оброка, голяма част от които действащи и днес. Нашите осведомители – хората, които поддържат или участват в ежегодните курбани, смятат, че единствената причина да бъде прекъсната службата на даден оброк е обезлюдяването на дадена махала. В

селището има няколко преместени оброка и един, който е местен временно. Първият оброк е преместен от Зли дол – родов оброк и след като хората в рода се преселват, с разрешение на църквата, преместват и оброчния кръст и службата в Зверино. Другият е преместен от Бовска Габровница поради същите причини. Вътрешните премествания също са няколко и са породени от факта, че някои махали са се обезлюдени и за удобство на хората, които са се преместили в основното селище, преместен е и оброкът (и като служба, и като знак). Хората смятат, че щом всичко това е извършено със знанието и разрешението на църквата, то е редно и не би навредило нито на хората, нито на службата на светеца. Въпреки това има случай, в който една жена много ревностно в продължение на 28 години поддържа курбан на оброк, на който първите три години е редила общата трапеза на улицата пред дома си, защото била болна. На третата година размислила и решила, че трябва да си върне оброка на високото „защото там му е местото“ и го върнала. Оттогава курбанът се прави на старото му място.

„Историята как възникват оброците не знаем, ма нали ти казвам – поличби е имало, поличби: или градушки много, или наводнение. От такива работи са направени оброците.“ (ХЦМ, ЛАИ, СХН).

„Някога старите хора така са правели – за курбан са давали мъжко! И са дава за добро, за здраве на животните, за здраве на хората! На самия оброк се оплита един венец. И се поставя за здраве на хората, на животните (поставя се на оброчния кръст – б.м.). Сутринта, на самото място и са заколва самото „младище“, къде му казваме – дали ше е шиле, дали ше е агне – да е младо. И са коле на самия кръст, на местото – сутринта. Пали са на главата му свещичка – ако има рог, се слага на рога, ако ли не – така, на главата са задръжи една свещичка и венче му са поставя на врата като на Гергьовден. И са заколва там на самото място, на самия оброк – до кръста. Кръвта не се събира. Оплита се венец и се слага на самия кръст там на оброка и се вари чорбата. Вари се в два казана : единия с ориз, с дреболиите, а другия – с месото. Тогава сварат главата отделно – само главата. И човека, който в момента е дал курбана, той пише имената за здраве на всички и попа ги чете там. Тогава самия стопанин, който е заклал животното, минава по трапезите, защото е много народ и дава хляб, пита, омесена специално за това от къщата непременно. Сички си носят хляб и свещици, та си палат. Главата е накъсана (месото от нея – б. м.) и минава стопанина, та на секи дава от винцето – да си пине, от питката – да си отчупи и малко от животното да си вземе. Те се слагат в началото на трапезата и там ги кади попа (ИДК).

„При самото служене в деня на оброка тук се забелязва една особеност. Ако мястото е много отдалечено, по кошарите и по различни причини, не може да присъства свещеник, то неговата роля се изпълнява от най-възрастният присъстващ независимо дали това е мъж или жена, или от човек, който е най-вещ по църковните въпроси. Той осветява водата и прекажда храната.

Много хора в уречения ден отиват на оброчището. Обикновено всяка баба води и внучетата си. Жените носят обредни хлябове, варени яйца и картофи, сирене, извара, мед и др.

В голям кръг около кръста се прави трапеза с месали. Върху тях се нарежда всичко, което е донесено за ядене, малки бели котлета и гърненца за чорбата и съдове

за светената вода- кратунки и гарди. Когато всичко е подредено присъстващите се нараждат около трапезата прави и започва службата.” (Захариева 2002)

„Освещава се и вода – една китка, направена и са топи в котлето и попа ръси ни – надясно, „както върви хорото”. Наляво е за умряло, надясно е за хубаво! И този, който дава оброка, той зима главичката и ни поканва секи един да си вземе, и от питката, и пине от виното. Седат в началото на маса на чорбаджията, който е заклал и ли до кръста (виното, питката месото от главата) (СХН)

„И като разлеят в паничките единия казан, та се изяде, другия – както казаха са наредени котлета ли ше е, котленички ли са – другия казан са разлива за в къщи и са носи, та се яде за здраве. Зобта, когато се кади чорбата, хлеба, виното, тогава се кади и зобта за животните – за здраве. Секи си е занесъл и си е сложил пред него си, който има животни, и си я занесе тая зоб в къщи и сутринта я дава на животните за здраве. Червено вино носи тоя, който дава курбана – това е от некога останало” (ИДК).

„И казват „Честит курбан!” Благославяме са: „Честит курбан!” – за здраве”(ЛАИ).

На всеки оброчен кръст в деня на курбана се поставя венец от цветя и зеленина. Борис Кръстев, един от организаторите на оброка на Долната махала разказва, че на този оброк на Богородица край реката около менчето със светената вода също се плете венец и след службата този венец се сваля и се редуват всички, като всеки си го слага на главата – за здраве. Първо го слагат на дете – майчино и бащино. Такова дете застава най-отпред и от него започва да ръси попа, след това болни, ако има сред събралите се.

„Винаги си сада босилек, та си права букета там дек са топи да се ръсат хората. Ама после го връщам и този букет го фръгам в реката – сичките болести и злини да идат у реката, да ги отнесе! Задължително червена китка трябва да има в босилека – като за сватба, така и за оброка – да има червена китка!”(ХЦМ, ЛАИ).

В последните години курбаните се правят привечер - в 18.00 часа. *„В шест часа свършва черковния ден – ако са падне в сряда – е постно. Боб се вари ако е постно – ако е сряда, петък – боб. След шест часа черковния ден е минал и владиката е разрешил да се коли” (БК).*

Когато е постно и се приготвя боб, бобът се запържва, а когато се приготвя курбан-чорба, тя задължително се застроява.

„Заек и яре не се колят за курбан, заек е на щета – не се коли!”(ЛАИ).

Оброк на Трифон Зарезан на лозята м. Гробо. Прави се на Св. Трифон, на 1 февруари, в м. Калугерово на Градището. Оброкът, на който днес не се прави служба, се е поддържал от хората, които имали лозя в тази местност и се давал за цялото село, за лозята. „В Зверино Трифунците се празнуват три дни: първият – за лозето и гроздето, вторият – за царевицата и житото, третият – за меурете (пашкулите). През първия ден стопаните на лозята, заедно със свещеника, още преди обяд отиват в Калугерово. Спират на Кръсто при Церо – на оброчището. Първо свещеникът минава и ръси със светена вода лозята наоколо, след което всеки стопанин отива при своето лозе и го зарезва – полива с вино лозите, които е зарезал и благославя. Подир това всички се събират на обща веселба. На връщане от лозята играят ръченица.” (Захариева 2002).

„Местото се казва Гробо, защото е имало стари гробища някога. Селото Зверино е тръгнало оттат, а Калугерово се казва, защото монасите от манастира гледали там лозя - има и стари каменни изби” (БК).

Оброк на Благовец до валевицата на р. Златица. Намира се до Късовската воденица, в края на махалата Кимера. На мястото има малко кръстче от бигор (0,35/ 0,35 м). Родов оброк на Илийовци, но от много години е бил оставен. *„Ние се събирахме от махалата, та си сготвиме нещо – риба, то е постно. Риба и нещо салата си напраиме. Но след години една от този род жена го зема да го прави, тя ни посреща – Генка Петрова. Всяка година го прави. Ако е топло, сме там на местото, ако не – сме в тях. Секи си занесе питка, свецица и така. Сега поп не викаме. Викали сме по-напред” (ХЦМ).*

Оброк на Гергьовден на махала Оданат. Оброчното място е до реката Джърджовница, досами пътя – „при Донкините”, оброчен знак – подновен каменен кръст с височина 0,60 м при ширина на раменете 0,30 м и надпис: „СВ. ГЕОРГИ”. Местните казват, че си е стар оброк, сега подновен. Курбанът се дава от махалата.

Оброк на Летни Св. Никола (9 май) в м. Нивища при Петков кладенец за кошарите от Нивища, Затворо, Купено, Влах и Могилата. Прави се от родовете Ваковите, Величковци, Пенешовци, Вълковци, Веселиините, Пенчовци и Сугаревци. Има запазен каменен оброчен кръст. *„Прави се от цялата махала Гарата, но вече не. До някъде 89-90 г. – тогава по-нелегално се правеше, но се правеше. Няма хора. То на Нивища вече никакъв човек няма, няма население. А там си е имало повече от 15-16 къщи – само зидовете са останали” (БК).*

Оброк „Св. Св. Константин и Елена” (на 21 май) на Кошерен при Церо за кошарджиите от Горен и Долен Кошерен, Гарваньо, Могилата и Нуновска падина. Прави се от родовете Кюлтовци, Вишовци, Мариновите, Йотовите и Сугаревци, хората, които са имали кошари там. *„Голема част от селото е било там, сега не се прави – няма кой”.* Няма запазен оброчен знак, но дървото „си стои”. Информаторите разказват, че Ловната дружинка има хижа в тази местност и понякога го посещават, но курбан не се прави. Някои от родовете, което живеели там имат намерение да организират родова среща при Церо.

Два оброка на Спасовден:

Оброк на махала Сливец - на Кръсто между Липин дел и Битков дол – над Клензите. Малък каменен кръст в борова горичка (0,30/0,20 м). Встрани от пътя наскоро е изградена голяма чешма. Прави се за здраве на цялото село, а домакини са хората от махалата Сивец. На оброка се събират много хора.

Оброк при Спас Милов – пренесен от Зли дол. Малко кръстче от бигор, поставено върху каменен блок – пясъчник с релефно изображение на кръст и надпис: СП ДЕН”, ограден с дървена ограда. Поддържал се след пренасянето му от Спас Милов, неговия син Милчо Спасов и снаха му, а в последните години се редували и хората от махалата – 3-4 къщи. *„Родов е кръста и си го вземат и си го слагат тука.”* Последната година, тъй

като нямали възможност да закупят голямо животно и да направят голям курбан, заклали петел – само и само да не прекъсват курбана, защото „не е хубаво да се прекъсва. Един петел да заколиш – пак е кръв. Винаги сме си клали.”

Стар оброк на Русаля, празнуван на Св. Троица. Оброчен кръст от камък в м. Калугерово. „Оброчището е при Церо – до лозето на дедо Змекьо.

С решение на хората от селото и с благословията на църквата кръстът е преместен и сега оброчището се намира в селото – махалата Слого на улицата при Мито Бовски. Решението е продиктувано от трагични събития – в този район за кратко време умират много млади хора. За да спрат този мор в махалата хората преместват оброка в самото село, на улицата пред пострадалите и сякаш издигнали защитна стена” (Захаријева 2002). Нов каменен кръст с малка оградка (размери 0,40/0,40 м и надпис: „ОБРОК СВ. ДУХ”.

Оброк на Св. Дух в м. Преслоп при Бачището за кошарите от Преслоп, Слатина, Изворци, Кривуль, Дивякова могила, Боем пожар, Горна и Долна Прадилица и Манчово кошарище. Участват родовете Миковци, Бачовци, Тошовци, Данчовци, Кулинци, Поразиовци и Якимовите.

Оброкът, правен в Зверенския балкан след 1958 г., според думите на информаторите, не е обслужван. Някога там е имало кошари, но след като било образувано стопанството, те са разрушени.

Оброк на Прокопе (25 юни), на Кръсто над Печена църква – за махалата Оданат. Участват тези, които живеят там и тези, които имат градини покрай река Чръжовница/Джърджовница. Редуват се хората от махалата да дават курбан. Има оброчен кръст – стар, от бигор (0,30/0,30 м) до голяма акация. Оградата е около кръста и дървото, на цимента са изписани датата и годината, когато е направена: 14.V. 1988 г.

Три оброка на Илинден:

Оброкът при Дървото – вековно дърво и стар оброк на Илинден, 20 юли – височината на изток от селото. Някога оброчният знак бил до вековен габър и затова и името на оброка се помни като „Дървото”. Днес малкият кръст от бигор (0,25/0,25 м) е до първите дървета от борова горичка. На съседния бор е поставен дървен кръст. Участват хората от махалите Кимеро и Крайще. „Правеха се два оброци – Спасовден и Илинден. Като малка съм ходила с едно бело котле калайдисано и отиваме там и родителите, майките наредат котлетата около казана, дете е сготвена чорбата и там прекади попа и ни сипат чорбица и ние си тръгаме – тя много хубава чорба.

Да знаеш, че ние по две овце колим горе на Дървото. Неколко дена преди тръгвам и събирам от хората пари – по левче, от района, от махалата, кои обичат. Даже, като ма видат хората, викат: „Ти що не мина?” – искат да са прави оброка – това се прави за здраве. И събера парите и сичко са събере – овце се купат по две, спонсори имам.

Този оброк го права от 28 години. Аз съм организатора, аз отговарям за всичко там – в Кемера. Колиме по две животни, защото много народ се събира, много – 200 човека моя и толко да има. Да, и деца и секи са е пременил и облекъл и аз стоя там и

те като се зададт по пътя и аз ги посрещам, и като ги вида – и те ми пълнат душата! Все едно ми дават сила – като видиш тоа народ как излиза нагоре на поляната. Стръмно е малко, но има около нея борове насадени. Некога е било само едно дърво, цер – затова местността се казва Дървото.

Тоя оброк неznam откога е започнал – историята му не знаеме, но като малка съм ходила и ти казах как са ни водили с котленичката. И после много години са не прави. Възстанових го преди 28 години. Бех болна нещо и аз преди да ида на операцията, викам: „Ше направа оброка!“ помогнаха ми още две жени, събрахме пари, купихме овца и купихме и други работи. И моите деца ми помогнаха, та направихме маси на улицата там при нас – три години го права пред нас оброка. Първата година кат го напраихме и един партиец дойде да ни бутне казана. И тогава го правих три години пред нас – ние ходехме там (на кръста – б.м. в м. Дървото), та заколим едно петле на кръста и кат са върнем, ние го сварим и там го раздадем по махалата и на дечорлията и на други. После овцата – що то е далече и не мое да я караме таа овца, па да я върнем. Три години пред нас и после реших: местото му е горе и си го върнах горе оброка. Там е много хубаво, имаше и вила на заводу. И така. Почнахме да колееме там – коলেখме по една (овца). Но много народ се събира – почти цялото село и три да заколиш... От шест часа (18.00 ч.) хората отиват горе – попа дойде. Преди беше на обед, но сега, докато си сготвиме...Ние си викнем готвач – аз си викна хора, та помагат. Децата ме питат: „Кога ше са праи оброка?!“ Идват там, помагат да се сготви. Секи си идва с тенджерката, с паничката – да му сипат.

[...]

Аз вярвам, че ми е помогнал! И отидох на операция и доктора ми казва така: „Ние от теб очаквахме друго!“ И аз се моля на Господ и мисля, че той ми е помогнал и докато съм жива, докато мога да хода, ще го права тоа оброк!“ (ХЦМ).

Оброк на Илинден на Гарата. Каменен кръст до пътя с височина 0,60 м и ширина на раменете 0,40 м и надпис: „СВЕТИ ИЛИЯ – ЛЕТО 2002“. Оброкът е пренесен от Бовска Габровница. Курбанът се дава от махалата Гарата – събират се пари от хората за животното и продукти. „На Бовска Габровница се правят два оброка и се спазват сички стари правила: не се събират пари, а се редуват, слагат си зобта (на обредната трапеза – б.м.) (ИДК).

Оброк на Илинден на Рътовете в лозята. Стар оброк с оброчен кръст. Правят го хората, които имат имоти там. Идват и от Игнатица на него.

Когато се случи да викат един поп, той тръгва от Дървото, минава през Гарата и последно кади тук, на Рътовете.

Оброк на „Св. Мария Магдалина“ (Опърлия) – на 22 юли. Два дни след Илинден се прави на Гюрещица от родовете на Стоян Драганчов, Камен Милов, братята Камен и Цено Божанкини и Пешовци и др. Оброкът е пренесен от м. Бук.

„Сега се прави на Мария Магдалена на Крива бабка от Иванчеви. По-рано е бил на Ангел Бонин, така му е бил прекора, а иначе Ангел Иванчев. От дедо му – нали той го е изместил от местността Бигора, за да им е близо до кошарата. През 1929 г. е пренесен. Сега не много, но си ходят, колят. Прави се курбан“ (БК).

„Има случаи, когато, в извънредни ситуации, оброчищата са премествани от едно място на друго. За такъв случай разказва деветдесетгодишната баба Велика Иванчова,

по спомени на нейната баба. Оброкът е бил високо в м. Бук. Там пасели стадата си и Пешовци, но през едно лято овчарят бил улучен от гръмотевица и умира. Тогава, в негова памет, родовете решават да преместят кръста долу в ниското, по-близо до кошарите, до сами река Златица.” (Захариева 2002).

Нов оброк на „Св. Богородица”, на 15 август, обслужван от Долната махала в селото, от дясната страна до устието на р.Златица в р. Искър. Оброчен знак от 1993 г.– каменен кръст до две вековни върби непосредствено до реката (размери: 0,40/0,25 м и надпис: „15.VIII.1993 СВЕТА БОГОРОДИЦА”).

„1993 г., по време на служенето на архимандрит Пимен, който живееше в нашата махала, решихме да си създадем и ние за нашата махала – да може да се събираме. Там е голям площад. Направихме кръст, надписахме го, осветихме го. Махалата избра мястото – до реката до две вековни върби. И да има пространство – повече хора да се събират.

Оброкът се дава от махалата – по принцип хората се редуват, като в деня на оброка някой казва кой ще дава оброка следващата година – който желае. Не се прави списък – който има възможност. Аз съм го давал от 1993 г. до момента три пъти – моето семейство. Когато няма други желаещи съм аз или кмета. Колим овен или овца.” (БК)

*** Лечение с вяра**

Планинците вярват, че оброците възникнали в древни времена - Бог пратил „личби” на хората – мор и болести, суша, градушка и наводнение и всякакви бедствия. Всички те били масови прояви на неговата воля. Днес много курбани са подновени поради лични и семейни причини – нещастие, злополука или болест в дома или рода.

Молитвата, като част от лечебния обред, е широко разпространена сред християните и цели отстраняване на болестта. Според християнството, с грехопадението се ражда зло, а с него болестите и смъртта. В народните представи чак до средата на ХХ в. болестите са невидими същества (или виждани само в определени случаи), които притежават редица човешки качества. При хората те идват като различни животни, птици или жени – говорят, ядат, пият, могат да се подкупят и омилостивят, но могат и да се разсърдят. И до днес съществува вярването, че «болестите Господ праща на земята като възмездие за сторени грехове». В народната медицина християнските светци са посредници между хората и отвъдния свят, но и заповедници на определени болести и защитници от тях. Когато говорим за т. нар. „лечение с вяра” изчеряването се представя като преход от състояние на немощ в състояние на телесна и душевна сила и всичко това се случва по Божия воля. В процеса на лечението съществена е ролята на посредника, на застъпника на човеците пред небесния господар. Чрез своята молитва към Бога светците осигуряват здраве на всеки, потърсил с вяра тяхното застъпничество. Така молитвата и служенето - курбана могат да бъдат представени като своеобразен договор между човеците, Бог и светците.

Зли дол. Село Зли дол е разположено по дължината на скалист дол покрай потока Реката – десен приток на река Искър. Името му идва от географската характеристика на място, сред което се разпростира. Легендата разказва, че по време на турското робство хората се преселили от недалечното село Люти брод, според едни или Люти дол – според

други. Причината за това била свада с турците на едно от първите семейства, заселили се в дивия, непристъпен тогава дол. След време, при срещите си със селяните, преселниците казвали, че са се заселили в един зъл дол — от тук произлиза и името на селото.

Намира се на 30 км южно от Враца. Събран тип долинно старопланинско селище, което е с много малко землище (7670 дка). Граничи на изток с Оселна, на юг — с Еленов дол, на югозапад — с Лакатник, на запад — с Елисейна, и на север през р. Искър — със Зверино. Зли дол е старо българско селище, което е заварено от османските поробители с днешното си име. Среца се в османски документи от XV в. като ленно владение: „Село Излидол с 15 домакинства...“ и в друг документ от 1697 г., също с името Излидол.

Стари родове в с. Зли дол са: Войниците, Влѝковци, Гръд̀анете, Кйковци, Мандж̀оловци, М̀анчовци, Падиня̀рете, Черк̀езете и Ш̀ольовци. Преселници през първата половина на XIX в. от селата Бов, Очйн дол, Елисѝйна и Литаково. Жителите на селото през втората половина на XX в. се препитават със скотовъдство или работят в металургичния завод в Елисейна, на гара Зв̀ерино и по железниците (Николов 1996).

Селото, заради местоположението си, е част от културната територия и на Черепишкия манастир (намира се на ок. 10 км източно), и на „Седемте престола“ (15 км). Няма и не е имало църква през последните столетия в Зли дол, а хората се венчавали и кръщавали в църквите на съседните Оселна и Елисейна. Съборът на Зли дол се празнува на 14 ноември, свързан с празника „Свети Врачеве Козма и Дамян“. Празник на селото през последните години се чества и на 22 септември – съботата след Кръстовден с курбан и общоселска трапеза.

Великден и Гергьовден – на Черква, люлки – на Артѝ. Някога старото поселище на Зли дол било нагоре по Реката, но постепенно през годините сякаш „пълзяло“ надолу по течението – към Искър. В центъра на новото селище, до сградата на сегашното кметство и читалище, от ляво на Реката има трафопост и смесен магазин. Те се намират на мястото на старото гробище и свещената местност, където така и не бил построен храм, но останала в сакралната топонимия на селището като Черква. Старото гробище е изместено в новото гробище – край селото до Искър, а Черква не съществува – част от нея е застроена с трафопост, а другата част е в двора на жилищен имот. Тук се събирали на общи трапези на поляната хората от селото на Великден и Гергьовден до средата на XX в., а според нашите информатори тук също е оброчно място и освен на Нешов рът, „дедо Димитър е правил оброко“ и тук.

„Дека е трафопоста сега, тука некога имаше „Черква“ му са викаше. Черква си – оградено местенце и всички хора на родовете си знаят и седат, нали така, Яне?! И седаме на камъните, с дечицата, това-онова... И секи си знаеше местото – нема... Като влезне и си носи и са одеше на Великден и на Гергьовден. И мойо дедо, на майка баща й, он прекади. На Гергьовден с печеното, с питката – с лебецо – доле си отива секи на местото. Идва попа... Тато Иван беше сигурно упълномощен от попа – а он и кмет, ама и поп, ама не е завършил... (смее се). Черква – но беха тука и гробищата, тама, дек е магазина. Черковно место – Черква – там ходехме на хубавите празници – на Великден и на Гергьовден. Имаше едно дърво така – там жените, където са си прекадили хлеба, питката, свещичките ги отнесат и ги запалат да догорат, там на дръвото“ (ПГВ).

„Като са събираха всички на Черквицето – всеки си знае местото – възрастните седнат на камико, младите стоят отстрана така – в Черквата и като мине свещенико, пречетеше, отреже от сека питка парченце – си го земе и по едно еце му дават. И тогава сички – секи си има еце и са разменявахме и викахме: „Ристос Возкресе!“ r тя казва: „Воистина Возкресе!“ С други, с други, други... На Великден са раменяват. И са чукаме и си белим яйцата. Тогава мъжете носят ракийка в барденца – в земляни барденца. Некои носеха па бъклица с вино. [...] Пропуснахме, че носехме на Великден и козунаци. И на хлеба си слагахме каша – правена домашна каша с масло и пържени яйца. Ама маслото – бито, от домашно (мляко – б.м), със сирене натрошено и кашата запечена така много хубаво. Без месо! На Велекден не се ядеше месо! На Великден само яйца, козунаци и млеко квасено! Нема пиле! Докато не е дошло Гергьовден – не се ядеше месо. Да са мине молитвата! И сме постиле по 50 дена. Великден некой път е една седмица преду Гергьовден – чакаме! Да! Не дават да накусим некога.

И тогава – като хапнем доле, като пинат и отиваме при кумицата да кумуваме. И като ше отиваме при кумицата – ние знаем коя мома е кумица (на Цветница я избират обредно – б- м.). Последно беше мойта зълва – тогава зълва ми като кумова – и са свръшия (1950 г. – и спира да се прави обичаят – б. м. |). И тогава като отидохме при кумицата и сека майка, дечицата и по-възрастни носеха, къде казахме кукличката с яйца и ги подаряват. Там, при кумицата са готвеше. Кога зълва ми беше кумица подквасиаме два котли бели, големи овчо и козо млеко. И уварихме супа у един голем калайдисан котел от лападец – с извара го застроих. Свекърва ми вика: „Ти си млада невеста, застрой го!“ Натроших буци сирене от извара – нали знаеш сирене, мешано с извара. Извадих от мазето и го натроших в супата, и сложих зелен магданоз и малко джоджен – това сме яле при кумицата.

И тогава, като мине тука ядене, пиене ходиме на Арто. Имаше едно дръво – цер – на него връзваа люлка. И там първо люлеят кумицата. Като я лулеят и пеят: „Напред, напред си се паднала, напред ше са лулееш...“. И тогава слагаа бременна жена, за да е тежка годината, родовита и излюлеят и бременната жена втора. И после избираха некое момиченце така на 4-5 годинки – да не е сираче, да е от богато семейство – и него лулеят. И тогава са лулеят кой как може... Ти не помниш 50-та година: дедо Цона свиреше с гуслата, Давид – с тупаньо, а Николина циганката – с тамбурата.

Над нас отгоре имаше един дрен – и разсечен. И помна доста добре, че тоа дрен, през годната къде са се оженили – младенци булки и ги водеха на Великден. Която мома е била шаферка – тогава, на Великден ги разбулваше и ги забраждаше назад с бариш и им зимаше горните палта и ги фръгаше в дрена – за здраве, да могат да си родат по-лесно. И мойто палто беше... Аз бех петата булка в селото и мойто палто го фрърлиха – помна като днеска – най-отгоре и по едно време мойто палто са смъкна надолу и падна. А баба Линка я знаете и тя вика: „У-у-у, мале, чийо палто падна, на коя невеста е? Да знаете, че това палто, щом е паднало, таа невеста ще боледува цел живот. И оно мойто палто падна. И верно – болнява съм.

На Гергьовден ставаш рано – пускаме овците и козите, да се напасат час и половина. Издойваме всичко – не са остава на яретата млеко и на агънцата. Издойваме, донасаме и подсирваме и ше гледаме доле, като идеме на Черквата, на

кой е най-голема грудата. Кой му е било най-много млекото. А агънцето сме го заклали как ти казахме – прекадено, молитва – още живо. Опечено – никой нема да го кусне! Свекър ми го кади, докато е живо, после го носиме тука на Черквата – дедо Иван или... попа пак четеше, ръси ни за здраве и по една плешка – ама гледаме левата да земе попа, а десната да си остане за назе. И като земем десната плешка, окъсаме место и сложим е така и гледаме вътре дали е пълна или е празна. Ако е пълна – то личи – дали ше имаш пари през годината. Ако е бистра – е празна и нема да имаш пари. И гледаме десната плешка да си остане за чорбаджията, така са ми казвали възрастни хора и така го предавам” (РДТ).

По време на нашата теренна експедиция успяхме да опишем девет оброка, разположени от двете страни на потока Реката, обграждайки селището, сгушено в дола. Оброците са разположени така, че обслужват всички махали на селото и, макар че някои от тях са поддържани от жителите на самите махали или родове, служи се за цялото село и цялото село също участва в подготовката и провеждането на курбана.

Обикновено „принос” – продукти за курбана се събират от хората в махалата или от цялото село, а животно дава този, на когото „му е ред”. Жертвата се коли на оброчището. „На оброчника се коли агнето, там се дере – там се кладе огън и се вари чорбата в един бакърен котел и там се яде.”

„Държеха много на мъжко – само на мъжко – овен. И преду да се заколе, са прекади. Дали е овен или агне – запали му са една свещичка на рогата, прекадява са с тамян и чете са една молитва и тогава са заколва курбан. След това са вари, готви са, сичко и са поканва целото село. Идва свещеник да освети – освещава курбано, със светена вода ръси хората, които са дошли. И секи на курбано си отнаса питка, отнаса си сирене, отнаса кой какво си има. Мъжете по барденце ракия носеха, помна, носеха бъкличка винце и седнат си, хапнат си – на земята. И в една торбица си носехме и котленичка – едно котленце малко – викат „толко да е”, ама ше сипат на хората, да занесат на семейството, защото това е за здраве. И много беше хубаво.

Този, където си коле, той си има погача. Окъса са месото от главата, сложи са на погачата и от това месце от главата секи трябва по късче и по хапка от хлебо на „чорбаджията” са казва... Секи трябва да накуси! [...] Главата (на овена или агнето – б. м.) са изважда цела и са начупва и от главата секи трябва да вземе по малко – за здраве” (РДТ).

Кади се на оброчището главата, от която всеки „накусва” по-сетне, обреден хляб и се свети вода – за здраве. Прави се специален хляб за „убави дни” – за Великден и Гергьовден „Параклис”, с „повой”, „кошарка с агънца”, „жеглите и ярема” – с дупка по средата. За пролетните празници и за оброците хлябът трябва да е замесен с квас и задължително опечен в подница „и отгоре – с връшник – за здраве”.

Оброците и оброчищата описваме последователно, според празниците на техните патроните в традиционния календар на българите.

Оброк на Константин и Елена. Нашите информатори разказват, че този оброк също бил на Ковачев лаг както и оброкът на Св. Троица.

„Кака Василка го отнесе на Оселна – ариза им го и Оселна си го праат”. Всъщност баба Василка, чиито дъщеря и снаха живеят в Оселна, по семейни причини

подновява оброка на Св. Св. Константин и Елена и днес се служи на него в съседното село. Според хората в Оселна мястото е старо тяхно оброчище, а на оброчището на светците, „слънчови заповедници“ в Зли дол не се служи.

Оброк на Спасовден на Арто. Малко преди оброчния знак на оброка на завърналите се от войната, до пътя има две дъбови дървета едно до друго. Върху ствола на едното от тях е издълбан кръст.

На това място е имало каменен оброчен знак: *„Спас Милов си даваше на Спасовден и после децата му беа овчаре в Елисейското, уни си го правия и там... Децата му са пренесоа в Зверино и снаха му Милка си го пренесе – попита попо и си го пренесе и си го прави и днеска. Там мойо брат – уни са комшии, ѝ е казал: „Тине, ако не мож, ше са сбереме, ама нема да го маиняме!“*

Родов оброк, където се е служело за цялото село. Днес оброчният знак е пренесен в Зверино, където отново на Спасовден се служи. След пренасянето на оброчния знак злидолци минавали по пътя и все се кръстели на мястото при дърветата, имайки го за свято дори и без камъка. Преди години една жена издълбала кръстче в кората на единия дъб, та и сега като минават, пред дървото се прекръстят и тогава продължават – нагоре – на Арто или надолу към селото.

Оброк на Ковачев лаг при вековен дъб. Оброкът се поддържа от пет-шест семейства, които живеят там и се редуват да дават курбан. *„Там колежа пет-шест души, които имаха имот – оттук един, друг, друг... И секи на държавата даваше курбан – да не бие град, да не вали дъжд, да му се ражда берекет. И сега дървото на Ковачев лаг си трае – цер. Така като тръгнеш за Оселна в лево – едно големо, старо дърво. На св. Тройца е, защото майка ма водеше на Оселна на събор и вика: „Тука оня денка злидолци са давали курбан, прекръсти са, мамо!“ И са кръстехме и целувахме церо. На Оселна е на Св. Дух събора“ (РДТ).*

Оброк на Петдесетница на Реката. Там е било първото поселище, после се е изместило по-надолу. Оброкът е на Реката, над кошарите и е поддържан от „Ристо Кръсков и Петър Каменов и брат му – Качо и Дона“. Правен и през „комунистическо“ – края на ХХ в. Информаторка разказва, че през 1987 г., когато се омъжила в селото, имало и се правело оброк, а в следващите години свежърва ѝ водела децата на този оброк. Сега не се служи на него.

Оброк „Св. Илия“ на Поганова полена. Служба на Илинден до вековно дърво, което днес е изсъхнало. Родов оброк на Шольовци. От тримата братя – наследници двама са живи и смятат да го възобновят.

„Дъбове – хората беа верващи, имаха ги за свещени, почитаа ги, уважава дъба... Изсъгнаха, изсуши ги завода, сичко са унищожи – градини, дървета – от завода. Сега се възстановява. Това, което го виждате, сега е ново – беше голо. Голо – немаше нито дръвце, нито тревичка“ (КЦК).

Оброк на Мала Богородица на Арто. Оброчният знак е каменен оброчен кръст с имената на останалите живи участници в Първата световна война от селото. Самият

паметник е закупен и изработен, надписан и поставен със средствата на завърналите се войници. „И съ са върнали и от радост съ събрали пари тия момчета, ни са били мъже и са купили и са го закопали, заровили са го. И са почнали да са прави на 8 септември – Богородица – и са там яли, пили – веселат са. Там са давали на селото и са си се редували там на това място“. (ПГВ)

„Световната война е, що тогава са одиле по Добруджа, та са били – там са одле, та са воювале – наша армия и тия са останали живи – има и убити от селото.“ (КЦК)

Днес горната част – самият кръст е счупен, а надписите на плочата са заличени от времето и природните условия на мястото, в което е разположен. Вековното дърво – цер, за което разказват старите жители на селото и което се намирало там, не е оцеляло. На това дърво връзвали люлка и се люлеели на Великден за здраве.

Службата на този оброк, както и на останалите в селото, спира след средата на ХХ в. „Манаа оброци, манаа сичко, кога манаа черквите лааса. Нали едно време запираа, та не моа си кръстим децата, па ние са скришом... Я съм одила в Оселна, та съм са венчала (тайно – б.м.). Е, така беше, що мъжа ми беше чиновник, па работата му...“ (ПГВ)

Службата тук в началото на ХХI в. не е възобновена – информаторите коментират, че мъжете, които се редували да дават курбана – оцелелите от войната – отдавна вече са починали, а това било оброк за тяхно здраве и живот и затова никой не го е възобновил.

Оброк на Нешов рът на Мала Богородица. „Дедо Димитър е правил оброко на Нешовец“. Сега е подновен и се редуват къщите от Долната махала. Наричан е и „Кръсто“ – има дървен кръст. На самото място – при дървото се прави служба, а общата трапеза се реди в читалището. Оброкът е бил изоставен, но поради инциденти с деца от махалата е подновен. Прави се за здраве на хората от Долния край.

Оброк на Маждилица. Нашите информатори успяха да си спомнят само, че оброкът поддържал дедо Минко. Те твърдят, че там има вековно дърво, което привлича „трескотевницата“.

* Личен курбан за здраве

„На некой като са случи нещо и си фаща курбанец.“ Хората от дефилето вярват, че когато си имал някакво прекеждие – злополука, болест или друга несполука, трябва да дадеш курбан за здраве и всяка година да служиш на избран празник на неговия патрон. Те разказват за курбаните, които лично дават или други членове на семействата им – за здраве.

Как се хваща курбан? Разказва баба Петра Величкова от Зли дол: „Искам да ви кажа – курбан се лови така, за човек: обръща се един стол трикрак с краката нагоре. Запалваш три свещици (на всеки крак по една – б.м.) и наричаш на тия празници околе къде са“. При наричането се запалва свещичката, като се наричат най-близките по време до прекеждието празници. Този, който е претърпял прекеждието, трябва „да се хване“ за някоя от свещите – това е неговият светец. Майката или бабата, които са наричали, знаят празника и го казват. Всяка година на този празник трябва

да се даде курбан – мъжко агне. Първата година агнето се носи и се коли на мястото, където е станал инцидентът, ако е за инцидент. Служи се за здраве на човека, който прави личен оброк. Ако се падне празникът по време на пости „три риби опечени се кадат“.

***Гадаене на костта от агнешка плешка**

На дясната плешка от жертвата – агне, шиле, овен или овца, дадени на Гергьовден или на оброк се гледа, за да се предскаже бъдещето. Когато е на Гергьовден се гледа за къщата, когато е на оброк – гледа се за цялото село или махала. Когато всички седнат на общата трапеза дясната плешка се дава на гледача – такъв във всяко село е имало. Той гледа на костите от плешката и отгатва, сякаш „чете на книга“: сиромашия или богатство, загуба или печалба, купуване на добитък или стадо, раждане или смърт на член на семейството, война или мирно време очаква хората. Бялото е сиромашия, а черното – благополучие, шуплите на определени места са белег за раждане или смърт, кривата кост е война.

Оселна. Селото е разположено по стръмната долина на старопланинската рекичка Ржана, която е десен приток на р. Искър. Намира се на 35 км южно от Враца и граничи на изток с Игнатица, на юг – със землищата на селата Рашково, Краево село, Осенов лаг и Еленов дол, на запад – със Зли дол, и на север – със Зверино. На юг от селото върху естествено защитена висока тераса са развалините на средновековната българска крепост Градѝ. В землището има не малко местности, чиито имена издават неговата старинност. Стари по произход и значение са имената Барйчище, Бѝстровица, Дѝва могила, Клѝге, Нир, Правец, Язичница и др.

Няколко са преданията за заселването на селото, а някои от тях обясняват произхода на неговото наименование. Първото разказва за някой си дядо Димитър, който тръгнал от Влашко да дири хубаво място за стадото си. Той се заселил в Заграднята, после се местил на Влашка поляна и Влашко торище, където останал. След време се заселили и други, а на Градо направили манастир. Когато хората станали много, някои от тях започнали да слизат надолу и заселили Лаго, където направили манастир със седем параклиштчета – като „Седемте престола“, но параклиштчетата били прѝснати на различни места по Лаго. Името на селото се споменава в тимарски регистър от 1612 като с. Осел към каза Извраща (Враца) с 30 християнски домакинство и 14 младежи (Вутов 2015). В списък на свещениците във Врачанската епархия, съставен през март на 1826 г. от село Оселна са записани поп Йоан, поп Цеко, поп Атанас и поп Константин.

Според друго предание през турско робство няколко семейства, майстори на шиници, от селата Осенов лак и Лакатник се преселили в горната част на долината в местността Лаго, а друга част – в местността Тарапаната. За изработване на шиниците бил нужен буков материал. От името „осеновци“ и „оселци“ е наречено и селото махала Оселна. По-късно тези и други семейства се заселват по-надолу, където се намира сега селото.

Според трета легенда по време на робството селото е пострадало от чумна епидемия и е било възобновено преди 300–400 години от жители на селото Осенов лаг. Родовете, които са дошли от Осенов лаг са Деянчовци, Коловци и Минголовци. Когато дошли тук те заварили по-стари оселнишки родове: Вълчовци, Гьогьовци, Драганкинци, Катранкъовци, Ковачовци, Къмбарете, Мочурците, Неделкинци и Тиенци. Към средата

на XIX в. в селото се заселили още няколко рода от Елисейна, Оплетня и Зли дол (Николов 1996).

По дължината на Ржанска река в миналото е имало много воденици, валявици, тепавици и дъскорезници, някои от които са запазени и до днес. Седем са мостовете, които свързват жителите от двата бряга на реката и голяма част от тях са стари – при Ковачете, при училището, при Кроев.

Училището е създадено след Освобождението през 1891 г. в сградата на бившия конак, а през 1930 г. на същото място е построена нова училищна сграда. Читалището е създадено в средата на 20-те год. на XX в.

Селският храм „Св. Дух“ има не по-малко интересна история. Неговият строеж започва през 1936 г. и завършва в първите години на комунистическата власт – 1946 г. Дило Макенски дарява земя за строежа на църквата, а за осъществяването му се събират средствата от цялото село – всеки участва с каквото може. Изографисана е през 1947 г. от художника Илия Певев. Нашите информатори твърдят, че службата никога не е прекъсвала – и по комунистическо тук се кръщават и венчават хората не само от Оселна, но и от Зли дол. Те описват и курбана за здраве на селото на храмовия празник Св. Дух така, като се прави днес и така, както е останал в спомените им от времето на първите години след освещаването на храма.

„Некога са били по фамилии – Иванчовци, Дамяновци, Коловци – така по фамилии са давали курбан за деня. Цялото село се събира. Тоя празник го възстанови моя съпруг, беше кмет на селото – измести плочата и направи на входа на черквата там на загиналите фронтоваци и тогава вече възстановиха и Св. Дух – празника, идва и владиката. На Св. Дух си е курбан на селото“. (ВХД). През целия период на комунистическото управление селото има два събора – пролетен – на Св. Дух и есенен – на Архангеловден. След възстановяването на храмовия празник средствата за курбана се събират от цялото село – председателят на читалището и секретарят на кметството минават по къщите и „кой каквото обича – дава“. Купуват се и жертвеното животно и продуктите за чорбата. Животното се коли на място в деня – в двора на черквата, там се готви и там след освещаване се раздава курбан-чорбата. (МИЙ)

На общи трапези хората се събирали до църквата и на Великден, Гергьовден, Архангелова задушница. Преди построяването на храма се събирали пак там – до вековното дърво в гробището, където всеки род си имал определено място.

„Ами събираме се целото село, то немаше маси как сега, на полената – турнем хлебовете, мине попа, прекади и почваме да се менуваме с яйцата: „Христос Воскресе! – Воистина Воскресе!“ После на Гергьовден се коли агнето. Опича са и са носи на черквата. Там са слагат пак така – то имаше агнета, та по много...Имаше си така на определено място, къде си слагаме – секи си знае къде.“ (МИЙ) *„Носат си сирене. Издооат си и напраат си грудичка в една тензухена такова и си ги носат и си ги кадат – доаждаа си попове и си ги кадеа. Най-напред немаше църква – я бех ей – момиченце коги правия църквата, а по-напред немаше. Там си ги носеа на това място у дворо и после направиа па църквата. Така се правеше некога – Великден, Гергьовден – не се пропускаше“* – спомня си 94-годишната баба Рада Илиева. Тя разказва как на Цветница и на Великден люлеели кумицата на големия орех на площада „И доле, при Николинка къде живее, и там имаше вада на воденица и там си туриа кумицата – я там съм одила кумица. Меси се хлебове като за Великден – ей така на кукли напраи

се. На Великден първо одеа на черква и оттат – при кумицата. Носеа си кукли на кумицата, яйца. Така беше, мале, некоги.”

По време на нашата теренна експедиция успяхме да заснемем и опишем тринадесет оброка в землището на Оселна. Половината от тях са в границите на населената част от неговото землище, другите – по високите места, в лозята и кошарите от двете страни на реката по нейната дължина. Като най-стари местните жители определят оброка на Петровден на вековното дърво в средата на гробищата до църквата и оброка на Лаго и ги свързват с първите заселници, дошли на магаре от Осенов лаг.

Оброците са разположени край реката, до вековни дървета, пътища или мостове. Има оброци, които са местени през последното десетилетие на ХХ в. на много места и дори в дворове на частни домове, само и само да не бъдат „изоставяни”. Службата на други пък е преустановена и подновена през последната четвърт на миналият век. Наблюдаваме и друг интересен момент – през 70-те години на ХХ в. се започва нов оброк, курбанът на който не е прекъсвал до днес. Всички оброчни знаци, наричани от местните „паметници” са обърнати на изток, независимо колко пъти и къде са местени или подновявани.

„Оброци имаше на много места, мале, на много места имаше – така беа си уречени места и си колеа – карат си младище, заколат си, напраат си и после си минеа през село, та си събираа прибора: зеленчуци, застройки, яйца, млеко и после си са събираа там. Карат младище там до дръвото, уредат го, оготват го – после там на местото си се събираа, поа прекади си – носеа си жените, ходеха с хлебовете”. (РМИ)

Коли се по едно жертвено животно – за предпочитане мъжко и „секи дава здраво – да бъде здрава годината.” Обикновено хората от махалата „се редуват” и така дава този, „на когото му е ред”. В последните години, понеже намаляват както хората, така и отглежданите животни в селото, все по-често се събират двама или трима „ортаци” и купуват животното заедно. Те дават и средства за продуктите, необходими за приготвянето на чорбата.

Жертвата се коли обредно на оброчището в деня на курбана. Стопанинът слага запалена свещичка на рогцата на агнето или овена, прекадява го с китка и с молитва на уста принася жертва на самия оброчен камък. *„Запали са свещичка на агнето на рога му, прочетат си молитвичка там и го колат тогава. После вече си кадат – поа си откак са уготви”* (АНП). Китката – чешпир и босилек с цвете, с която е кадено животното и свещта се оставят на камъка.

Курбан-чорбата се приготвя на мястото и когато всичко е готово, точно пред оброчния знак се слага маса и на нея се редят: хлябът, месото от главата на жертвата, което се окъсва и се слага в чиния и котелът с водата, която свещеникът ще освети. *„Главата като си са увари, обезкости се, сложи се в една чинийка и отгоре на питката и питката винаги се слага в десно – той поа винаги четеше от десната страна”* (МКК). За тази молитва се приготвя втора китка – пак с босилек. *„С таа китка секи човек е поръсен за здраве – мъничко, големо... В котела – остават са стотинки, до котела са слагат. И китката, след като са свърши – той пререзва хлебовете и китката си остава пак там на оброка”* (ВХД).

Докато продължава службата, всеки е запалил свещичка за здраве. След това свещите се събират и се оставят да догорят – „лепват се” от страни на самия оброчен

паметник. Хората се редят на обща трапеза на земята или на маси, върху които, освен донесеното от всеки – хляб и мезенце, се слага понякога и салата, и напитки. В последните години присъстват поканените близки и приятели на стопанина – всеки, „който дава, си кани“. На курбана в гробището на Петровден винаги се кади риба, защото празникът винаги е в пости.

Оброк „Св. Св. Константин и Елена“ до Искър. Стар оброк на Костадиновден, поддържан някога, преди да бъде прекъснат от три фамилии. Имало дървен кръст. Правен е от Камен Иванчов и Йордан Ристов. Възстановен е през 1985 г. (след прекъсване през 70-те и 80-те год. на ХХ в.). *„Тя баба Василка от Зли дол го е възстановила – тя го е направила най-напред и след това започнахме ние, махалата си там.“* Бабата имала сестра в Оселна и подновява оброка след нещастен случай в семейството. Снахата и дъщерята на бабата живеят в Оселна.

„Като почна бабата, щукна ми – сложихме един дървен кръст първия... Вторият път, на другата година го правихме ние с баща ми и ми дойде, аз бех на рудника горе и се сетих – минахме по маалата там, събрахме по десет лева, занесох, та направихме един паметник – поръчахме го в Мездра... И почнахме така, поэтапно – редуваме са до сега.“ (МКК) Смятат да се включат след това и други в този ред и да бъде оброк на Долната махала.

Оброчният знак, наречен „паметник“, е каменна плоча с размери: 1,07 м височина и 0,50 м ширина на раменете. Откъм река Искър е направена желязна ограда – това станало, когато ремонтирали близкия въжен мост. Той е първият оброк при влизане в селото.

Оброк „Св. Св. Кирил и Методий“ в местността Лаго. Стар оброк на „Влъчовци е бил“. Информаторите разказват, че курбанът някога се е правел в м. Чарко. *„Тоа оброк го правea некога на Чарко горе – и нашите там коlea и после го поместия тука на Лаго и чичо Тоша почна да си го установи там и оттогава вече не са го маиняли“* (РМИ). Според тях някои от първите заселници се настанили в тази местност – Чарко, *„а Чарко означава, че навремето е имало дъскорезница, която се е задвижвала с вода. И това е чарка – самата машина, която реже трупите – там са резали трупи“* (МКК). На мястото на стария оброк има оброчен знак до старо дърво – круша.

Там, където днес се прави курбанът в м. Лаго също има каменен оброчен знак. Оброкът е поддържан от семейството на Сандо и Филка и сега от техните деца – семеен оброк. *„Сека година си го прават. Колат си животното на място, там как си се коле – прекадат си го, сготват си, викат си готвач там“* (ВХД).

Според местно предние оброкът е на свято място. Деветдесет и четири годишната баба Рада Илиева разказва, че е чула да се говори от стари хора, че на Лаго срещу оброка някога „кога народо (старото село – б.м.) са е вече създадо“ е имало черква.

Два оброка на Бачово. Сега махалата е обезлюдена, но някога, когато „там са си живели с кошарите, с животните“ се правели два оброка.

Единият оброк бил на Горно Бачово, правел се на Спасовден „на дедо Коца и селото, но е оставен“.

Оброкът на Долно бачово бил родов оброк на дедо Дило Каменов. И той също не е подновен.

Оброк „Три Светители“ на Св. Троица в лозята. Оброкът е в дясно от реката на височината при лозята до три дървета – три цера. Стар оброк със запазен оброчен камък, който не е възстановен. На мястото сега правят Зарезан мъжете от Долната махала.

Оброк на Пресвета. Също стар оброк, който днес не е възстановен. Правен е на Петдесетница – в местност, където също имало някога лозя – „по-нагоре от Три Светители“.

Оброк „Петър и Павел“ на Петровден до вековния дъб в гробището. Родов оброк на Дамяновци. На оброчното място има три кръста. Два – от бигор, единия по-малък и зад него камък с формата на кръст с размери 0,64 м. височина и ширина на раменете 0,50 м. – при основата на дънера на вековен цер. Разположени са в средата на гробището, обърнати на изток – до църквата. На около метър разстояние към църквата е другият паметник, завършващ с кръст – върху лицевата част са изписани имената на наследниците на рода, поставили знака в края на XIX в.: „ОБРОКЪ СВЕТИ ПЕТАРЪ И ПАВЕЛЪ НА ДАМЯНЪ ТОШКОВЪ РАДА ДАМЯНОВА ГЕОРГИ НИКОЛА БОРИСЪ ДЕМЯНОВИ“. Също обърнат на изток.

„Първият заселник, който е дошъл от Осенов лак – тука е минал праз планината с магаре и е слязъл тука, това е бил дядо Събко. И той са е заселил там, където е водопада, долу, в подножието – там е направил къщата и е имал чарк за резане на трупи на вода и той е направил и полилея на Седемте престола – то е изписано там, който отиде, ще види. И самия стол – владишкия той пак е направил. И тук е направил вече – той е възстановил този оброк и ние го продължаваме – неговите потомци. След това дедо Тошко го е възстановил. Това е от първите заселници, това е най-стария оброк в Оселна.

Доколкото знам от свекърва ми – сека фамилия си е имала курбан и той е отишъл прапрадедо в некакъв манастир и поискал Евангелието. Имал е болно дете, доколкото знам. И самия владика ли, поп ли му подава Евангелието – той поставя – некаква връвчица ли е, некакъв знак и отваря Евангелието и там се показва „Петър и Павел“ – че на тоя ден! Това е семеен празник, курбан за цялото семейство. За Дамяновци. Стара традиция.

Всяка година моето семейство – аз съм сега най-младата снаха там, ходим на черква, месиме си, носиме си питка, носиме си риба. Петър и Павел е пост – в една голяма тава опържиме рибата и я занесем там, но не я кадим в черквата, а занесем маса от черквата точно на оброка, под дървото. Слагаме питката, слагаме котела с водата, китката, слагаме рибата, безалкохолно, бира, салфетки – сичко съм си зела. И тогава идва попа. Сички, които са присъстващи в черквата и мои близки съм си поканила – там отиваме, попа чете, прави курбана и всеки един човек е почерпен за здраве. При дървото – то е цер, вековен цер“ (ВХД).

Оброк в местността Братилища на Горещниците. „Горещниците са три дена – тогава са гледа за времето догодина – дали ще вали, дали ще е топло. Ако е топло, ще е хубава годината, ще е топла.”

„В Братилища нагоре в планината. Тоа дървен кръст е от много години. Там е имало от много години оброк. Там си имаше кошари – даже там кога стана стопанство си гледаа пет кошари стопански овце. И там, на могилата, са правеше оброк некоги и секи си ходеше с котленцето – преди години е това. Обаче го маанаха тоа оброк и сега го възстановихме преди 3-4 години. И сега направиха друг дървен кръст и го сложиха там и сега от 3 години почнахме тия, къде са кошарджиите тама, от Братилища къде са – тие, къде имаме кошари нагоре в планината – колеме. И кой си му са падне – първата година кла Боян, после Камен комшията, миналата година клахме ние. Там на място се коле животното – кой нема, си купи – купуваме, как аз съм си я купила миналата година овцата. Заклахме си я там на мястото. И там в падинката по-нататъка се слагат маси, се изкарват с камион – пейки, маси, каним си хората, махалата, кой дойде – даже от Зверино идват” (СПК).

Оброк „Св. Илия” в селото. Оброчището се намира „при трафопоста” на ок. 300 м от кметството в частен двор. Оброчният знак е каменна плоча с кръст в горната част и размери 0,50/0,30 м. Чества се на Илинден „на Цено Кръстев – за здраве на къщите, на селото, на махалата”. През последните години се събират по 60 човека и общата трапеза се прави в обществената сградата в центъра на селото.

Коли се голямо животно – овца или овен. „Имаме си наред – кой кога ще си коле – ортаци – таа година тиа колат... Колехме по двама човека, ама сега ореднехме, останахме много малко. Колим по едно животно, по едно, ама двама човека – това му се казват ортаци.[...] Поканим си не само близките – ами и от село, та си се сберем – 60 човека, маалата, приятели. На самия кръст си заколими животното” (РМИ и НПМ).

Животното се кади живо, после свещ слагат и на питката, и на чинията с месото от главата, и на котела с водата и се кади отново при кръста.

Оброк на моста на Голяма Богородица. Каменна плоча с кръст и размери 0,86/0,30 м., на малка тераска със стълбичики срещу моста в горния край на селото. Надпис: „15 VII УБРОК УСПЕНИЕ БОГОРОДИЦА”, обърнат на изток.

Нов оброк, който се чества от 70-те год. на ХХ в. и от тогава до днес не е прекъсван. Действащ оброк, където се събират най-много хора от селото в деня на курбана и се поддържа от жителите на махалата.

„Много скачаха с моторе и с коли в реката и това е курбан на тия... Първо немаше мост – там имаше един брод, там са минаваше и пеша, и с колата, с воловете прекарваа сено, сичко – като са направи моста – той малко на завой и почнаа да скачат. Почнаа тия там, къде най-много пострадаа” (МКК).

Оброк на Мала Богородица във Водни дол. Каменна плоча с размери 0,84/0,40 м. Оброк на Горния край на селото.

„Оброко са праеше много официално. Колехме си, ора си придат – като сбор ставаше...” (СПК)

„Стар оброк и са правеше на Станков бук – сега го прават на Водни дол и е стар оброк още от некогаш – много отдавна и там са правеше, обаче го преместия кръста по-надолу и си го правеха доста години. Те не са го маиняли тоа оброк. Тоа оброк си е правен – и по комунистическо си го правеха, само че го местеха: като им не дават там на кръста, тия го преместат – и в техния двор го правеха, и на комшиите го правиха отгоре една година, обаче никога не го оставиха – винаги си колежа. И при Камен Дилов отсреща го правиха. Сега го прават на Симьон на валевицата – там е кръста. Обаче сега стана така: останаа по-малко, напред беа много ортаци, сега останаа по-малко и често им идва ред да колат. И понеже стоката намале, хората не гледат вече стока и те така тука две години го оставиха, щото нямат животни.” (ВХД)

Оброк в м. Обора на Св. Лука. Стар оброк, възстановен в края на ХХ в. и оттогава не е пропускана служба. Поддържан от „комшелъко, маалата – Оборо, Горнио край”. *„Бехме десетина души там ортаци, обаче сега се изотказаа – не знам, останаа един-двама човека... хора има, ама стока нема вече...”*

„По комунистическо” също е правен: „правеха се, ама ги местеха навам-нататика по къщите...” Бил е по-надолу, но при наводнението през 1956 г. водата го отнесла, коритото на реката е изменено и оброчището е поместено по-нагоре до извор с топола и е поставен нов оброчен камък, завършващ с кръст. Размери 0,73/0,40 м, обърнат на изток, с надпис: „ОБРОК СВЕТИ ЛУКА”.

Оброк на Явровишката могила. *„На Явровишката могила некога е правен оброк. Там имаше кошари, пет-шест кошари е имало и е правен. И са ходили с котленцата там за чорба, са си готвили там и са си ги правили. Горе, в планината – имало вековни дървета. Нема вече кошари, нема стока, нема нищо” (СПК).*

***Овцата и овенът – избраници на Бога**

Овцата и овенът са свещени животни. Те, като и „младището” – агнето са „Божии избраници” и предпочитаната жертва. Овенът е недосегаем за зли сили и с предпазна цел неговият образ може да се открие върху предмети от бита и сгради. Свързва се с плодородието и поради тази причина изпълнява важна роля в сватбената обредност. В народните приказки е посредник между световите. Овенът и овцата в сънищата са радост, стадото е добра вест, а агнето – богат придобив.

Магическа сила има и млякото и млечните продукти – обредно издоено на празници и приготвено по традиционен начин. Задължително на Гергьовден се носи на общата трапеза мляко, млечница и „пресно сирене”. Вкусвайки от млечницата и напивайки млякото, стопаните един друг си благославят стадата: „Да ти (х)илядат и милионат!” Прясното сирене е предпочитана обредна храна и на всички пролетни и летни курбани и оброци. Широка е употребата на млякото и сиренето в народната медицина – сурово овче мляко лекува охтика, горещото мляко е лек за болни сливици. Прясното сирене се използва за мазане на всякакви рани, с него се налагат циреи и изгорено. Киселото овче мляко е лечебна храна при разстроен стомах. С него се помазва лицето при слънчеви изгаряния, но жените го използват и с козметична цел.

Игнатица. Според местно предание селото някога се е намирало в м. Пелиньо или Селимов камък. По време на една от чумните епидемии хората се разбягали зад дола в м. Ливагето. На мястото на днешното село най-напред се заселил един ковач на име Игнат. Той построил ковачницата си тук. Изпърво селяните ходели за услуги при прочулия се майстор, но постепенно почнали сами да се заселват наоколо. Така възникнало сегашното село, което получило името по името на майстора. Някои казват, че той имал хубава жена – Игнатица и затова идвали, не само заради майсторлъка на ковача, но заради нея – тя дала името на селото.

Игнатица е разположена в старопланинска котловина, недалеч от десния бряг на р. Искър на 35 км южно от Враца. Районът е планински, нарязан с много долове, по които текът поточета и рекички. До 1965 г. с. Игнатица се е състояло от централно село и колибите: Владешко бръдо, Габрòвница, Градешки дел, Грòбищно бръдо, Дйлова падина, Дреньòво бръдо, Дубрòвата, Дуйнов лаг, Ивòнковец, Клисура, Кòпанина, Крушовица, Кàменица, Кунчова мратвина, Митòрово кàщище, Никòлово лицè, Оданòтчене, Подгорà, Прèsлап, Раплина, Расòата, Сàсеге, Траненски рът, Цèнови колиби, Чуклата, Чрèжище и Чрèжкй рът. Тези колибарски селища са били от 5-12 къщи и са създадени още в началото на XIX в. от отделни семейства на родовете в централното село. В края на XX в. населението живее в централното село Игнатица и в махала Габрòвница, където има и начално училище.

В района на Игнатица се намират останки на селище от бронзовата епоха и на тракийско селище от желязната епоха. В местността Кутровица са запазени две тракийски надгробни могили, които не са проучени от археолози. В поречието на р. Жръньовица има следи от трако-римско селище. На мястото на централното днешно село Игнатица има останки от богато българско средновековно селище и неговия некропол – м. Сàлкин гроб. Останки от средновековени некрополи – до сградата на потребителната кооперация в селото и в двора на Илия Ненчев. Разкрити са християнски погребения с накити от XII – XIV в. От същото това време са и развалините на голямата средновековна крепост Градище. Игнатица се среща в османски регистри под името Игнатиче, които датират от средата на XVI в. и в един регистър за населението на селото от 1866 г. Старата носия на жителите е бялодрешковска (Николов 1996).

Селото е в културната територия на Черепишкия манастир. Църква „Св. Игнатий Богоносец“ е изградена с дарения на местни жители и фирми. Строителните дейности се извършват предимно с доброволния труд на хората от селото и наетите по програмата за временна заетост в Игнатица. Осветена и открита на Игнажден – 20 декември 2007 г.

Великден на Черквището. Мястото се е намира над гробищата, точно там, където днес са църквата и черковния двор с камбанарията. *„Некога са почвали църква да прават и са оказало непосилно – не са имали средства...“ (ЦПВ) „Беше си една ливада и през годината се позанемари, обаче за Великден тръгваме с греблата, изчистваме, оправяме и имаше наредени камъни – значи всеки род си имаше и си знаеше мястото на камъните и по средата е зелена площ. И по зелената площ се слага трапезата и всеки седи на камъчетата – значи този род е тук, този род е там, в кръг така се нареди сичко – да, така беше! Поне аз така съм го заварила (като се омъжила през 1976 г. тук и дошла от Еленов дол)“ (ПВВ).*

На Великден кадиме – секи си носи: яйца си земеш, козунаци си земеш, сичко, прекади са, подадеш си. Доде са направи черквата. Е тука под тоя орех бе ни камбанарията – над кръста. Камбана – е така беше на една стреха – най-големия камбан беше там., под таа стреха и него го бият в началото към дванайсе часа – кога са съберат. Празник беше! На Великден. И са носи отсреща – вече са дигат и отиват отсреща в гробището и си разносят яйца – канат се демек умрелите, канат се (ЦПВ, КИН).

„На трапезата си сменуваме яйцата: „Христос Возкресе! Христос Возкресе!“ Това е с надеждата, че на оня свят ще се срещнеме. Значи поверието е такова, че ако си размениш яйце с тоя човек – на оня свет ще бъдете заедно. За годината значи. Това сме- една обшнос: как сме били тук, така един ден ще бъдете там!“ Великден никога не е прекъсван през сичките тия години (дори през втората половина на ХХ в.) – тука си го правиме задължително! (ПВВ)

В своето краеведско изследване за Игнатица Петър Вутов изрежда 18 оброка, които са обслужвали многото махали: „Както вече знаете, докъм 1958-60 г. селото беше разпръснато по цялата планина на отделни махали и всяка една махала си избира празник и прави т. нар. „Оброк“. Всички оброци се правят за живот и здраве и предпазване от град, гръм, змии, лоши нападения, както и за дъжд“ (Вутов 285-286).

И сега селото е популярно в региона със своите 18 стари оброка, които се правят още от преди Освобождението до днес почти без прекъсвания. По време на нашето теренно проучване успяхме да опишем всичките, благодарение на спомените и разказите на хората, но и на нашите лични наблюдения и участие в тях. Всички са единокорни, че по черковните дела и оброците „най-вещ“ бил дедо Иван Минов. Съселяните му го споменават с уважение и почит, когато говорят за оброчните знаци – той в края на ХХ в. поставил циментови кръстове с надписи и оградки, засадил „за сянка“ липи, които днес вече са големи дървета. Когато отворил врати черковният храм, пак той научил жените на църковна обредност, правила и пеене.

На всички оброчища, които успяхме да посетим, има стар оброчен камък от бигор, а до него в повечето случаи са поставени циментовия от края на ХХ в. и съвсем нов – от последните години камеман кръст. На Габровница има подновен навес – зидано парклисче с покрив. За разлика от съседното Лютиброд, на повечето от оброците не са спирани курбана и службите през целия ХХ в. Малкото от тях, които сега са необслужвани, все още са тачени като свети места, а честванията са преустановени поради една единствена причина – обезлюдяване на махалите, които са ги поддържали. Има и такива, които са на обезлюдени махали и макар в близост вече никой да не живее, курбани и служби се дават от бивши техни жители, преселили се в основното селище.

Четири от оброците са съсредоточени в централното село, останалите са разположени около него – в махалите, на високи и видни места. Информаторите споделят, че за оброчища са избирани китни и равни полянки в горички или на могилки. Както е видно от историята на селището, не липсват тракийски и средновековни некрополи в землището и голяма част от оброците са на такива места – в село, на Преслоп, Салкин гроб и Чъртеж. За общоселски са смятани оброците на Ивановден в центъра на Игнатица и Гергьовден в двора на църквата – м. Църквището, макар да са

обслужвани от близките махали. Всички останали оброци са махленски и родови, но и днес на тях присъстват хора от цялото село и от съседните селища – Зверино, Рашково.

Първият оброк през всяка календарна година е на Ивановден, а последният – на Архангеловден, като болшинството са „струпани“ в пролетно-летния сезон, когато опасността от природни бедствия и унищожаване на реколтата е най-голяма. На Петровден са правени три оброка на три отделни места – в селото м. Ливадища, махала Габровница и на Синята могила, Трънски рът. Интересно предание е останало за възникването единия от тях – оброка на Петровден, обслужван от Горната махала в селото. След чумна епидемия преди Освобождението – около 1720 г. – хората се разбягали в планината – в Радкова чукла и Лопошако. Тогава са поместени гробищата под селото, дето са и днес. Селото бързо започнало да се увеличава след епидемията, но за да се предпазят от нови нашествия на болестта, извършили обредно оборавање на селото. Двама братя близнаци с два вола от една крава и рало, ярем, жегли, пръчки, тояги – все от едно дърво, обиколили селото с една бразда. Почнали от южния край – при Тишовския род, надясно и обиколили цялото село – „склопили браздата“ там, където почнали. Посъветвали ги монасите от манастира и поставили каменен кръст. „Това направили на Петровден, заклали черен овен за курбан и всяка година на Петровден правили курбан – овца или овен в знак, че чумата вече няма да дохожда и действително не дохождала.“ (Вутов 2003: 387).

Предпочитани са здравите, мъжки животни за жертва – овен, шиле, мъжко агне. „По принцип, когато даваш, ти даваш за здраве и трябва да бъде здраво – не болна овца или овен болен. Нали всеки гледа да даде здраво, защото това се дава за здраве на хората там. То се поменува секи, на който дава – целата къща: написват се на един лист и сичките се поменуват там от попа.“ (БИМ) „Избираме мъжко, че ако е женско, нали има овни, може да се заплоди и по-късно да са обягни и това е грехота да заколиш.“ (МВМ) Затова обикновено избират овни, мъжко агне или „овца, ако се е обягнила“.

По едно жертвено животно се дава за всеки курбан, независимо от броя на присъстващите – понякога 170-200 души, дори и повече. Редуват се семейства от махалата или рода. Жертвата се колила и готвила на място на самите оброчища, но днес по-често се коли в домовете на даващия курбана, а понякога и там се приготвя. Не се кади преди да бъде обредно заклана. Практикува се в последните години на оброка да се занесе главата на жертвата и питка, да се прекади там от попа и всички присъстващи да се върнат на мястото, където ще се прави общата трапеза – в читалището например, където се свети вода, кади се трапезата и курбан-чорбата. Това се прави за по-далечните и зимни оброци, защото по-възрастните не могат да отидат. В селото и в близките до селото места се редят общи трапези на маси и пейки. По време на летните и по-отдалечени оброци се прави обща трапеза на земята като някога. Интересен момент относно жертвата се наблюдава в последното честване на оброка Спасовден на Салкин гроб, където е каден петел – само за да не се прекъсва служенето. „Когато нема кой да даде – нямат животни, стари хора, махалата, комшиите точно, къща има до него (оброка – б.м.) – заколат един петел и си го сготвят и занесат там, та го прекадат – за да не се прекъсва курбана“.

Домакините от къщата, която дава курбана, още предната вечер, с животното приготвя и всички други необходими продукти за чорбата. Мария и Божидар Минови,

които поддържат родов оброк „Игнатешкия кръст“ до Черепишкия манастир, празнуван на Сретение Господне разказват: „Тука всичко приготвяме – две кофи големи имам аз – с картофи, една голяма кофа с лук, шест буркана домати, шест буркана зелен боб, шест буркана грах, пет литра олио, брашно, сол два килограма, червен пипер, трийсет яйца – за застройката и кисело мляко“. Те споделят, че чорбата се запързва и застройва – по решение на готвача. Преди десетина години изработили един 160 литра казан, големи черпаци, дървена лъжица и бъркалка за него и ги ползват за приготвянето на курбан-чорбата на всеки оброк.

Когато се случи в постен ден – сряда или петък или други пости, не се коли животно. Приготвя се боб – запързва се, правят се чушки с боб или рибена чорба.

Оброк на Ивановден в центъра на Игнатица – махалата Копанина. Два оброчни знака – отлят циментов кръст 0,50/0,50 м., нов и до него счупен стария – кръстче от бигор с приблизителни размери 0,30/0,30 м. Разположени са до частни дворове под улица. До него е засадена липова фиданка.

Оброкът се поддържа от хората в махалата като през последните години (така се паднало) се редували няколко именници – Ивановци да дават курбан. Прави се курбан-чорба на мястото. Трапезата е на маси. Четири големи маси се редят над оброчния камък по дължина една след руга – мястото стръмно и няма голям избор. „Секи си носи питка, на питката има по нещо за кадене и си носят винце, ракия, кой каквото иска“. Кади се курбана и се свети вода за здраве. Както на всеки курбан, след като мине по път да си отреже от хляба, всички започват „да си подават“ – всеки кани седналите около него като подава хляба с мезенцето и съответно пък той накусва от техния хляб.

Оброк на Сретение Господне – Игнатешки кръст до Черепишкия манастир. Стар каменен паметник, завършващ с ковано метално кръстче. „На майка ми баща ѝ – дедо Васил – той е бил ковач, много голем майстор и изковал железния кръст отгоре“ – разказва Божидар Минов. Това станало в началото на ХХ в. Баща му разказвал, че когато започнали да правят пътя – шосето, то минавало точно през оброка и се наложило да поместят оброчния знак „малко над манастира тама – за да си мине пътя.“ Сега запазеният каменен кръст се намира на скалите над Черепишкия манастир, с гледка към манастира на малка полянка, на която по Гергьовден цъфти росен. Оброчният знак е каменен паметник с височина 1,80 м. и релефна украса, различна на всяка от четирите страни – християнски и флорални мотиви. Надписи върху две съседни страни. Надпис лице: „ВЪЗДИГНАТЪ ОТ ИВ. К. ПЕНЧЕВЪ И МАРКО ГЛИГОРОВОЪ С. ИГНАТИЦА ЗА СПОМЕНЪ СРЕТЕНИЕ ГОСПОДНО ВЪЗ. ПРЕЗ 1926 Г.“ Страничен надпис: „МАИСТОРЪ МИТО ПЕ- ТОВМОВ ВЪ С. ЗВЕРИНО“.

Според местно предание, оброкът е „още от турско“, след чумните епидемии, когато се утвърдили днешните граници на селото. На изток землището достигнало до Черепишкия манастир по водата на Дълбокия дол и тогава направили оброк на манастира. „Заклали овен за курбан на 2 февруари (Сретение Господне) и направили каменен кръст. Ходели всяка година на това място и все правели курбан с водосвет. Той е първият оброк на Игнатица, който продължава и до днес, макар че не е Игнатешки район, но се спазва и до днес“. Границите на селото по-сетне били променени, защото подканени от игумена на Черепишкия манастир много от игнатичани харизали ниви и

ливади на манастира „така щото край Искъра днешните ливади всичко харизали на св. Богородица” (Вутов 2003: 388).

„Баща ми даваше, аз само ходех – ние готвехме в Черепиш, на манастира. На 1-ви ходехме вечерта и на 2-ри сутринта рано палим огъня. Некога, още беше семинарията. Като отидехме в Черепиш, спим там, на сутринта като са сготви, службата си мине в манастира и след службата – 12 часа са качваме отгоре на кръста – той е между първия и втория тунел и тогава от манастира тръгнат хората от Игнатица – те много народ, а и учениците от семинарията, заедно с ректора – дедо Герасим, аз го помна. С него напред и отиват горе – служат, те пет учениците, свети се вода там, ритуала, който са изпълнява винаги” (БИМ). До 2000 г. оброкът е обслужван от Иван Минов и още няколко човека от Игнатица, които са се редували – курбан е правен всяка година без прекъсване и по време на комунистическото управление, макар понякога да са имали спънки. „Баща ми даваше – той е свикнал от некога как са даваше – помна го. И после вече като почина 2000 г. и ние с жената викаме: „Ей, дай да дадем...” и оттогава пък ние с нея даваме.” – споделя Божидар Минов. Допреди три години се служело на кръста и общи трапези правели в Черепишкия манастир, но взели разрешение от владиката във Враца да готвят в селото, защото понякога в началото на февруари е много студено, възрастните и децата не могат да присъстват. Така започнали да готвят в селото и към 11 часа сипват от курбана във войнишка бака, главата на агнето, хляб и вино и правят ритуала на кръста – пред кръста редят на една масичка всичко. След това се връщат с попа в читалището, където се реди обща трапеза. Там внасят курбана, свети се вода и се освещава всичко по масите. Над 170 човека миналата година се събрали – „като една ялова сватба – разказва Мария Минова – и като поръси – всеки остава по левче, левче...”. От семейство на хората, които дават курбана разнасят чорбата и започва веселбата. Понякога с музика, хора и песни.

Оброк на Гергьовден в двора на църквата – м. Черквището за целото село. Мястото е наречено така, защото още от някога, през 30-те год. на ХХ в. било дарено за църква, но такава построили чак през 2007 г. Названието на местността останало Черквището или Църквището. Имало е камбанария, която при строежа е поместена и изградена до църквата. Оброчният знак е каменен паметник, висок 1,60 м, завършващ с кръст и надпис на лицевата страна: „СВЕТИ+ГЕОРГИ ПОДАРИЛИ ВАСИЛ ГЕОРГИЕВ ГРИГОР ЛУКАНОВ ЛУКАНЪ ВАСИЛОВ”. При строежа на църквата е поставена гравирана гранитна плочка с икона на св. Георги в средата на паметника и надпис с името на дарителя – Георги Валериев Йорданов. Сега оброчището е в двора на храма „Св. Игнатий Богоносец”, който е парково изграден на няколко тераси. На долната тераса има каменна чешма, също с икона на светеца, дар от Борис Кръстев.

„Разрешиха ни да се построи параклиса – нашата черква тука и започна отстрани да се работи и тогава се откри кръста. Кръста беше засипан със земя – само кръстчето (най-горната част на оброчния паметник, завършваща с каменно кръстче) отгоре са виждаше и като се откри вече и най-отдолу са яви надпис – кои са били дарителите и прише на кръста „Св. Георги” – значи това е било първото желание на хората, когато да строят черква, но не им е било разрешено – трисет и

некоя година. [...]Оброк на Гергьовден започнахме след като открихме кръста и видяхме вече, че отдолу е – 2006 г.” (ПВВ).

Курбан се дава от Долната махала, а общата трапеза се реди на открито – маси и пейки пред църквата. До голяма степен в местната традиция служенето на оброка заменя някогашния ритуал, с обща трапеза, на която се събирало селото. „На Гергьовден секи колеше агне. На агнето са праи венец, слага са на маса, кръгла маса – синия, слага са венеца на главата, заколва са. Даже гледат да се събере кръвта, да не я лижат кучетата и са фърли във вода некъде, в река – течаща. На другия ден пак се кади – вече като е опечено, на обед. А венчето са дава на овцата – да го изяде.” (МВМ) „Прави са венчето, свещичка, тамянче, прекажда се. Животното седи се едно е вързано! Не мърда! Ако искаш вервай! И оттат вече като се заколи, значи кръвта се събира в една паничка и се хвърля във водата – това е да се вадат (вдат – б.м, развждат, множат) животните.” (ПВВ) „Некога на Гергьовден нема да опечеш ягнето и да седнеш да го едеш, докато не дойдеш тук да го прекадиш!” (КИН).

„Дедо Цветан и децата и ние, фамилията сме решили да дадем тази година – Вутови и Якимови. То на селото е курбан на б-ти (май- б.м.) и като има кой да изяви желание, събират са една-две къщи и си поделат масрафа и се прави оброка. И ние така сега сме решили, събрахме се фамилията, поделихме си масрафа и правиме курбана. Това е едно мъжко агне, овне, коли са, прави са чорбата, пават се други неща като салатки (също и дроб-сърма – б.м), безалкохолно, хляб и тогава ше се кади с молитва и ше има водосвет. Вярваме, че свети Георги ще ни помогне – това са хора повече земеделци и животновъди, агнето си е наше, има си стадо девера.

Ако ли пък няма така две къщи (желаещи да дадат курбана – б.м.) тръгвам – понеже отговарям тук за черквата и тръгвам, и почвам да събирам пари – кой каквото може, кой каквото даде и тръгвам от къща на къща, докато събера и събираме са махалата, правим си чорбата, викаме си отчето (ПВЗ).

Оброк в Преслап на Герман. Оброкът е в селото, върху могилка до пътя. Три оброчни кръста до липа, посадена от Иван Минов и оградени с дървена ограда: циментов кръст, поставен през 1989 г. също от него, пред счупения стар кръст от бигор, а преди три години е поставен нов кръст от врачански камък – дарение от фирма „Хемус М” – висок 1,35 м, с ширина на раменете 0,50 м.

„На една могилка, с оградка. Баща ми некога правеше оградите (на оброците – б. м.) – на секи оброк садеше липи – за сенка. Винаги вали на тоа оброк – Герман са прави от гръмотевици. И може би некой да е – трескотева да е паднала и да е убила некой, една година как уби трийсе и неколко кози. Тресна долу е покрай Искъра трескотева и жената я ошашави...” (БИМ) Популярен израз в селото е: „Върти, върти Въртолеме, удари, удари, Германе, до Кутлова нива!”.

През последната година жертвата – овен е даден от семейство Пешеве, които отглеждат повече от 160 овце в махала Преслап. Готви се на самото място – за курбана се редуват от махалата, в която все още има овчари. По традиция се дава голямо животно – овен, овца, а на оброка се събират над сто човека.

Оброк „Св. Св. Константин и Елена” – на Войчов лаг. Стар оброк на махалата, който не се прави от 20 години. Причината е пълното обезлюдяване на Войчов лаг.

Месните разказват интересно предание. При боевете в Рашов дол през съдбовната 1876 г. трима-четирима Ботеви четници успяват да избягат и поемат по пътя високо над Черепишкия манастир и продължават на запад. Това са Никола Обретенов, Сава Пенев и Димитър Тодоров. Било на 21 май – празника на светците Константин и Елена. На същия ден в тази местност се чествал оброк. Били се събрали селяните от Игнатица, а от манастира пристигнал свещеник за службата. В същото време от м. Влаха започнали да слизат хора с черни дрехи и пушки. Събралите се на оброка се изплашили и избягали по домовете си. Свещеникът също избягал, без да е прекадил. Като видели това, четниците тръгнали отново на запад срещу течението на Искър и вечерта на същия ден се озовали в кошарата на Петра и Петър Митови от Зверино, а на другия ден, с помощта на зверинчани, прекосили Искъра. Тези четници били водени от Никола Войновски.

Оброк в м. Салкин гроб на Спасовден. На място е разкрито богато българско средновековно селище и неговия некропол – тук са изровени скелети и сребърни накити, които са характерни за X в. Находките от това средновековно селище датират от IX до края на XIV в. (Николов 1996).

Стар оброк с оброчен камък. Правел се е редовно и дори през изминалата година, тъй като нямало възможност да се даде овца или овен, заклан е петел. *„Когато няма кой да даде – нямат животни, стари хора, махалата, комшиите точно, къща има до него (оброка – б.м.) – заколат един петел и си го сготвят и занесат там, та го прекадат – за да не се прекъсва курбана“* (МВМ).

Оброк на Св. Троица – Петдесетница в м. Атанас. В местността има лозя – пътят за Зверино. Честването е през лятото, събират се много хора и много деца. Общата трапеза се реди на земята, а оброкът и курбанът се поддържат от махалата.

Оброк в Каменица на Св. Дух. Оброкът е поддържан от махалата. Общите трапези са на групи около кръста – на земята. Само последната година не е правен, защото е починала жената, която давала курбана.

Оброк на Русалския четвъртък на Градешки дел. Голяма махала, извън селото – стар оброк, който се намира в двора на необитаема сега къща.

Оброк на Петровден в селото на Ливадища – Горната махала. Два оброчни знака – стар кръст (0,40/0,40) и подновена плоча с три релефни кръста на лицевата страна и надпис: „ДАР НА СВ. ПЕТЪР И ПАВЕЛ ОТ МАХАЛА ЛИВАДИЩА“.

След обредното заораване за от чума и пренасяне за първи път жертва – черен овен на Петровден преди три столетия, както гласи легендата, започнал всяка година да се дава курбан. „Но с течение на времето кръстът бил засипан от порой, махнали го и се забравил. Не правели вече курбан на Петровден (Вутов 2003: 387). *„Кръста – аз бех дете, беше го земята затлачило – там, там си го намерихме. И го правиха некога, като дете помна, че го правеха. Намериха го там родителите ми – ние живеехме горе, в една махала и там (на Ливадище) дойдохме да правим къща – като дете, още*

не ходех на училище. Правеха го до към 1958... И 1989 г. аз реших а го възстановим. Направихме една нова плоча и оттогава не сме го прекратявали” (ГДИ).

Оброкът днес е поддържан от Горната махала. Общата трапеза се реди на маси от читалището, изкарвани специално за празника на мястото при оброка. „*Колим си – може женско, може мъжко. На пости – сега се пада в сряда, постно – бобени чорби, ама аз кога ми е ред съм правил и рибени чорби – два пъти*”. Махалата – там, ливадище се казва, се редуваме. Ма тука от десетина години стана, го правиме с бившия кмет. Кога не е постно – овца обикновено. Овца или овен – какво намерим. И от къщите са носи „принос”му казваме – секи носи картофи – почва да има тогава пресни, магданоз, лучец. Секи носи по нещо от махалата. И друго са докупува. То на сички оброци така са прави. На кръста са прави венец, цветята – който е донесъл и котката на попа там са остава, и свещите – да догорат” (ГДИ).

Оброк на Петровден на махала Габровница. Някога голяма махала, с основно училище, от която днес са останали малко обитаеми къщи. Оброкът е покрит с навес „като парклисче – човешки ръст височина”, което преди 7-8 годи е препокрито и подновено пак на доброволни начала – човек от махалата дал гора и материал. Каменното кръстче е боядисано в черно и поставено в средата на измазана и белосана ниша под покрит с цигли покрив. Парклисчето е до пътя в страни от бившето училище, в двора на което може да се види красиво вековно дъбово дърво.

Оброк на Петровден на Синята могила на махала Трънски рът. Някога празникът бил организиран от Ангел Тошев – готвач на курбаните. Сега служенето е прекъснато, поради обезлюдяването на махалата. Информатори си спомнят, че докато се правели и триете оброка на Петровден и канели един и същи свещеник, той тръгвал първо в 14.00 от този оброк – тук първо служел, след това – в 16.00 ч. служел на оброка в Габровница и чак в 18.00 започвала службата в селото.

Оброк на Гореиците (Св. Св. Кирик и Юлита) на Бърдото. Оброчище на висока могила със запазен оброчен камък. Служба не се прави.

Оброк на Мария Магдалена в м. Чертъж. Оброчните знаци – два кръста са на една от трите тракийски могилки до вековен бук пред стара круша. Пред оброка – засадена от Иван Минов липа. Малък кръст от бигор долу до каманан кръст с размери 0,50/0,30 м с надпис: „ПОДАРЪКЪ НА СВ М МАГДАЛЕНА ОТ ГЕОРГИ И Т. МА (не се чете – б.м.) ЕВИ И КАМЕН И МИТО ИВАНОВИ ПИРОНКОВИ”. Оброкът е през лятото – по време на сенокоса и затова мнозина преспивали направо на поляните около него. Мястото е красиво и обзороно. „*То е много хубаво там, защото точно са кост ливадите. Идем, та косим, пластим и като занесеме, идем, та се наядеме с чорба блага... Пак така – там са седа на земята. Курбан. Казана на всеки оброк върви. И народ има, младежи, и музика, и дечурлига!*” (МВМ)

Оброк на Илинден в Рътовете. Там е имало махала и от нея бил поддържан оброкът, а сега има вили – те дават курбаните. Има запазен оброчен камък, около който се образува общата трапеза на земята.

Оброк на Петковден в Чуй петел. Запазени два оброчни кръста – малък стар кръст от бигор и циментов кръст (0,75/0,50 м), поставен от Иван Минов с надпис: „СВ. ПЕТКА 1993“. Около кръстовете има ограда. Някогашната махала, разположена на това място, е напълно обезлюдена, но въпреки това на obroka служенето продължава. Курбанът се дава от нейни жители, преселили се в централното селище след обезлюдяването ѝ. Готви се на място, редят се обща трапеза, попът кади – „както си е на всеки оброк“.

Оброкът на Вардица е прекъснат и днес не се служи.

Оброк на Архангеловден в м. Бъртониски дол. Оброкът е почти в селото, в долния край и хората от тази махала го поддържат и дават курбан. „Тази година стана голем оброк. То като некой рече да даде, купува там овца или овен, само че готви тука в двора си този човек. И отидохме там с попа, та се отнесе пак малко – пита, това, онова и тогава се върнат тука – маси...“ (БИМ).

*Черквище – сакралният център на селото

Черква, Черквище, Църквище – свещено място, обикновено разположено до или в старите гробища, в центъра на селото или върху древно светилище. В повечето случаи това е място, дарено или наречено за изграждане на църковен храм, който поради различни причини не е построен или е построен чак след десетилетия. Представлява зелена морава, на някои места оградена, често в близост до вековно дърво. В центъра е полянка, а около нея са наредени камъни, на които хората сядат „по родове“ на общоселски тържества: „Имаме си камънци тука наредени, та си знаеме рода – тоа род е по тия камъни, оня род е по тия камъни... От стари времена е така. Немаше черква (църковна сграда). То беше полена тука и са наредени – да кажеме моя род, да кажеме твоя род, така наред, наред, наред...“ Така хората се редят на обща трапеза на големите празници. След построяването на църковни сгради или там, където има стари, тази обща трапеза се реди в черковния двор, обикновено пред църквата. Събира се цялото село на Велеикден и Гергьовден, пък на много места и на задушниците, поставят в средата на полянката месали, а върху тях – донесените храни и напитки, после самите те се редят около нея по родове – по камъните. След като храната е прекадена и благословена, започва „меняването“ на великденски яйца на Великден – всеки с всеки – „та да се срещнем и на оня свят“ и се носят по гробовете, „да се поканят мъртвите“ и накусването на млякото и млечницата един други и благославянето на стоката на Гергьовден. Според вярванията на хората, тази общоселска трапеза е огледален образ на небесната трапеза, на която всички ние сядаме заедно на оня свят; това е нашата обща трапеза: „Това сме – една обшнос(т): как сме били тук, така един ден ще бъдем там!“

Лютиброд. Разположено на стръмен скалист склон на десния бряг на р. Искър до скалния феномен Ритлите (16 км южно от Враца). Тук е най-бързият брод на Искър, откъдето и селото е получило името си. До Освобождението е носило турското наименование *Гечидкьой* (Бродно село) или *Гечид кьосе*. Името *Лютиброд* местните

обясняват с това, че реката ежегодно вземала жертви от преминаващите през брода - „лют, опасен брод“.

Районът е изключително богат на исторически паметници: културното наследство на средновековния град *Коритен*; на запад от него - погребение от старожелезната епоха; в м. Заград - останките на тракийско селище и развалините на средновековно укрепление, а между Ритлите - развалините на антични и средновековни укрепления. До Ритлите е разкрита раннохристиянска базилика от V в., основата на която е върху тракийско светилище. Открити са интересни артефакти от различни периоди. В района има още няколко развалини от стари църкви и укрепления. До идването на турците е съществувал важен отбранителен пояс от крепости и съоръжения и голямото българско селище Коритен или както го нарича местното население Град Коритен или Коритенград е част от него. През 1871 г., посещавайки останките от крепостта австро-унгарският пътешественик Феликс Каниц пише: *„Изкусни във всичко, римляните и тук не закъснели да използват природните особености на местността. Чрез солидни постройки те затворили от двете страни солидния коридор между скалите, като го превърнали в здрава военна крепост с два обширни двора, които използвали за жилище на гарнизона. Местното население нарича тази крепост Коритен град“*.

След като то е разрушено от нашествениците, животът тук постепенно замира. През XVII в. жителите му се разселват в различни посоки като част от тях се местят на отсрещния бряг на р. Искър и основават днешното селище Лютиброд (срещащо се в османотурски документи с тюрското име Гечид). В селото идват много преселници в първите години на XIX в. Изключително богато на топоними, издаващи старинен произход като *Бебереш, Виноград, Клетища, Бладен, Райменица и др.*, много от които са запазени от средновековния Коритенград (Николов 1996).

Тук се намират скалният феномен Ритлите, Черепишките скали и Черепишкият манастир с богата духовна традиция. Непосредствено до Ритлите е разположена крепостта Коритенград, а в местността Шишманови пещери, според легендата, е намерил смъртта си последният български цар Иван Шишман, оставяйки скрито безценно имане. Средновековната църква „Св. Георги“ до Ритлите през 1965 г. е обявена за архитектурно-строителен паметник на културата с национално значение. Но легендите и преданията не свършват! Недалеч от Лютиброд е местността Рашов дол, лобното място на десет Ботеви четници, убити на 3 юни 1876 г. заедно с две овчарчета от селото - години след това Иван Вазов описва събитията в безсмъртния разказ „Една българка“. В околностите на Черепишкия манастир все още могат да се видят сградите на Духовната семинария, в която са учили немалко видни българи.

Поради близостта си с Черепишкия манастир църква в селото не е имало след разрушаването на „Св. Георги“, а кръщавки и венчавки, големите християнски празници хората чествали в манастира през целия XX век. Необходимо е да се отбележи, че проучването на църквата „Св. Георги“ при Ритлите показва, че тя била възстановена и стенописана още през XV в., но разрушена през следващото столетие. Васил Кънчов я описва през 1899 г. и споменава, че макар и полуразрушена, на нея се извършвал водосвет на Гергьовден.

Тръгването към манастира, оброците и параклисите се отбелязвало с камбанен звън. Камбанарията, запазена и до днес, е разположена на едно от най-високите места в

землището на селото до някогашното кметство. „Грохнала е от тежестта на годините... Някога дядо Трифон е биел камбаната – на умряло, за дъжд, или за пожар и друго бедствие. [...] Народната памет е съхранила радостни спомени за онзи слънчев ден. Старата камбанария е свързана със съдбата на много хора. Край нея се намира паметникът на загиналите във войните през 1912-1913 и 1915-1918 г. [...] В миналото тук се събирали на празници. И сега, на това паметно място, където са били селските гробища, се устройват тържества” (Тодоров 2002: 263-264). По традиция до 60-те год. на ХХв. на поляната между камбанарията и паметника и около тях се правела общоселска трапеза с водосвет на Гергьовден.

На Великден, на втория ден, се събирали до Черепишкия манастир и след Летията правели общи трапези по родове – на мястото над Духовната семинария (поляната вече не съществува – разрушена при прокарване на новия път) се събирали и хора от съседните села – Игнатица, Зверино, Оселна. Пак в Черепиш правели обща трапеза и на Голяма Богородица, когато е храмовият празник на манастира. На Архангеловден – обща трапеза в гробището на селото пред параклиса.

По време на нашето теренно проучваме описахме петнадесет оброчища. Според думите на местните жители оброците, които пазят селото и от четирите страни, са разположени на стари свети места и до пътища – до стария римски път и коларски път до Черепишкия манастир, до стария турски път към Ребърково, някои от възобновените – до пътя за Мездра или просто до черните селски пътища, свързващи местностите, съседните села или кошари. Това е така, не за да се стигне по-лесно до тях, а като тръгне човек на работа или на път, да мине покрай някой от тях, да се прекръсти за спорни дела и да продължи. *„И така беше прието – като мине човек покрай оброка – спре, прекръсти се и продължи. Това е в ежедневието. Почти всички наши оброци са правени на такива места, където са минава”* (НТС). Така било някога, преди столетие и при възстановяване на старите оброци традицията е спазена – те са възстановени на старите места или в близост до тях и до пътища. Буквално потвърждение на тези думи откриваме в пътеписите на народния поет и писател Иван Вазов, описал каменния оброчен кръст в м. Погледец в землището на съседното село Челопек и написал стихотворението „Каменният кръст”. Картината е предадена в рими:

[...] Завчас изскочи селянин, калпак
свали пред кръста каменни,
прекръсти се, подзе нагоре пак,
с мотиката на рамене.

Не поседна, ни гледката пред нас
видя великолепната!
Зове го нивата във тоя жежки час -
на някой бряг там лепната. [...]

В Челопек също разказват, че на стария римски път, свързващ Коритенград с Вратцата – м. Друмо, на оброка „някога селяните кадели риба, за да не бие град” посевите. Всъщност основната причина за поставяне на оброци до най-главните пътища отново е предпазна – така входовете към селото, едни от уязвимите места, според народната митология, имат своите небесни охранители – светиите.

В село Лютиброд, в населеното място, няма оброци – всички са около него в рамките и по границата на неговото землище. По-голямата част от оброците са разположени в югоизточната част на землището – в близост до кошари и земеделски имоти, там, където е обработваемата земя или пасищата. Някои от тях и днес са в ниви и селскостопански блокове. Два от описаните оброци са на межда между лютибродското землище и съседното село Ребърково и в миналото са чествани и от двете села, но днес традицията е продължена от ребърковчани. За най-стар, общоселски и най-почитан е сочен е оброкът „Св. Атанас“ на пътя за Черепишкия манастир. Всъщност, там има две оброчни места, посветени на светците Антон и Атанас, чествани на Атанасовден в местността Шишманово кале след Просечен камък на разстояние не повече от 100-тина метра един от друг. Някои от местните възприемат горния оброк като наследник на долния – службата от долния, била преместена на горния.

Всички оброци са чествани до 60-те години на ХХ в., след което честването им е преустановено и в края на ХХ в. започва постепенно тяхното подновяване и възстановяване на службата. Не се знае да е ходено нито организирано, нито само от жени на групички или по единично на тях през втората половина на ХХ в. и този период определено може да бъде посочен като период, в който службата е била прекъсната. От описаните от нас единадесет оброчища днес службата е подновена на пет, а старите оброчни знаци са запазени, макар и не изцяло, и също поставени нови на два от тях. Оброците са родови, но на някои от тях се събирало цялото село или голяма част от него (Дамянов кръст, Кръста), а на двата междуселски – родове от двете съседни селища, които обслужват оброка.

Тръгването от селото за всеки оброк е организирано – камбаната бие и това е знак за тръгване към оброчището. Всеки е приготвил бохчите – „хлябове, мезенце, свещички“, нещо за пиене и задължително посуда за курбана.

Месят хора, които дават курбана. Месачката трябва да е от къщата или рода. Меси се квасен хляб – по-рано с квас, сега с мая. Хлябът е с кръгла форма – „питка с кръстче“. Този хляб се кади заедно с главата на агнето и вино „пред кръста“. Днес нямат изискване към наредбата на общата трапеза. На някои оброци тя е върху маси, подредени „надълго“ една след друга и хората се редят от двете страни.

В миналото се е предпочитало голямо жертвено животно – овен или овца, сега – мъжко агне. Не се кади агнето живо, а се коли на камъка – на оброка, кръвта е оставяна да се стича и попива в земята, не се събира. Кади се по-късно, заедно с курбан-чорбата. Свещеникът идва към обяд – тогава нареждат пред оброчния камък хляба, „главето“ на агнето и виното. Свещ се пали само върху „главето“. Носят се и цветя, макар да не се помни някога да са се носели на оброка. *„Тогаво дойде Томата, прекади, наръси всички хора за здраве, спомене всички от рода – споменава всекой от рода за здраве и така. Ядат, пият хората, веселът се. Това е“ (ВХС).*

Приготвянето на курбан-чорбата на болшинството оброци е по традиционен начин, наследен от старите майстори-готвачи. Курбанът не се застроява и не му се добавят ориз или фиде – такава е старата рецепта. *„На курбан никога не се слагаше нито ориз, нито фиде – той е само месо и се и запържва, и застроява. Вътре има само чушки, лук, зеленчуци и месо. Сега, да стане малко по-плътна чорбата, почнаха да слагат ориз и фиде“ (НТС).* Има и други нововъведения, *„за да се хареса на хората“:* *„Сега слагаме картофи, слагаме и моркови, лук, чушки и това. (Зстрояват ли? – КТ)*

Не, Не! Тук сега като правят ловджиите, правят във два казана – в единия я застроят, в другия не я застроят – за да се хареса на хората.” (ВХС)

Димитър Стоянов е готвач на всички възстановени оброци, с изключение на оброците, поддържани от Ловната дружина. Готви от 20 години курбан – научил се е от стария готвач Борко Дългия – „Той ма е научил да готва и той ми е дал стимул да готва курбан”. „Никакви застройки – трябва бульона да е бистър! Защото така е „по книга”. Казано е, че курбан-чорбата е курбан! Сичко на едро нарязано (зеленчуците – чушки, домати – б.м.), само мръвките да са по-наситничко така, да може да го хапнеш и да е вкусно. Най-вече миризмите. Миризмите са най-важни. Слагам джоджен, чубрица, копър, дивисил. Ако е по-голямо животното – в два казана, ако е по-малко – в един. Мъжко агне. Мъжко, женско... За предпочитане е мъжко. Най-важно е главата – на агне ли е, шиле, овца ли ше е. Главата са вари заедно с другото месо, после са вади, слага са в чиния, там некаква декоративна окраска около нея – марулка, магданоз, в една чинийка.” (ДС)

Дамянов кръст и Кръста на Атанасовден при Просечен камък. Това са два obroka, които поради близостта си, общия патрон и възобновяването на единия на открито място днес са схващани като един. Всъщност и двата obroka са разположени на стария път за Черепишкия манастир след Просечен камък.

Старият оброк, който е популярен като **Дамянов кръст**, разположен в м. Дамяновото се намира точно срещу завоя на новия път за Черепишкия манастир. Сега местността е обрасла от храсти и ниски дървета, от оброчния камък не успяхме да открием следи. По спомени е бил „малък камък с кръстче” и някои смятат, че е изместен на Кръста. Той е бил разположен до Дамяновата чешма – малко над нея. Така наричали извор с пишура, която днес е пресъхнала. Няма останки, не се служи. При нашата експедиция успяхме да заснемем част от каменен зид – сух градеж, на който, според нашия водач Данчо Николов, са се разполагали казаните с курбана и готвачите. Според предание (НТС) той е от времето, когато е прокаран коларският път за Черепишкия манастир, когато Епифаний Младенов бил игумен – още тогава, преди Освобождението, е поставен оброчният знак на мястото на старо езическо светилище. Пътят за манастира минавал през Байнград, Просечен камък, след това надолу през Златанов дол, Полена и се свива по дола, наречен „Дълбоки дол” и се влиза в манастира.

„На самия завой, горе, на петдесетина метра от Шишмановата крепост, бива издигнат малък параклис – Дамяновият кръст. Той е на мястото на останал от езическото оброк. В последния ден от месец януари, хората идвали да направят курбан и отпразнуват деня, в който св. Атанас отхвърля кожуха от едното рамо, за да покаже, че студените зимни дни си отиват и скоро ще настъпи животворната пролет. Заставайки на това място, човек се убеждава защо тук именно се празнува този ден. От параклиса по посока югоизток пред очите се открива извънредно стръмна местност, обърната точно на юг. От запад тя се огражда от Пресечен камък, от север – от Байнград и високия скален гребен на Високия заб. Прорязва се хоризонтално от белокаменни зареди, подпиращи малки тераси. По тях растат предимно ниски храсти и люляци. Големи дървета няма, тъй като слънчевите лъчи падат почти перпендикулярно. Сняг малко се задържа, а дъждовните води се оттичат бързо по стръмнината и скалите. На припека,

преди още да се е стопил снегът от околните места, разцъфтяват първите кокичета и минзухари.” (Тодоров 2002: 34)

Другият оброк, който местните наричат *Кръста* или *Св. Атанас*, а някои вече по традиция, както писахме, заради близостта и наследяване на традицията – също Дамянов кръст, се намира по-нагоре, на 50-100 м. по-близо до селото и малко след Просечен камък. Обслужван е от Коловите, мястото се знае и като Коловото и се помни, че някога, всяка година, „някой от Коловите” е давал по една овца за курбана. Това било до 60-те год. на XX в., когато служенето е преустановено. Службата и курбанът са подновени през 1998 г., а оброчният знак е с надпис от 2001 г.

Оброчният знак е от врачански камък, висок 1,5 м. и широк 0,35 м., релефно издялан кръст в горната част и надпис под него: „СВ. АНТОНИЙ И АТАНАС 2001”, поставен върху каменна купчина. Оброчният знак е точно до Шишманово кале на стария път за Черепиш, с лице към пътя, в югозападна посока от селото.

Мястото е култово във фолклора и вярванията на местните, с определен легендарен орел. Според някои цялата местност, където са разположени оброците е почитана като свято място от най-древни времена. Едно от най-значимите в богатата митология на местните. В съзнанието им цялата местност около Шишманово кале е със статус на граница по отношение на опозицията свое-чуждо: информаторка (ВХС), която живее в близост до мястото си спомня, че на него много играли като деца и на Благовец, когато с ръжена гонели змиите и гущерите стигали точно до това място. Гранично е по отношение на сезонния цикъл – зимата и пролетта се срещат, за да „дойде” най-напред пролетта тук и св. Атанасий да си съблече кожата.

Мястото е обвързано с легенди, предания и вярвания, които са част от големия Шишманов цикъл, характерен за региона. Иманярските набези са постоянни – вярва се, че Шишманова скала и Шишманово кале крият златото на последния български цар Иван Шишман. Близките Шишманови пещери също са свързани с подобни вярвания, както и със смъртта на самия цар, със скритата златна корона на царя и царицата.

Оброк при Рашов дол на Св. Константин и Елена. На туристическите карти е отбелязан като параклис, но всъщност нито оброчният знак от старото оброчище е запазен, нито пък параклисчето. Сега там има параклис, посветен на убитите Ботеви четници, непосредствено до природния феномен Ритлите. Не се служи на оброка от 60-те години на XX в., не е подновен, но в спомените на по-стари хора се откриват интересни моменти, свързани с първите години след септември 1944 г., когато едновременно се чествал денят на светците, „слънчови заповедници” и паметта на загиналите с възстановка, в която се включвали хора от селото на различни възрасти.

„През годините отделни лица са се мъчели да придадат на празника политически привкус, но дълбоко в спомените ми е останал онзи чисто човешки ритуал на припомняне на билото, на почит към паметта на онези, чиито глави, набучени на колове стигат до село Скравена и на онова сполучливо съчетание на светското и религиозното за важния за Люти брод 3 юни – Св. Св. Константин и Елена” – пише Николай Странчански (Странчански 2005). Тържествата започват рано сутринта в Рашов дол с църковна служба, водена от игумена на Черепишкия манастир. Службата е в чест на светците и за здраве на селото и за памет на загиналите Ботеви четници. Последвана е от слово от управляващите и литературно-музикална програма от самодейците.

Кулминацията е в края – възстановката на боя между четниците и потерята на Джамбулет. Курбан от закланата овца получава всеки след края на възстановката. Следобеда са големите веселби и хора на площада.

Днес от честването е останала възстановката, а свещички се палят в параклиса, посветен на Ботевите четници.

Оброк на Чут петел на Костадиновден. Оброкът е от началото на ХХ век, обслужван е от рода на Цанкините и е възникнал по конкретен повод. Разказът е на Василка Христова Стойкова, р. 1942 г. от рода на Цанкините и основен инициатор за възобновяване на службата и курбана: *„Направен е по един такъв повод – значи моя дядо и моята баба са имали син, момченце, което на 10 години е починало. И горе – там ни е кошарата, нашата, семейната кошара – и то е ходело да пасе козите и един ден е ударил силен град, дъжд и град, и просто много го е било момчето. Той е бил трето отделение, бил е значи на 10 години и тогава това момче – Симеон е починало. Разболяло се е и е починало. Мойта баба са решили тогава да направят този оброк. По такъв повод са го направили и са го нарекли „Оброк срещу природни бедствия“ – градушки..., срещу природните бедствия и си го правехме. Правили са го – аз помня, че съм ходила там като дете и го правехме. Също се колеше агне на този оброк. [...] Там има оброчен знак – голям такъв беше направен оброчен знак, с поставки, с кръст, обаче иманярите го събориха. Да, камъка стои там отстрани, обаче другото е съборено.“*

Информаторката разказва, че преди да прекъсне честването на оброка – до към 60-те години – курбанът е бил винаги от нейните баба и дядо. След възстановяването му през 1997 г. курбанът се дава от различни семейства от рода. *„То е на един връх, много е високо, много трудно се излиза до там, но красиво. Че като решихме да го направиме и като дойдоха жени, и започнаха да пеят горе, и то се чува чак долу по полето, по градините – хубаво беше много.“* От селото през Падината, по пряк път, се излиза на Требежа и оттам през Драганова нива, и се отива на Чут петел. Някога е имало коларски път до там. *„Така решихме рода – Цанкините им викат – събрахме се и решихме да го направиме този оброк. И така – намерих аз един братовчед, та го надписа (новия оброчен камък – КТ) – това се случи 1997-ма година. [...] Закарахме едно мъжко агне горе и го заклахме горе на самият кръст, след като оправихме там кръста – нов кръст такъв направихме, циментирахме го – това беше възстановяването. След това занесохме едно агне, заклахме го там и започнахме да правим курбан. [...] Всяка година го правим“* (ВХС).

Оброк на Спасовден в Полето. Възстановен е по спомени на стари хора, не е запазен стар оброчен камък. Намира се на няколко метра от шосето за Мездра. Оброкът е действащ от 2012 г. Възстановен е по инициатива на Ловната дружина в Лютиброд. Тогава е поставена и правоъгълна каменна оброчна плоча с височина 0,55 м и ширина 0,47 м, с релефно кръстче и надпис: *„ВЪЗНЕСЕНИЕ Г-НЕ СПАСОВДЕН“*. След възстановяването на оброка курбан се прави от Ловната дружина – организацията, жертвеното животно, подsigуряване на свещеник за службата.

Горен оброк на Брусето на Св. Дух – Дамяновото. Родов оброк на Дамяновите. Правен до 60-те години на ХХ в. Не е запазен оброчен знак. Не е подновен.

Оброк на Връшника – м. Гръдовица. Оброкът е на межда между селата Лютидол и Ребърково. Преди прекъсването, към средата на миналия век, се е правел и от двете села. Сега се прави от ребърковци, но ходят и хора от Лютиброд. Прави се на Петровден, когато е и съборът на Ребърково.

Оброчището на Петровден на легището до Искър. Описан е в издадената през 2002 г. книга „Лютиброд през вековете и сега“ като новооткрит през 2001 г. оброк, празнуван на 29 юни – Петровден на легището до река Искър. Тогава рода на Бояджиите дава курбан. После ритуалът е спазен и от Петра Савова и Гина и Вълчо Лалови. Според нашите информатори на оброка е служено само няколко години и сега не е действащ.

Оброк на Църквище на Илинден. Разположен северозападно от селото в м. Църквище. Един от най-големите и хубави оброци, поддържан до средата на ХХ век от Велчовите. Старите хора помнят, че на оброка се носел първия мед и първото зряло грозде, където обредно са освещавани.

Мястото е с присъствие в местната митология. Старите разказват, че то е оброчище от езически времена – на него принасяли жертви и носели дарове, златни монети и украси за здраве. Поради тези легенди Църквище е част от иманаярския фолклор и местността до герана е разкопавана многократно. Според друго предание мястото е свято и почитано и през Средновековието, където е имало християнска църква.

Нашите информатори определят оброка на Илинден, подновен в местността Острог като негов наследник.

Оброк на Острог на Илинден. Смята се за наследник на оброка в Църквище. Патрон – св. Илия. Курбанът се прави на Илинден. Оброчен знак – дървено кръстче, поставено на оброчно дърво – цер. Две големи дървета сред поляна до черен път, едното от които е оброчното. От 7-8 години е построена и дървена хижа с фурничка. Оброкът е обслужван от Ловната дружина. Преди да бъде построена хижата, хората сядали на поляната над дърветата. Сега също се прави обща трапеза зад хижата, а в самата хижа се готви.

„Големото дърво“ на Врѝх Дел. „Самото дърво беше светиня“ – твърдят нашите информатори и вероятно затова и името на оброка остава като Големото дърво. Свещеното вековно дърво е оброчният знак на оброчището на Врѝх Дел, което е на межда между Лютиброд и Ребърково. Самото дърво „е по-в землището“ на Ребърково. До 60-те години на ХХ в. се събирали на курбан от двете села, сега оброкът е действащ, но служат ребърковчани.

Линковия оброк на Врѝх Дел. След Брусето се продължава за Врѝх Дел, където е оброкът на рода Линковите. Има стар оброчен камък и параклис. Служело се е до 60 г. на ХХ в. – спомнят си по-стари хора и курбанът е бил „по средата на лятото“ – смятат на

Преображение. Родовете имат намерение да го възстановят, тъй като през последните години имат починали деца в две семейства.

Стар оброк на Архангеловден на Брусето. Стар оброк от 1885 г. на Нецовите. Оброчният знак се намира до стар турски път за Ребърково, в нива – местността Брусето. Бял варовиков камък с правоъгълна форма, която в горния кай преминава в конусовидна и завършва с кръст. Размери 1,6 м височина и ширина – 0,36 м. Надпис под други три релефни кръста на самата плоча: „СЪГРАДЕНЪ ВЪ ЧЕСТЪ НА СВЕТИ АРХАНГЕЛЪ ОТ СТОЯНЪ НЕЦОВЪ И СЕМЕЙСТВОТО МУ В 1885 ГОД. С. ЛЮТИБРОДЪ”. Службата и курбанът са възстановени от Ловната дружина на селото, която поема шефство над оброка.

Предният ден, преди Архангеловден, на Архангелова задушница се реди обща трапеза в гробището. *„Цялото село се събираше в гробищата. Трапеза обща са праи. Постелат се месалите – тия, големите и жените – сека коя кво носи и го слага пред нея си – там обезателно хляб, колачета, жито обезателно – варено, млечница, нещо друго приготвено, пиленце или нещо – това се реди, се получава една трапеза. Те сега го направиха с гробове, то беше тогава една поляна чиста точно пред параклиса. Попа мине, та прекади сичко. После мине, та отрече от хлебовете. И секи носи една дъсчица, на която е написано името на умрелите от неговия род – попа минава през секи и секиго кади и като стигне и секи дава дъсчицата и попа помене тия, умрелите, дето са от този род и продължава – на селото. Там се месеха кравайчета, колачета такива за мъртвите и на гроба не се оставаше парче от хлеба, а се оставаше обезателно колаче. Тия колачета се даваха „за Бог да прости” и на останалите хора. Като за мъжете, за умрелите мъже беше кръг като геврек, а които са за жените са кръстосани така”* (НТС).

***Черепишки манастир „Успение Пресвета Богородици ”**

Най-големият, действащ и днес манастир във Врачанска епархия, Черепишкият манастир „Успение Пресвета Богородици” е разположен южно от гр. Враца, при северния изход на Искърския пролом върху тясна речна тераса, близо до с. Лютиброд, между гигантски, рядко живописни скали. Предполага се, че е възникнал едновременно със средновековния *Коритенград*, който се намирал при Ритлите край Лютиброд. Легендите свързват основаването му с името на българския цар Иван Шишман и последните му, отчаяни битки с турските нашественици. Възникнал през XIV в., разрушаван и опустошаван по време на войните и робството, в началото на XVII в. той е възобновен от преподобни Пимен Зографски. През ноември и декември 1797 г. тук намира убежище свети Софроний епископ Врачански. Килийното училище, основано през XVII в., изиграва голяма роля за опазване на българския език и писменост по време на турското робство. Освен множеството преписи на богослужебни книги, били създадени и някои от най-ценните български средновековни творби. И през XIX-ти в. монасите от манастира продължили да работят за просвещението и освобождението на България. Името му се свързва със съдбата на Ботевата чета.

През 1921 г. в манастира се създава свещеническо училище, а през 1938 г. се открива Пастирско-богословски институт, който функционира до 1948 г. От 1950 г. до

1989 г. тук се намира Софийската духовна семинария. Запазени са църковният храм и още няколко сгради в типично възрожденски стил: Владишката, Данаиловата, Училищната, Приемната, Складовата и Рушидовата къща. Интерес представлява Костницата.

Изключително е присъствието на обителта в ежедневието и празника на хората от региона. Тук се венчават, кръщават и събират на големите християнски празници от всички околни села през първата половина на ХХ в. Незабравими са общите трапези. Стари лютибродчани разказват за традиционното прекарване на манастирските стада срещу Гергьовден покрай селото им. Стадата били спирани и цялото село идвало да си надои мляко даром, колкото иска. Те си спомнят, че в Черепишкия манастир за пръв път на обществените трапезарии са яли курбан всеки в отделна чиния. Манастирският добитък по време на усилена полска работа бил предоставян безплатно в помощ на хората от Лютиброд, Люти дол, Зверино, Игнатица и други селища. Традицията на харизването за живот и здраве на деца на манастира продължава и след политическите промени в средата на миналия век. Най-силен е споменът за честването на храмовия празник на манастира – Голяма Богородица – за него от дни преди това се събират миряни от близо и далеч, в миналото почвали да пристигат с волски коли и пеша и да пълнят манастирския двор и близките поляни. Тази традиция също е съхранена и в началото на ХХІ в. светата обител отново събира на светлия ден хората от цялата околност.

Информатори:

СЕЛО ДРУЖЕВО

Димитър Владинов Георгиев, р. 1931 г. в Дружево, пенсионер, работил като сондърор и кравар.

Евгени Ангелов Николов, р. 1964 г., кмет на селото.

Саво Илиев Савов, р. 1947 г. в Дружево, пенсионер, работил в „Химко“ – Враца.

Стояна Йорданова Николова, р. 1933 г. в Дружево, пенсионер, работила в ТКЗС.

СЕЛО МИЛАНОВО

Илия Димитров Жильов, р. 1930 г. в Миланово, фамилията Жильовци, пенсионер, краевед.

Цветана Ангелова Динова, пенсионер, краевед, дългогодишен учител и директор в училището.

Никола Петков Режов, р. 1911 г. от фамилията Режовци

Цветана Ангелова Керейска, р. 1928 г. от фамилията Ружинци

Надка Николова Червенкова Кюзова, р. 1924 г.

Николай Венчов Кръстев – Цинцарски, р. 1975 г. в София, фотограф, от фамилията Цинцарци.

СЕЛО ЛАКАТНИК

Емил Кръстев Пешев, р. 1943 г. в Лакатник, пенсионер, миньор – работил по мините, син на учителя и краевед Кръстю Балкански.

Славчо Георгиев Ненчев, р. 1945 г. в Лакатник, пенсионер, работил във фабрика „Дружба“ и в БДЖ, готвач на курбаните.

СЕЛО ОПЛЕТНЯ

Димитър Николов Петков, р. 1919 г. в Оплетня, пенсионер, работил като магазинер, ветеран от Втората световна война.

Костадина Димитрова Вутова, р. 1938 г. в Оплетня, пенсионер, работила в БДЖ.

Никола Димитров Николов, р. 1943 г. в Оплетня, пенсионер, работил като шофьор и миньор.

Петър Ценов Христов, р. 1925 г. в Оплетня, пенсионер.

Янка Иванова Николова, р. 1945 г. в Очин дол. 1965 г. се омъжва в Оплетня и остава да живее в селото, пенсионер, работила като счетоводител.

СЕЛО ОЧИН ДОЛ

Огнян Христов Петров, р. 1958 г. в Очин дол, предприемач и общественик, основен организатор на всички оброци в селото.

Димитър Илиев Димитров, р. 1944 г., пенсионер, работил като механик в Елисейна, краевед.

СЕЛО ЕЛИСЕЙНА

Гергина Неделкова Георгиева, р. 1958 г. в Елисейна, работила в завода, през последните години е библиотекар в читалището.

Елена Христова Тотова, р. 1933 г. в Елисейна, тук омъжена и живяла.

Иванка Илиева Илиева, р. 1932 г. в Очин дол, от 1953 г. живее в Елисейна, работила в завода.

МОНАСТИР „СЕДЕМТЕ ПРЕСТОЛА“

Петрана Ангелова от с. Осеновлаг, работи в манастира.

СЕЛО ЗВЕРИНО

Богдана Якимова Петрова, р. 1945 г. в Зверино, пенсионер, агроном.

Борис Митов Кръстев, р. 1954 г. в Зверино. Работил в Български пощи и съобщения, пенсионер, занимава се със строителство и фотография, общественик, дарител.

Иванка Драганова Колева, р. 1942 г. в Бовска Габровница, пенсионер, работила в завода за контактни елементи в Зверино.

Лиляна Александрова Иванова, р. 1958 г., работила в БДЖ.

Маргарита Цветкова Ценова, р. 1955 г. в Зверино, библиотекар.

Славка Христова Найденова, р. 1944 г., бизнесмен.

Христана Цветкова Митова, р. 1942 г. в Зверино, пенсионер, работила в завода в Зверино. Поддържа курбана на оброка при Дръвото на Илинден.

СЕЛО ЗЛИ ДОЛ

Ваня Николова Кръстева, р. 1970 г. в Зверино, омъжена през 1987 г. в Зли дол, където живее, библиотекар в читалището.

Кръстьо Цонов Кръстев, р. 1930 г. в Зли дол, пенсионер, работил като заварчик в завода в Елисейна.

Петра Григорова Величкова, р. 1939 г. в Зли дол, пенсионер, омъжена и живяла в същото село. Предава разкази и спомени на своята майка – баба Верка, над 90-годишна, един от най-възрастните жители на селото.

Рада Димитрова Тодорова, р. в Елисейна, пенсионер, омъжила се в Зли дол през 1950 г. и оттогава живее в селото.

Яна Алексиева Атанасова, р. 1933 в Зли дол, тук омъжена и живяла, пенсионер.

СЕЛО ОСЕЛНА

Ангелина Недкова Павлова, р. 1929 г. в Оселна, пенсионер.

Ваня Христова Дамянова, р. 1956 г., живее в Оселна, омъжена в рода Дамянови – организатор на курбана на оброка при вековния цер в гробището.

Десислава Стефанова Димитрова, р. 1976 г., библиотекар.

Мария Иванова Йорданова, р. 1935 г. в Оселна, пенсионер.

Мило Иванов Йорданов – р. 1954 г. в Оселна, пенсионер.

Мило Крумов Колов, р. 1950 г. в Оселна, работил в завода в Елисейна, в мините, организатор на курбана на оброка на Св. Св. Константин и Елена край Искър.

Николина Павлова Маркова, р. 1938 г., живее в Оселна, пенсионер.

Рада Маринова Илиева, р. 1922 г. в Оселна, пенсионер.

Славка Петрова Каменова, р. 1949 г., живее в Оселна.

СЕЛО ИГНАТИЦА

Божидар Иванов Минев, р. 1946 г. в Игнатица, пенсионер, работил като механик. Поддържа родов оброк „Игнатешкия кръст“ при Черепишкия манастир.

Гълъбин Димитров Иванов, р. 1945 г. в Игнатица, пенсионер, поддържа оброка на Петровден в м. Ливагето.

Камена Илиева Николова, р. 1936 г. в Игнатица, пенсионер, работила като готвачка.

Мария Василева Минева, р. 1951 г. Поддържа със своя съпруг родов оброк на Игнатешкия кръст при Черепишкия манастир.

Павлина Величкова Вутова, р. 1956 г. в Еленов дол, от 1975 г. е в Игнатица – тук е омъжена, живее до църквата и се грижи за нея.

Цветан Петров Вутов, р. 1950 г. в Игнатица, животновъд – дарил шиле за курбан на Гергьовден.

СЕЛО ЛЮТИБРОД

Данчо Николов Петков от рода на Цанкините, р. 1950 г. в Лютиброд, където живее.

Николай Тодоров Странчански, р. 1932 г. в Лютиброд и отрасъл в селото, военен, завърнал се отново в селото преди петнадесет години.

Василка Христова Стойкова, р. 1942 г. в Лютиброд, два мандата кмет на селото.

Цветан Николов Башманкин, р. 1943 г. в Лютиброд, където е живее.

Димитър Стоянов, р. 1963 г. в Лютиброд, където отраснал и живее, с три деца, готвач през последните две десетилетия на родовите и общоселски оброци в селото.

Мариана Димитрова Симеонова, р. 1956 г., библиотекар в читалището.

С благодарност към краеведите Ивана Захаријева, Петър Вутов и Цветана Динова и фотографите Борис Кръстев и Николай Цинцарски.

ВТОРА ЧАСТ

Природни и културно-исторически забележителности

„Долу Искърът шуми. Над него високи диви върхове и чукари. Напластяват се един над други се по-високи и сиви, някъде облечени с ниски зелени дъбове лесове, някъде голи и плешиви. Но най-любопитни и необикновени са скалите, които се издигат отвъд реката. Те образуват жълтеникава грамада, право отсечена стена, вратоломно стръмна и пробита тук-там от пещерни дупки. Атмосферни влияния са изваяли по нея високи островърхи обелиски, които сякаш на всеки час заплашват да се катурнат в пропастта, във вълните на Искъра. В самото подножие на тази грамада, непристъпна отвесна стена зее пещера, из която изтича буйно някакъв подземен поток и се влива в Искъра. Високо горе на стената зее най-голямата пещера. Тя прилича на някаква тайнствена и тъмна църква, издялана в скалата. Чудните сталактити и сталагмити, провесени от свода, бяха изгладени и един от други по-странни... Мракът се съгъстява и ходът става по-труден; стъпките ни силно кънтят в глухотата, стените повтарят по няколко пъти гласа ни... Ние се чувствуваме вече отчуждени от света и живота... ..Когато излязохме, душите ни се препълват от възторг: пак прекрасни, осветлени от слънцето върхове, гори, скали. Хубавият Божи свят е перд нас чуден, величествен. Каква радост!...” - Така Иван Вазов описва най-впечатляващата част от Искърския пролом и именува своя пътепис „Екът на Лакатнишките канари”.

Лакатнишките скали са комплекс от скални венци, откоси, пирамиди и стълбове, пещери и карстови извори, разположени по западния склон на долината на р. Искър между р. Пробойница, западно от гара Лакатник и Турския дол. Те представляват най-атраktivната част от забележителния каньон на р. Искър. Основата на скалните венци е на надморска височина между 400 и 500 м, а максималната височина достига до 700 м. Обявени са за природна забележителност през 1989 г. Високата естетическа стойност на Лакатнишки скали се дължи на впечатляващия скален венец съставен от отвесни стени, откоси, скални пирамиди и стълбове, пещери и карстови извори, продукт на многоетапната дълбочинна ерозия на р. Искър в триаските скали. Те се намират в местностите *Рагъово лице*, *Алпийски поляни*, *Равна поляна* и *Камико*. Най-впечатляващото от подземните чудеса тук е пещерата **Темната дупка**. Състои се от четири етажа и две основни галерии и представлява сложен лабиринт от входове, галерии, водопади, прагове, сифони, езера и подземни реки.

Популярните в най-ново време под наименованието **„Лакатнишки скали”** скални образувания са всъщност наричания в Осиково (Миланово) *Аржишкио* (*Ръжишкио*)

камик, а живеещите в Лакатник – *Осиковскио камик*, познат и като *Осиковската стена*. С тях завършва красивото Осиковско плато, наред с което е разположено с. Осиково (днешното Миланово). Отделните скални образувания имат имена, като „Нечов камик“ или „Мечов“, „Рагъов камик“, „Високата кукла“, „Суодолскио подмол“ (Темната дупка), „Равнио камик“, „Прозорчето“, „Гуняко“, „Топли рът“, „Аржишкио подмол“ (Аржишката пещера) и др. Тук погледа привлича величествената скална група, наречена „*Куклите*“. Скалите са свързани с историята на българския алпинизъм. Под Куклите е построен от алпинисти-катерачи заслонът „Орлово гнездо“. До него може да се стигне или чрез катерене по скалите, или чрез спускане с въже.

Лакатнишките скали се намират на територията на природен парк „Врачански Балкан“. Оживен туристически обект по всяко време на годината. Високите голи отвесни скали са любимо място за скално катерене. Включени са в международен туристически маршрут, част от който е маршрутът „Ком-Емине“. Гара Лакатник предоставя удобен изходен пункт за посещение на балнеолечебния център Вършец, х. Пършевица и х. Пробойница, както и маршрути към рида Козница и вр. Околчица.

Манастир „Седемте престола“ / Осеновлашки манастир „Рождество Богородично“

Манастирът се слави далеч зад пределите на Стара планина със своята архитектура, с неповторими културни и художествени богатства. Църквата е изградена по план, който е уникална разработка - особеното и необичайното е вътрешното ѝ разпределение и наличието на седем отделни олтара, както отбелязва още през 1931 г. видният български историк Петър Мутафчиев („Из нашите старопланински манастири“). Четирите основни олтара образуват кръст и са отделени от главната зала с вътрешни стени. Други два са в близост до вратата и са още по-изолирани - до тях се стига през малките входи на два параклиса. Последният, 7-ми олтар, е непосредствено срещу входа на църквата. Всеки престол всъщност представлява отделен параклис със собствени стенописи и иконостас. От тези седем престола (олтара) се явява и името на манастира, а легендата разказва, че той е съграден от седем братя боляри, които създали и седем селища в близост до манастира - Осеновлаг, Огоя, Оградище, Буковец, Ле-сковдол, Желен и Лакатник. Друго предание говори, че по турско манастирът бил разрушен и опожарен. Вълчан събрал войводите и решили да го вдигнат наново. Войводите били седем: Вълчан войвода, поп Мартин, Спирос Димитър, Маленко сърбин, Емин бей, Али бей и Петър. В тяхна чест църквата била направена със седем престола. Вълчан намислил всичко, за да скрие входа за подземие на калето. Там, в подземие, имало римско съкровище.

Това са легенди, но истинско безценно съкровище е големият дървен полилей, наречен „Хорото“, изработен през 1815 година от петнадесет части и украсен с изящна резба. В средата на всяка от съставните му части се открояват образите на Исус, Богородица и апостолите, изографисани от иконописеца Стою от Троян; над тях - двуглав орел с корона, а от страни - ажурни розети и цветя.

Храмовата чудотворна икона се нарича „Рождество Богородично“ - за нея казват, че я донесъл онзи тайнствен отец Гаврил чак от полуостров Атос.

Богатство са прекрасните стенописи на повече от сто години и многобройните предания за вековното минало на манастира, вдъхновили и народния творец Иван Вазов: за Софроний Врачански и дякона Левски, за игумена бунтовник Христофор, за

родения в Осеновлаг Вълчан войвода и поп Мартин... И разбира се за братята на цар Петър Делян - Дамян и Георги.

Манастирът и местността около него са обявени за природна забележителност през 1966 г. Обявен е също и за художествен паметник на културата с национално значение - 1971 г.

Всяка година на 8 септември – храмовия празник на манастира, народът от съседните села още след залез със запалени фенери за поклонение. С течение на времето празникът придобива и културно-търговско значение. На него се разменяли различни стоки – добитък, кожи, дрехи, вълна, масло, мед и др. В м. Лютски град се провеждал събор панаир с народни песни и хора.

Раннохристиянската базилика се намира на най-високото място в село Очин дол, в местността „Пресветица“, откъдето се разкрива просторна панорамна гледка. Основите на този древен храм са открити случайно при изкопни работи за строеж на параклис. При странната находка, още тогава местното население предположило, че това са останки от християнски храм, защото местността “Пресветица” още от дълбока древност е имала статут на „Свято място”. Местните хора и сега я посещават, почитат, палят свещи и организират религиозни тържества.

През 2002 година археолозите Спас Машов и Георги Ганецовски от Регионален исторически музей – Враца и Красимира Тодорова от Българско археологическо сдружение „Иван Венедиков” от гр. София провеждат спасителни археологически проучвания на мястото. Разкопките разкриват трикорабна триапсидна църква от периода на ранното християнство /V – VI век/. Състои се от преддверие, голям централен кораб и два по-малки кораба, снабдени с по една полукръгла апсида. Открити са три входа на всеки един от корабите – два странични и един централен. Зидовете са градени от дялани и ломени камъни, споени с розов хоросан. Запазени са с дебелина до 1 метър и във височина до 1.20 метра. Съдейки по размерите на църквата със сигурност може да се каже, че тя е била средищна за района.

Характерна особеност е рядко срещаното кръстовидно кръщелно, разположено в северния малък кораб, непосредствено пред апсидата. Много интересен и за сега единствен пример представлява разкритата в южната част на притвора каменна конструкция.

През средновековния период в близост до югоизточния параклис на църковната сграда възниква некропол.

В близост до църквата имало тракийски могилен некропол. При разрушаване на част от могилите са намерени стъклени и месингови гривни и обици и монета от II в. сл. Хр., сечена във Филипопол. Южно от нея имало други три надгробни могили, разположени по права линия на около 20 метра една от друга. Местните хора ги наричат „трите буци”. Те са с размери 12 метра в диаметър при основата и три метра височина. Преди унищожаването на две от могилите са намерени медни монети, бронзова халка и парчета от глинени съдове.

Днес раннохристиянската базилика е добре реставрирана и консервирана, предвидено е и изграждането на кът за отдых към нея. Покрай църквата минава екопътеката за хижа Пършевица.

Туристически комплекс „Дядо Йоцо гледа”

До автомобилния път, водещ към с. Очин дол, на обзорно място се намира изградения през 2005 г. комплекс „Дядо Йоцо“. Основна забележителност е пет-метровата скулптура на Вазовия герой дядо Йоцо от разказа „Дядо Йоцо гледа“. Проектът за паметника е дело на скулпторите Моника Игаренска и Георги Тишков, по идея на Огнян Петров, роден в същото село, и с подкрепата на община Мездра, държавата и други дарители. Скулптурата е изработена от бял врачански камък. Ежегодно през месец май в околността се организира национален фолклорен събор „Де е българското“.

Ритлите са един от най-известните геоложки феномени у нас. Това се дължи както на неповторимата им красота, така и на местоположението им в една от най-интересните части на Искърския пролом. Един от първите защитени обекти в България – обект с естетическа, научна, етнографска и историческа стойност. Подобно на Лакатнишките и Черепишките скали, геоложкият феномен е описан от специалистите от Минно-геоложкият университет „Св. Иван Рилски“. Намира се на 250 м надморска височина на брега на р. Искър в южната част на с. Лютиброд. Скалните стени, наричани „Литри“ или „Ритли“ (името идва от тяхната форма – разположени са така, че наподобяват страничните капаци на конските каруци) са разположени в най-горните нива на Лютибродската свита. Те представляват вертикални пластове от здрави пясъчливи варовици и варовити пясъчници, издигащи се като дълги до 200 м и високи до 50 м каменни стени. Скалите на Лютибродската свита са образувани преди около 110-120 млн. г.

По десния склон на долината на р. Искър, от южния край на с. Лютиброд до втория тунел на шосето за Черепиш, ландшафтът е обусловен от редуването на същите здрави и неустойчиви пластове. Високо над шосето се намира старият римски път, който до началото на ХХ в е единственият проход през най-тясното място на Искърския пролом при Черепишките скали. По римския път се открива забележителна гледка към Ритлите и северната врата на Искърския пролом при Черепиш, увековечени в акварели от Феликс Каниц през 1873 г. Тук се намира и т. нар. „Сечен камък“, наричан и *Просечен, Пресечен камък* който представлява проход, изсечен през долните ургонски варовици при прокарането на римския път.

Защитената територия се отличава и с интересни археологически и религиозни обекти. Между скалните стени е съществувала късноантична крепост, а на няколко десетки метра североизточно от нея има останки от раннохристиянска базилика и средновековна църква.

Антична и средновековна крепост "Ритлите". На това място е бил разположен цял град, който е използвал за своя защита непристъпните скални образувания. Източната и западната стена на крепостта са самите Ритли. Дебелината им варира от три до седем метра, а дължината - между 200 и 400 м. Достъпът до него е много труден, тъй като е необходимо да се премине по стръмният наклон между "Ритлите". Неподготвеният посетител попада на място, където времето е спряло. Пространството между отвесните канари остава изолирано от съвременния свят, а изкачването по стръмния, почти отвесен наклон извежда на върха на височината, от където се открива поразяваща гледка към пролома на река Искър. Между самите "Ритли" могат да се видят останки от сгради, градени от ломени камъни. Североизточно от крепостта „Ритлите“ се намира античния и средновековен Коритен град, който е заемал площ от около 40 дка.

Съседството му с крепостта дават основание да се предполага, че това са двете части на един град с укрепена и неукрепена част. Периодите му на съществуване са еднакви с тези на крепостта. Името на средновековния град е запазено в османски данъчни регистри от средата на XV в. под формата Коритен.

Раннохристиянската базилика се намира източно от Ритлите, над жп-линията. На мястото са проведени археологически разкопки през периода 1967-1972 г. от Г. Джингов и С. Машов. Разкрити са останки на езическо светилище и две църковни сгради, разположени на 10 м една от друга. Едната е малка еднокорабна църква (датирана към IV в.), която е унищожена при разширяването на терена за жп линията на гара Лютиброд. Другата църква е голяма трикорабна базилика, която е претърпяла значителни преустройства и допълнителни градежи. Първоначално е била триконхална, с размери 18 x 13 м. Тя е изградена на мястото на езическото светилище. Тази базилика е единствената досега, разкрита по нашите земи, със странични конхи. След значително разрушаване била преустроена в трикорабна без странични конхи (Чанева-Дечевска 1999). Вътрешността на храма е била богато украсена. Открити са 14 йонийски капители с растителни, геометрични и животински мотиви. Разкрити са още голям брой колони, бази, фрагменти от преградни плочи и др. В притвора на базиликата е открит каменен саркофаг, принадлежащ вероятно на погребан тук висш духовник. Според археологическите данни базиликата със странични конхи е била построена през V в. като епископски храм, а в началото на VI в. е разрушена. Скоро след това е била възстановена като трикорабна базилика с баптистерий. В началото на VII в. и тази втора базилика е била разрушена и изоставена, а част от нейните руини, които са били по-добре запазени, са използвани за други цели (Чанева-Дечевска 1999).

Средновековната църква „Св. Георги“ при Коритенград се намира на около 50 м източно от раннохристиянската базилика. През многовековното си съществуване църквата е претърпяла частични разрушения и поправки. Тя е била сравнително добре запазена в края на XIX в., дори през 1915 г. проф. П. Мутафчиев я описва със сравнително запазен полуцилиндричен свод над централния кораб. Има правоъгълен план (11,30 x 9,15 м.), с три полукръгли апсиди, без притвор. Вероятно първоначално била изградена като кръстополана, като вътрешността ѝ била разчленена на три - с две двойки четвъртити стълбове и прехвърлени над тях арки. Впоследствие била преустроена, като трите кораба били засводени - средният с полуцилиндричен свод, а страничните с четвъртцилиндрични, поставени под общ двускатен покрив. Градежът на черквата е изцяло от камък споен с хоросан, като сводовете и апсидите ѝ са построени с бигор. Вътре църквата е била изписана, като днес личат само отделни фрагменти в два пласта, горният датиран от XV в.

При иманярски изкоп в югозападния ъгъл на църквата е разбит гроб, в който е намерен златен пръстен и части от стъклена гривна. При последвалото археологическо проучване в западната част на храма са открити нови 5 гроба. Три от тях са съвременни на разрушения от иманярите, датирани в XIII-XIV в., като се предполага, че всички те принадлежат на ктитори на храма. Другите са вкопани когато сградата била в руини, вероятно през XVI-XVII в. Това показва, че тя била възстановена и стенописана още през XV в., но разрушена през следващото столетие. Васил Кънчов я описва през 1899 г. и споменава, че макар и полуразрушена, на нея се извършвал водосвет на Гергьовден.

Небрежният градеж на църквата (неуспоредно оразмеряване на корабите и на правоъгълника на наоса), говори че паметникът е бил изграден набързо, в един неспокоен политически момент, което неминуемо се е отразило на неговия план и архитектура. Лютибродската църква с пълно основание можеше да се причисли към списъка от църкви, застрашени от пълно унищожение, за които трябваше да се предприемат най-спешни мерки. Но за щастие се намериха млади и енергични хора, в лицето на сдружение "Историческа пробуда", които през 2011 г. реставрираха и консервираха средновековната църква. С тази си акция сдружението направи един добър пример, за това как трябва да се отнасяме към културните и историческите ни паметници.

Рашов дол е местност на левия бряг на река Искър на Рашовци от Коритен, изселени през XVIII в. в с. Долна Кремена (2 км северозап. от Лютиброд). В дола, близо до Ритлите, на 21 май (ст. ст.)/ 3 юни 1876 г. са обградени и избити 12 Ботеви четници, предвождани от Георги Апостолов -член на щаба на Ботевата чета и двете овчарчета Петко и Герго. В горната част на стръмна поляна е запазена автентичната кошара, край която се е водило сражението. До нея е изграден малък параклис, а малко по-надолу е поставена мемориална плоча. В Рашов дол всяка година на 3 юни се провежда възпоменателно тържество и възстановка на сражението от жителите на с. Лютиброд.

Мястото е стар обрак на светците Константин и Елена, който до средата на XX в. бил почитан от жителите на Лютиброд.

Черепишките скали, в подножието на които се намира Черепишкият манастир, са един от символите на северната част на Искърския пролом. Черепишките варовици се намират на границата между Предбалкана и Стара планина. Част от скалните композиции в района около Черепишкия манастир са добили популярност и носят характерни наименования. В склона непосредствено на север и изток от гарата, наред с високите над 30 м пирамидални карстови форми, привличащи погледа отдалече, могат да бъдат различени многобройни по-малки фигури с форма на колони, пирамиди или гъби. Сред тях, непосредствено на север от гарата, се открояват *Мислителят*, *Жабата*, *Лъвът*, *Братята*, *Семейството*, *Самотникът* и др. В склона непосредствено южно от тунела при гара Черепиш се намират *Гъбата* и *Звярът*. В този район може да се види и *Слончето*. Най-известни обаче са многобройните пещерни отвори по отвесния западен склон на р. Искър, наричани "*Шишманови дупки*". Други популярни форми са *Прометей*, *Афродита*, *Христо Ботев*, *Орела*, *Софроний Врачански*, *Баба Илийца* и *Четника*. Скалният ансамбъл *Костенурките* се намира в основата на скалния венец *Веждата* на около 500 м западно от параклиса "Свети Константин" в Рашов дол. Състои се от две фигури, наподобяващи костенурки, но и двете фигури от ансамбъла са недостъпни.

От многобройните светилища, за които се знае от исторически, етнографски, фолклорни, езикови данни и съществуващи и до днес артефакти, скътани в планината и край реката по цялата дължина на Искърското дефиле в района, граничен за Врачанската планина оцелели са Осеновлашкият и Черепишкият манастир. Двете духовни средища играят изключителна роля в живота на местните и през последните хилядолетия са истински крепители на вярата, културни средища и исторически и чисто

житейски свързани с традицията и общността. Символика откриваме и в местоположението им – в самото начало на най-атрактивната част от пролома и в неговия изход при Лютиброд. „Пазителите“ на прохода имат драматично минало, което ги превръща в своеобразни символи на регеона – част от непреходното „живо наследство“ на предците, достигнало до съвременника.

Манастир „Успение Пресветая Богородици“ / Черепишки манастир

Най-големият, действащ и днес манастир във Врачанска епархия, Черепишки манастир „Успение Пресветая Богородици“ е разположен южно от гр. Враца, при северния изход на Искърския пролом върху тясна речна тераса, близо до с. Лютиброд, между гигантски, рядко живописни скали. Предполага се, че е възникнал едновременно със средновековния *Коритенград*, който се намирал при Ритлите край Люти брод. Легендите свързват основаването му с името на българския цар Иван Шишман и последните му, отчаяни битки с турските нашественици. В документи от XV в. манастирът е споменаван с имената *Черепец*, *Черепиш*, *Челбиш*. Възникнал през XIV в., разрушаван и опустошаван по време на войните и робството, в началото на XVII в. той е възобновен от преподобни Пимен Зографски. През ноември и декември 1797 г. тук намира убежище свети Софроний епископ Врачански. Килийното училище, основано през XVII в., изиграва голяма роля за опазване на българския език и писменост по време на турското робство. Освен множеството преписи на богослужебни книги, били създадени и някои от най-ценните български средновековни творби - Черепишкото четвороевангелие от 1612 г., истински шедьовър с позлатен обков, изработен в 1621 г. от чипровските златари Никола и Павел; Данаиловото евангелие (1616 г.), Апостол (1630 г.) на книжовника Яков, сборник с поучения на поп Тодор Врачански - „Маргарит“ (1762 г.). През XIX в. в манастира работил книжовникът Дамаскин Хилендарец. И през XIX-ти в. монасите от манастира продължили да работят за просвещението и освобождението на България. Името му се свързва със съдбата на Ботевата чета.

През 1921 г. в манастира се създава свещеническо училище, а през 1938 г. се открива Пастирско-богословски институт, който функционира до 1948 г. От 1950 г. до 1989 г. тук се намира Софийската духовна семинария. Запазени са църковният храм и още няколко сгради в типично възрожденски стил: Владишката, Данаиловата, Училищната, Приемната, Складовата и Рушидовата къща. Интерес представлява Костницата.

Архитектурният тип на днешната съборна църква потвърждава, че е строена в края на XVI в. Тя е еднокорабна, масивно засводена с абсида, преливаща плавно към корпуса. Към 1836 г. манастирският храм е изографисан от Йоаникий поп Витанов, но при сондажи е установено, че под тях са запазени старите стенописи, рисувани от Пимен Зографски. Осмостранныят купол на църквата е изграден през 1888 г. по времето на йеромонах Епифаний от Лютиброд. През 1908 г. са прибавени нови изображения в удължената част на църквата от дебърския зограф Велко Илиев, изографисал заедно с брат си Мирон множество църкви във Врачанско.

В околностите на Черепишкия манастир все още могат да се видят сградите на Духовната семинария, в която са учили немалко видни българи.

Широко разпространено е преданието за основаването и името на манастира. То се отнася за времето на Второто българско царство и се свързва с последните, отчаяни

битки на цар Иван Шишман срещу турските нашественици. В една от близките пещери царят и царицата скрили царското съкровище, след като и последният от царевите войни бил убит в сражението. Нарича се Шишманова пещера и днес. Други смятат, че **Черепиш** станало от „*черепи виж*“ - че там било последното сражение и там са избити всичките войници. Цялата местност била осеяна с черепите им. Друго предание насочва вниманието ни към физическите особености на близките скали. Според него наименованието на обителта също произлиза от „череп“, но в случая става въпрос за уподобяване. Някои свързват името на манастира с вида на скалите, които заради цвета си и пещерите са уподобявани на черепи, а според други, защото скалите приличали на черепи и пещерите били като дупки за очите. Един от изследователите му, акад. Иван Гошев също смята, че името произлиза от череповидните кухни, пръснати в скалите наоколо (Гошев 1945). Изказва се и мнението (Димитър Йоцов), че „*черепич*“ идва от „*кирпич*“ - варовитите скали (Йоцов 1945).

Изключително е присъствието на обителта в ежедневието и празника на хората от региона. Тук се венчават, кръщават и събират на големите християнски празници от всички околни села през първата половина на ХХ в. Незабравими са общите трапези. Стари лютибродчани разказват за традиционното прекарване на манастирските стада срещу Гергьовден покрай селото им. Стадата били спирани и цялото село идвало да си надои мляко даром, колкото иска. Те си спомнят, че в Черепишкия манастир за пръв път на обществените трапезарии са яли курбан всеки в отделна чиния. (Маджуров, Николай. Черепишкият манастир „Успение Пресвета Богородица“). Манастирският добитък по време ан усилена полска работа бил предоставян безплатно в помощ на хората от Лютиброд, Люти дол, Зверино, Игнатица и дуги селища. Традицията на харизването за живот и здраве на деца на манастира продължава и след политическите промени в средата на миналия век. Старите хора от Лютиброд, Игнатица и Зверино помят литийното шествие на втория ден на Великден до м. Тодоров брод. „Богомолен народ и излетници се стичали на този ден в Черепишкия манастир и на други паметни и светли дати, както и на храмовия празник – 15 август. В манастирските регистри може да се прочетат имената на хилядите харизвания на деца. Техният брой е може би повече от 14-15 хиляди души от стотина градове и села на страната“ (Тодоров 2002: 213). Най-силен е споменът за честването на храмовия празник на манастира – Голяма Богородица – за него от дни преди това се събират миряни от близо и далеч, в миналото почвали да пристигат с волски коли и пеша и да пълнят манастирския двор и близките поляни. Тази традиция също е съхранена и в началото на ХХI век светата обител отново събира на светлия ден хората от цялата околност.

Природните забележителности, светите места и животът на хората от планината по те тези места в началото на ХХ в. са описани от народния поет и писател Иван Вазов при обиколките му из Мала и Голяма Стара планина, от двете страни на река Искър. От видяното, чуто и преживяното в пролома той създава 48 лирически произведения, влезли в поетичния му цикъл „Скитнишки песни“. В пътеписите са художествено представени природните феномени и планинските красоти край дефилето, но често в тях се натъкваме на интересни моменти от живота и бита на местните, техните вярвания и обичаи. „От скитанията си в различните селища на клисурата – Своге, Бов, Лакатник,

Церово, Заселе, Елисейна, Люти брод и други, народният поет видял и почувствал „живия живот“ на поселниците. От срещите с хората почерпил сюжет за двата си христоматийни разказа „Дядо Йоцо гледа“ и „Една българка“. (Радославов 2013). Вазов гостувал и на двата големи манастира, разположени в близост до пролома. В Осеновлашкия манастир „Седемте престола“ написал емоционалната балада „Клепалото бие“, а самия манастир описал в „Седем престола: Излет в Мала Стара планина“ като място, където „човек не може да мисли за нищо друго, освен за душата си“. Забележителностите на Черепишкия манастир и историческите местности около него, свързани с гибелта на Христо Ботев са повод за две посещения на Иван Вазов през 1889 и 1907 г.

„Аз се намирам в една усамотена долинка, оглашавана от Искъра, в най-дълбоките недра на Стара планина. На север, твърде близко, се издига величествената скалиста стена: Бабини плазове. Тая стена има червеникав отцвет и на нейните отвесни зидове, продупчени с дълбоки пещери, грамадни орехи и други дървета, заловили корените си на камъка, висят мечтателни със зелените си клонаци над пропастта. Искър, невидим, шуми в полите ѝ. Отдясно просторът ми е по-голям. Долинката се точи на изток дива, засмяна, пълна с дървовляк и зеленина, сред която, опрян до канари, тъне в тайнствена самота Черепишкия манастир със своите градежи и чардаци. Зад него високи рътове, препасани и увенчани със сиви скали, дигат щърбите си чела в небето, отляво завоят на долинката се губи в прелестни дивотии, които те канят да се углъбиш в тяхната самотия и сенки, екнали от дивия и при това весел шум на реката. На известно разстояние зад хотела рътът се възвишава, облечен с тъмна, гъста гора, оживена сега от мелодиите на славеите.

Как е хубаво, спокойно тука! В цялата дължина на пролома надали има място по-красиво и по-привлекателно за летуване от тая долинка, едничка снабдена с един свестен хотел.

...

Пожелах да видя черквата. Тя не представлява античен интерес, понеже е горяла и обновена. Показаха ми само един златен кръст, изработен художествено с разноцветни камъни, намерен в разрушената църква „Св. Георги“, стърчаща сега по на север в дола. Стори ми се, че тоя кръст е изделие, остало от историческата ни старина. Добре е да се прибере от Народния музей. Казаха ми, че манастирът пазел още един ценен предмет: сабята на Ботева, но аз я не видях. Показаха ми тук килията, дето под предводителството на Стояна Заимов са ставали тайните заседания на комитета от Врачански окръг.

Същият ден пристигна г. Васил Атанасов, който с познатата си любознателност разтършува черковните книжа и намери един любопитен пергаментов ръкопис: проповедите на Ивана Златоуста, преведени на прост български език, превод, според една бележка отзад, от някой си поп Тодор, и на 1762 година, тъкмо в годината, когато Паусий е завършил своя Царственик. Тая интересна находка биде отнесена в София за нашите професори-филолози.” (Иван Вазов. Из “Черепич: Излет в дебрите на Стара планина и на българската книжнина”)

Оброци и оброчна дейност в Искърското дефиле

Живописното поречие на река Искър е населено от дълбока древност и носи отпечатъка на различни общества и култури. Съхранената обредност и самобитното народно творчество са проявление на достигналите до съвременника духовни и художествени търсения на хората, живели тук през хилядолетията.

Селищата, обект на настоящото проучване, са стари поселища, с богати традиции в областта на икономическия, обществения и културния живот. Планинците от дефилето създали богата система от вярвания, обредни практики и ритуали, пряко обвързана със специфичния начин на живот, бит и поминък. Обликът на стопанските дейности в изследвания географски район се определя от планинското животновъдство и земеделие, със значителен дял на рударството. Липсата на достатъчно обработваема земя, която да задоволи нуждите на нарастващите домакинства и техните стопанства, става причина за основния начин на съществуване на селата още преди Освобождението – не съборно, а разпръснато по махали, колиби и кошари. Планинското земеделие е свързано с облагородяването и превръщането на гористи местности в орници – трудоемък, но необходим процес, който продължава чак до средата на ХХ в.

Прокарването на железницата в началото на ХХ в. и шосето край Искър, откриването на металургичния завод в Елисейна променят начина на живот на хората и тяхното препитание. Някои от селата постепенно през последното столетие „пъзели“ към голямата река, други пък от „уютното“ ѝ корито се разраствали и „катерили“ по високото около старото село, за да се върнат отново обратно в първото поселище в началото на ХХI век. Маркирани и съградени са (в буквален и символичен смисъл) средищата на родова памет, свещените топоси на усвоеното пространство и знакови същности в духовното битие на неговите стопани.

Черква, Черквице, Църквице. Сакрален център на селището, свещено място, натоварено с гранична и посредническа функция е т.н. *Църква или Черквице, Църквице*. В неговото изграждане, устройство и функциониране ясно се открояват елементи и цели структури, характерни за древните дохристиянски вярвания и обредност. Църквице, както вече го описахме чрез думите на информаторите, е зелена морава до вековно дърво или дървета в центъра на старото селище и най-често до или в старите гробища, върху или в близост до стари светилища. В повечето случаи това е място, дарено или наречено, определено за изграждане на християнски храм, който поради различни причини не е построен или е построен чак след десетилетия. В средата на моравата има зелена полянка, а около нея са наредени камъни. На големите празници тук се събира цялото село, на полянката се прави общата трапеза, а хората са около нея – старите сядат на камъните, младите и децата се редят около тях по родове – всеки си знае мястото. *„Тука некога имаше „Черква“ - му са викаше. Черква си – оградено местенце и всички хора на родовете си знаят и седат, нали така, Яне?! И седаме на камъните, с дечицата, това-онова... [...] Черква – но беха тука и гробищата, тама, дек е магазина. Черковно место – Черква – там ходехме на хубавите празници – на Великден и на Гергьовден. Имаше едно дърво така – там жените, където са си прекадили хлеба, питката, свещичките ги отнесат и ги запалат да догорат, там на дръвото“* (ПГВ – Зли дол). *„Беше си една ливада и през годината се позанемари, обаче за Великден тръгваме с греблата, изчистваме, оправяме и имаше наредени камъни – значи секи род си имаше и си знаеше мястото на камъните и по средата е зелена площ. И по*

зелената площ се слага трапезата и секи седи на камъчета – значи тоя род е тук, тоя род е там, в кръг така се нареди сичко – да, така беше!” (ПВВ – Игнатица). След построяването на църковни сгради или там, където има стари храмове, тази обща трапеза се реди в черковния двор, обикновено пред или до църквата. Интересен момент, регистриран от нас, разкрива директно посредническата и гранична функция на Църквище и предхристиянските представи за живота след смъртта в паралелен на този свят - оня свят, който е единно местообиталище – дом на всички след смъртта: след като храната е прекадена и благословена, започва „меняването” на червените яйца на Великден – всеки с всеки – „та да се срещнем и на оня свят” и се носят по гробовете, „да се поканят мъртвите” (запазен и днес обичай и в свогенските села около манастира „Седемте престола”, и във врачанските) и накусването на млякото и млечницата „един други” и благославянето на стоката на Гергьовден. Според вярванията на хората, тази общоселска трапеза е огледален образ на „небесната” трапеза, на която всички ние сядаме заедно на оня свят; това е нашата обща трапеза: „Това сме – една обшнос: как сме били тук, така един ден ще бъдем там!”

Разпределението по родове в Църквище дублира разпределението по родове на селището, на гробището и в повечето случаи разпределението на оброците, обслужващи отделните фамилии и махали около основното селище. Моделът ни дава възможност да осмислим оброчната система на селището като изключително прецизно изградена, за да може по най-добрия начин да изпълнява възлаганите ѝ гранични, предпазни, посреднически, социализиращи, културни и особено значимите в последните години дейности за съхраняване и продължаване на традицията и паметта на хората от планината. За всяка отделна махала оброкът е сакрален център, а общата трапеза на него копира подредбата на Църквище в умален мащаб: в центъра е оброчният знак, жертвата, курбанът и хората около него. Преди вкусването на курбана, е „подаването” един на други на обредните хлябове и донесените храни, обичай, наблюдаван от нас на всички действащи оброци.

В изследвания регион оброчищата са познати под названието *оброк, оброчище, камик, кръст, параклис*. Природните знаци, бележещи мястото като сакрално са вековни дървета и извори, а културният маркер може да бъде „паметник” – голям или по-малък надписан камък, каменен, железен или дървен кръст, параклис; знак върху самото вековно дърво.

„Функционирането на оброчищата се осъществява в определени пространствено-времеви параметри. В пространството това са определени места, отбелязващи границите на дома, селището, землището, границите между този и отвъдния свят, между свое и чуждо, между организираното (културно) пространство и хаоса. Те са местата, единствено възможни за осъществяване на комуникацията между световете, тъй като имат значение на граница между тях. По време на обреда човек вярва, че влиза в контакт с трансцедентното божество на точно определеното за това място, маркирано от оброчния паметник – сакрално пространство, в което се съсредоточават елементите на ритуала: извършване на жертвоприношение, освещаване на храната, общата трапеза, водосвет, миросване, палене на свещи. По вертикала оброчният паметник се явява медиатор между трите свята – Подземен, Земен и Небесен, а по хоризонтала осъществява връзката между участниците в обреда.” (Петкова 2014: 23)

Опазеното село

Оброчното място е чисто и свято в представата на общността; то е път към силата небесна и в същото време – нейно проявление. Местата имат гранични характеристики, намират се далеч от селището, по неговата граница или в самия сакрален център. Тази специфика относно местоположението на оброците е свързана със съществуващата в селищната традиция практика за формиране на свещено пространство, обграждащо отвсякъде усвоената територия. Така добруването и просперитетът на всички обитатели са обезпечени, те са пазени и защитени. *„На най-видимите, на обзорните места – селото винаги се вижда от тях и те се виждат от селото. Обграждат го от четирите страни, а с петия – става кръст. Селото отвсякъде е опазено” (ОП).* Пак с цел предпазна и защитна функция оброчищата са разположени край/до старите пътища. Краеведите, с които разговаряхме, и много от нашите информатори споделят, че оброците са разположени така, че „обслужват” цялото селище – всички махали. И тъй като повечето селища в дефилето са точно такъв тип – наблюдава се служене по махали и родове. При селата от долинен тип, образувани около рекички и поточета (Оплетня, Зли дол и Оселна) и тези, „завзели” поречието на Искър, оброчищата са наредени по високите места от двете страни на реката или до самата нея по нейната дължина – поставени на обозрими, видни места „небесни стражи”. Общоселските оброци и курбани с общи трапези са едни от най-старите и повечето са разположени в сакралния център на селището. Често пъти това са древни свети места. Типичен пример за древно култово средище е оброкът „Пресветица” на едноименната местност в Очин дол – оброк върху останките на раннохристиянски храм, построен върху тракийска могила. Върху останките на стари градища, църкви и манастири, високо в планината, в близост до или на могили – в землищата на Дружево, Миланово, Лакатник, Игнатица, Зверино и Лютиброд.

Оброчното място – знаци и вярвания. Обикновено оброчното място е белязано със старо дърво или няколко дървета – „китка” (дъб, цер, бук, върба, явор, круша, черница, липа). Старите оброци са до вековни церове – свещени дърbove, от които днес „оживелите” се броят на пръсти. *„Дърbove – хората беа верващи, имаха ги за свещени, почитаа ги, уважаваа дъба... Изсъгнаха, изсуши ги завода, сичко са унищожи – градини, дървета – от завода. Сега се възстановява. Това, което го виждате, сега е ново – беше голо. Голо – немъше нито дръвце, нито тревичка.” (КЦК-Зд)* *„И сега дървото на Ковачев лаг си трае – цер. Така като тръгнеш за Оселна в лево – едно големо, старо дърво. На Св. Тройца е, защото майка ма водеше на Оселна на събор и вика: „Тука оня денка злидолци са давали курбан, прекръсти са, мамо!” И са кръстехме и целувахме цера.” (РДТ-Зд).* За оброка на Гергьовден на Градището в Дружево, който е до вековен (ок. 200-годишен) дъб, се разказва, че преди този дъб е имало на същото място друг вековен дъб и така – от древни времена, откакто, смятат местните, е оброкът. Дървото на живота – тази универсална митологема, в образа на оброчно дърво – път между световите, сила и безсмъртие, закрила свише. Може би за това – за свещената и чисто практичната „сенчица” – на всички оброци в Игнатица преди десетилетия засадили по една липа.

В безводния Врачански балкан няколко оброчни места са свързани с изворчета, но пък доста са разположени до реките и потоците, около които са образувани и селата. От другата страна на Искър, сред Ржана и Козница, нещата са съвсем различни – и Игнатица, и Оселна, и Лакатник са известни със своите многобройни извори, чешми и

тепавици. Интерес в тази връзка представлява разказ за възникването на един от оброците: в землището на Лакатник по чудотворен начин изврела вода, според местна легенда. Това станало при оброка на св. Прокопий в м. Брусия веднага щом мястото било „харизано“ за оброк и за почит на светеца. И сега на мястото има свещен извор.

Оброчният знак обикновено представлява „паметник“ или кръст от бигор (така местното население нарича шуплестия варовик), червен пясъчник или от врачански камък. От запазените стари знаци редно е да споменем трите почти идентични (с малка разлика основно в големината и релефната украса) каменни кръста с човешки размер от землището на Дружево, украсени със соларни и християнски символи, на единия от които още може да се различи и човекоподобното представяне на слънчевото божество. С релефна украса – розети и вейки в слънчеви нимбове – е Игнатишкият кръст над Черепишкия манастир. На старите кръстовете обикновено е изписано, освен името на патрона, родовото име, понякога малките имена на стопаните и имената на техните деца, на дарители и годината, в която е поставен кръстът. Знаците на подновените оброци са с лаконични надписи: обикновено с името на патрона, понякога и годината, в която е подновен или името на дарителя. За споменатия вече оброк „Пресветица“ открай време се помни, като знак, арка от „свети камъни“ – подпрозоречни камъни и капител от раннохристиянската базилика, която се намира на същото място.

Интерес представлява оброчното място в средата на гробището, до сегашната църква в Оселна – родов оброк „Св. Св. Петър и Павел“ на Петровден. На оброчното място има три кръста до вековен цер. Два – от бигор: единият по-малък и зад него – камък с формата на кръст с размери 0,64 м височина и ширина на раменете 0,50 м при основата на дънера на вековното дърво. Старите кръстовете са в средата на гробището, обърнати на изток. На около метър разстояние, към църквата, е другият паметник, завършващ с кръст и наричан „Новия кръст“ – върху лицевата част са изписани имената на наследниците на рода, поставили знака в края на XIX в. Всъщност този „нов кръст“ е на повече от сто години. По три кръста има и на много от оброците в Игнатица – един стар, от бигор, един циментов, поставен при възобновяването на оброците или явното служене на тях през 1989 г., и каменни кръстовете от последните години.

Времето и светецът - календарен цикъл. Оброкът се провежда в определен календарен ден и може да бъде семеен, семейно-родствен, махленски, селски или междуселски. Обредните действия, изпълнявани в чест на светеца, целят осигуряването на здраве и благополучие, защита от природни стихии. Наблюдава се обвързаност на голяма част от оброчните патрони с пролетно-летния сезон, когато опасността от природни бедствия е най-голяма – наводнение, градушка, суша. Оброкът е схващан от местното население като своеобразен обет, обещание за принасяне през определен период от време на жертвен дар, за да се осигури покровителство и помощ в стопанския и личния живот. Задължителни елементи от празника са жертвоприношението, курбанът и общата трапеза. Може да се отбележи и друга зависимост: в големите населени места и селищата с обширна територия – Лакатник, Зверино и Игнатица и до някъде Оселна и Лютиброд служенето на оброците е така разпределено, че „обслужва“ основните празници и светли дни в празничния календар. Така защитата на селището е подсигурана веднъж чрез обграждането му с митични стражи (пространствено), втори път – праз целия едногодишен цикъл (времево). Разбира се и тук, както и на останалите места, е явно средоточието на пролетно-летните празнични служби.

Като най-стари и почитани от цялото село и днес местните определят оброците на Св. Спас и Св. Дух, Св. Троица и Илинден. Във всяко село има оброк на тези празници, както и оброк на Петровден. В по-големите населени места на тях има дори по два, по три obroka едновременно – в три махали. Определянето им като особено значими за общността съдържа препратка към тракийската вяра-обредност: култ към слънцето, култ към безсмъртието на душата, култ към силите на природата. Те са посветени на върховното божество или на единия Бог, според християнската вяра, и неговите проявления и на светци, „заповедници“ на природните стихии, наследници на езическите слънчеви божества, змееборци, гръмовержци и лечители, владетели на границата между световите и прехода между отделните аграрни сезони: св. Илия, св. Константин и Елена, св. Петър - пазителят на райските ключове, св. Петка, архангел Михаил, св. Георги, св. Атанасий, св. Герман. Курбаните на техните празници са задължителни за изследваните селища до средата на ХХ в.

През следващия, почти половинвековен, период нещата се променят. На много места честването е преустановено, но в рамките на нашето проучване регистрираме значителен брой случаи, когато служенето е променено, но оброците не са изоставени. На повечето места в първите години на новата власт, въпреки атеистичната пропаганда и наказателните мерки, оброците – от суеверен старах, страх от Божие – наказание въобще не са изоставени и се служи до 60-те години на ХХ в. Информаторите правят асоциативна връзка между създаването на ТКЗС-та и „запустването“ на част от оброците. Там, където службите са преустановени, те се подновяват в последното десетилетие на миналия век и първите години на този. Процесът не е завършен и дори в последните години има възстановени служби, а някои информатори споделиха своите намерения да подновят родови служби и възстановят оброчни знаци. В Очин дол, където службата под една или друга форма не е прекъсвала, днес отново се служи на старите оброчища, а преди десетилетие е открит нов оброк. *„Поддържаха се от много малка част от хората, тези, които си бяха наистина набожни и те (оброците) нали бяха свързани така с родовото – където са живели, където са им били там и имотите преди всичко... Тези жени ходеха така малко от суеверие, някои от тях ги знам, че бяха вярващи, макар че тука специално към религията няма голяма почит, макар че сме може би най-ранните християни изобщо в този район, защото сме имали първия християнски храм. След това е прекъсната връзката и хората нямало къде, освен тези оброчни места, да изповядват религията си. Също е имало доста езическо поведение на хората, защото тука на това място, на Пресветица имаше три тракийски могили, които хората ги наричаха „Трите буци“. [...] Някога, когато идвали жените около него, около самия оброк и камъните – запалат свещичка, поразчупат приготвено от тях си, седат там. (Не се правело курбан – б. м.) Защото некога не се даваше такава възможност, хората ги преследваха, ако некой от тях обръщат внимание на тия религиозни празници, затова хората си ги парвеха така тихичко, скрито, но не са преставали там. Доколкото знам имаше там една жена, тя доскоро беше жива – Янка. Тя казва: Ние никога не сме спирани, нали, нема година да не сме. Тя съвсем... Има къщичка до това (оброка) както и ние сме там“ (ОП).*

В Игнатица, в която регистрирахме 18 оброчища със запазени стари оброчни знаци, службата на повечето от тях въобще не е прекъсвала. За някои obroци информаторите са категорични, че „по-са служеше по комунистическо“, тъй като по това

време селото е многолюдно, все още махалите се радват на многобройни обитатели и богати стопанства и макар по някога да е имало страх от властта, хората не спрели да служат на своите небесни закрилници. *„Оброците са се прекъснали само заради едно нещо – хората, които са живели и са имали кошари горе и са имали животни, и са правели оброците всяка година – независимо какво е било времето. После прекъсват оброците само по една причина – защото остаряват, слизат в селото, продават животните и вече няма кой да ги прави. И ние сме запазили няколко оброци, но горе вече няма никой, горе няма кошари – всичко е заличено, няма животни, но местата се знаят”* (ГНГ- Елисейна).

Причини за възникването или подновяването на оброците. Нашите информатори не винаги могат да посочат конкретния повод за възникването на даден оброк, но са категорични: *„поличби е имало, поличби: или градушки много, или наводнение. От такива работи са направени оброците.”* (ХЦМ, ЛАИ, СХН - Зверино). Като Божия поличба са тълкувани всички природни бедствия, епидемиите от болести – „мор по хора и стока”, нещастните случаи. Успяхме да запишем значителен брой разкази, които подробно предават от поколение на поколение поводът за възникването на определени оброци – драматични моменти от родовата и селищна история, свързани с убити от „трескотева” или градушка, глад и мор по стока, страшните болести на средновековието, масови удавяния при порои в Искър. Разказите са предадени дословно от нас, което дава възможност на читателя да усети силата на емоцията, породена от вярата в Божията сила и предопределение, чисто човешките тревоги, свързани с природата и съдбата – вечен спътник на поколенията. *„Старите хора са били вярващи, те са почитали тия традиции. Те са смятали, че ако той не даде тази година курбан – да заколи животно, значи смята се, че няма да му върви, че цялото стадо ще го нападнат болести, ще умрат овцете, ще умрат агнетата и затова той решава да ариже едно животно, голямо и то най-хубавото, а не някое такова болняво или пък някое хилаво! Значи най-хубавото животно ще избере, ще му върже венче даже на главата, ще го откара там, ще го заколат – е такива са ритуалите”* (ГНГ – Елисейна).

Интерес представляват старите оброци, възникнали при чумни епидемии преди столетия. За тях поколенията от уста на уста разказват и в много разкази подробно е предадена цялата обредност около заораването на селището от двама братя близнаци, като предпазване от чумата, и курбана – черен овен. Историята на тези оброци присъства в паметта на местната общност в едно с многобройните други „белези”, които „черната смърт” оставя – в топонимията, вярванията и обредността, легендите и преданията. Записаните от нас истории са за двата obroka „Кръсто” в Миланово и оброкът на Петровден в Горната махала в землището на Игнатица.

Служенето – курбанът е една от най-разпространените мерки за принасяне на дар на болестта с цел избавление. Тези по-сложни по структура обреди, които хората в разказите си описват, са част от защитните мерки и в случая са свързани с оброчната практика: опасването на мястото в кръг с браздата – магическа разделителна линия на базата на архаичната опозиция свой/чужд, характерно и при заселването на ново място; елементи от близкия мит и митологичната представа за болестта като подвластна, пратеник на висши сили.

Мотивът за клетвата, „подкрепена“ с курбан, се появява в две предания. В цитираното предание от Миланово клетвата е между двамата братя близнаци, спасили селото от чумата и дали клетвен обет, те и техните потомци да не напускат селото. Второто предание е за заселването на Лакатник, според което селото е образувано от трите махали – Лакантик, Гръцка лака и Лашка лака – „заклали вол курбан, яли, пили и се заклели да не се разделят вече“. И в двата случая клетвата е свързана с целостта, нерушимостта на колектива и общото стопанисване на усвоеното пространство.

Оброците в края на ХХ и нач. на ХХI в. подновяват поради лични причини – нещастни случаи в рода, природно бедствие или просто желание за изпълнен дълг към предците. Понякога причините са смесени, но инициативата идва винаги от хора, дълбоко лично свързани с даден оброк или родова традиция.

В очерка за с. Зверино са описани от нас два случая, които заемат особено място в настоящото проучване. В тях нашите информатори директно отговарят на въпроса как и защо възникват нови оброци и се подновявани стари днес. Първият разказ е на една жена, която преди години заболяла тежко и преди да замине за операция, решила да възобнови един ибричен курбан и го направила. Чудото се случило – жената оздравяла. Сигурна е, че бог ѝ е помогнал и продължава да изпълнява обета и твърди с увереност, че ще служи на оброка, „докато мога да хода, докато съм жива“. Другият разказ е затова как хората от една махала „*решихме да си създадем и ние за нашата махала – да може да се събираме*“ място: до реката, до стари върби, но и широко, където да могат да се сложи обща трапеза. Може би на читателя ще му прозвучи като поредният днешен празник – „ядене и пиене“, но не е така. Този разказ много категорично е заявена липсата и силната носталгия по онези времена, в които чувството за общност е водещо в живота: общата трапеза като символ и вместилище на сакралното и чисто битийно състояние и щение на човека да бъде част от цялото, неделимото, непреходното. „Ние сме една общност“ – ще заяви друга информаторка и това е общност, за която няма граници нито в пространството, нито във времето, нито в каквото и да било друго отношение – синоним на вечност.

Тук е мястото да споменем още един случай, който ни разкрива третата съществена причина за продължаването или подновяването на традицията. Това е разказ на човек от Игнатица, чиито баща бил обичани почитан от съселяните си като „най-вещ в църковните дела“, който се грижел за оброците, правел им оградки и садил дървета около тях. Докато бил жив, ревностно поддържал и родов оброк до Черепишкия манастир, неговият син винаги присъствал и помагал. Когато дядо Иван Минов починал, неговият син съвсем естествено продължил традицията: „*Баща ми даваше – той е свикнал от некога как са даваше – помна го. И после вече като почина 2000 г. и ние с жената викаме: „Ей, дай да дадем...” и оттогава пък ние с нея даваме.*“

Наблюдава се и обратният процес – отново „запустване“ на оброци. Като основни причини самите информатори сочат прекъснатата традиция при социализма и грубата пропаганда на атеизма и материализма, но като по-съществена причина те разпознават урбанизацията – обезлюдяването на селата, където остават предимно по-възрастни хора, отглеждат се все по-малко животни и поддържането на оброка става невъзможно за тях (свързано с организация, разходи и т.н.).

Пренасяне на оброци. По време на настоящото проучване успяхме да регистрираме десетина случая, при които в извънредни ситуации оброчищата са

премествани от едно място на друго. В Лакатник са категорични, че кръстът не може да бъде местен „надолу – само нагоре може“. Затова там, където служенето е наложително да бъде извършено на по-малка надморска височина, се прави друг кръст и се поставя на новото място. Службите продължават да бъдат в чест на стария патрон. В много други села, обаче, през последните десетилетия, с разрешение на митрополията, са местени старите кръстовете без да е спазвано подобно правило. За такива премествания причините са преселение на рода (когато е за родов оброк) в друго село, обезлюдяване на дадена махала и преместване на жителите ѝ в централното село, нещастни случаи. В Оселна описахме интересни случаи по време на комунистическото управление, когато оброците са местени и по частни къщи и дворове, само и само да не бъдат изоставяни. Жива е вярата в магическата сила на оброчищата, съществуващи точно в определена пространствено-времева рамка. Вече цитирахме случай в Зверино, при който за известно време (3 години) жена преместила честването и курбана пред дома си – там правела обща трапеза, защото била болна, макар на оброчището също да се носел петел. След третата година тя подновява обичая да се реди обща трапеза на оброка. „Там му е местото“ – решила тя.

В последните години, при възобновяването на оброците, се наблюдава и друга промяна – някои родови и махленски стават общоселски, макар че и в тези случаи най-силно е присъствието на хората от близките до оброка стопанства и имоти. Причините отново са намалелите жители на селищата и обезлюдяването на цели махали.

Обредният характер на жертвоприношението

Жертвоприношението е един от най-древните начини, чрез които човекът общува с Божественото. В този смисъл жертвата би могла да бъде видяна в посредническата ѝ функция сакрално – профанно, Бог – човек. Кръвното пожертване в българската традиция се среща като елемент както в календарната, така и в семейната обредност – общуване със сакралното, но то е и значим социализиращ акт, при който се разгръщат широк набор от атрибути, действия и знания, съпътстващи заздравяването на семейните, родовите и общностните връзки и днес. При общоселските и родовите трапези с курбан общността е обединена от вярата и желанието да се отдаде необходимата жертва пред Бога, за да получат неговата благосклонност.

Ролята на светеца-покровител, свещеника и на най-стария/„светия“, най-вещия в църковните дела или селския първенец, като посредници и застъпници, е изразена (някъде по-незабележимо, другаде – по-отчетливо) и в подготовката и реализацията на съвременните чествания на оброци и общоселски трапези на големите календарни празници.

Жертвата. Обредният характер на жертвоприношението се открива във всички основни и съпътстващи дейности, свързани с животното: подбора на жертвата и освещаването ѝ на живо, „принасянето“ на жертвата на самото място, магически действия с кръвта и костите, приготвянето и освещаването на курбан-чорбата и раздаването ѝ на общата трапеза, вкушването на месо от „главето“ от всички и занасянето от курбана у дома.

От описаните 118 оброчища и службите на тях, предпочитани домашни животни, които да бъдат „дадени“ за курбана са овенът и овцата, но и „младицето“ – мъжко шиле или агне. Само на един оброк, който днес не е подновен в Дружево, се е давало теле и

оброкът се знае с това име: „Говежди оброк“. Няма специален случай, в който по традиция да се дава петел, а случаите, които описахме, са свързани предимно с желанието на местните служенето на конкретен оброк да не бъде прекъсвано и затова, поради липса на възможност да се даде голямо животно, дава се петел (и рег. от нас и в Игнатица, и в Зверино). Постите са отбелязвани с риба и рибена чорба или чушки с боб и боб – яхния или чорба.

Изборът на жертвено животно и практиките, свързани с него, ни насочват към библейския мит за „Аврамова жертва“, но и към едни по-древни представи и практики, свързани със света на мъртвите и божествата на отвъдното. Овцата и овенът са свещени животни. Те, като и „младицето“ – агнето, са „Божии избраници“ и предпочитаната от него жертва. Овенът е недосегаем за зли сили и с предпазна цел неговият образ може да се открие върху предмети от бита и сгради. Свързва се с плодородието и поради тази причина изпълнява важна роля в сватбената обредност. В народните приказки е посредник между световите. Някога подборът е бил „строг“ – спазвали се редица изисквания към жертвата – да е първородна, да е мъжка (някъде – ако е за мъж светец – дава се овен, за жена – овца/ Лакатник, Дружево), да е здраво – най-хубавото животно в стадото: „*Некога давах там от махалата – секи с желание, даде най-хубавото кое е агне. Просто давах хората „от сърце“, сички!*“ (ЕХТ-Од). „*На оброчника се коли агнето, там се дера – там се кладе огън и се вари чорбата в един бакърен котел и там се яде.*“ (ПГВ - 3д) „*Държеха много на мъжко – само на мъжко – овен. И преду да се заколе, са прекади. Дали е овен или агне – запали му са една свещичка на рогата, прекадява са с тамян и четте са една молитва и тогава са заколва курбан. След това са вари, готви са, сичко и са поканва целото село. Този, където си коле, той си има погача. Окъса са месото от главата, сложи са на погачата и от това месце от главата секи трябва по късче и по хапка от хлебо на „чорбаджията“ са казва... Секи трябва да накуси!*“ (РДТ -3д)

Днес се спазва преди всичко изискването към жертвеното животно да е здраво; предпочита се мъжко.

„*По принцип, когато даваш, ти даваш за здраве и трябва да бъде здраво – не болна овца или овен болен. Нали всеки гледа да даде здраво, защото това се дава за здраве на хората там.*“ (БИМ – Иг.) „*Курбанът трябва да е овен по принцип. Овен или овца обикновено, знаем как е по християнските обичаи – трябва да бъде първороден, трябва да бъде без недостатъци. Тези неща не ги спазват до такава степен – няма култ към тези неща, но обикновено трябва да е овен, овца. Това е изискването. Обикновено гледаме да е овен, ако не можем да намерим точно такава жертвено животно, правим или от овца, от по-големи агнета такива.*“ (ОП - Од)

Обредната трапеза. Общата трапеза има сакрален характер – съвместното начеване, вкушване на обредната храна – курбан – цели Божие участие, което ще осигури благополучие на участниците – както на отделните членове, така и на цялата общност. Приготвянето и консумирането на храните е придружено от богослужение и молитви. Така всяка година, по едно и също време, групата излиза от монотонното всекидневие и профанизма, за да влезе в досег със свещеното. Цикличността и постоянството гарантират тази връзка.

Трапезата до средата на ХХ в. се реди на оброчното място. Предния ден ливадата се почиства, мъжете косят и набавят дърва за огъня. В деня на obroka жертвата се кади на живо и се „зареждат“ казаните с курбан-чорбата. Хората идват – всеки си носи хляб и различни храни според сезона – „пресно сирене, мезенце“, салати, зелен боб, мед и др., вино или ракия, бира и лимонада, цветя и свещички. Общата трапеза се реди около оброчния знак върху месали. Изключение е оброкът на Игнатешкия кръст на Черепишкия манастир, където общата трапеза се е редяла в самия манастир. Днес, при подновяването на службите, на всеки оброк е различно – някъде сядат както преди време на земята, на други места, където има възможност, се изкарват маси и пейки на мястото и като трети вариант – прави се служба на оброчното място, а трапезата се реди в читалището или други обществени сгради в центъра на селото.

Относно денонощния времеви цикъл също се наблюдава интересен момент. В Зверино, днес, за разлика от някога, когато строго се е спазвало курбанът и общата трапеза да бъдат осветени на обяд и задължително в „постен ден“ се готвело постно – риба или боб, то сега, на все повечето obroци, трапезата се реди привечер. *„В шест часа свършва черковния ден – ако са падне в сряда – е постно. Боб се вари ако е постно – ако е сряда, петък – боб. След шест часа черковния ден е минал и владиката е разрешил да се коли“ (БК-Зв).*

Отговорността и организацията по подготовката и изпълнението на необходимите дейности се поемат от главата на семейството или рода при родовите obroци или този, който в момента „дава“ курбана. Така е и при махленските служби, докато при общоселските част от организацията се разпределя между читалището и кметството. В подготовката, готвенето и „разнасянето“ на храната се включват и други членове на колектива. По традиция се коли по едно животно, независимо колко са присъстващите, което може да бъде осигурено – „дадено“ и от повече от едно семейство или „къща“. В тези случаи хората, които го „дават“, се наричат „ортаци“. Познат е т. нар. „принос“ – продуктите за чорбата се носят от членовете на колектива – от махалата, рода – всяка „къща“ се включва с каквото може. Стопаните са отговорни и за приготвянето на обредния хляб, върху който по традиция се поставя главата на жертвата или месото от нея при каденето.

Първо се извършва водосвет, след това се освещават курбанът и обреданата трапеза. Запазени са поверия, свързани с местоположението на обредното лице, което извършва молитвата, най-често свещеника, посоката на неговите действия и последователността. *„При хубав ритуал – курбан, Коледа и друг празник се кади от изток на запад“* – твърдят в Миланово. *„Освещава се и вода – една китка, направена и са топи в котлето и попа ръси ни – надясно, „както върви хорото“.* *Наляво е за умряло, надясно е за хубаво!“* – вярват в Игнатица.

На obroka се кади главата на жертвеното животно (с месото или само месото от главата в чиния), обредният хляб и червеното вино (не навсякъде). Изискване към хляба е месачката да е от дома на „чорбаджията“ – този, който „дава“ курбана. Меси се с квас и „за здраве“ се пече в ношви с връшник. Прави се кръгъл хляб – „питка“. Върху този хляб се поставя месото от главата на жертвата и след „молитвата“ се раздава на всеки присъстващ – да си чупне залче от хляба и късче месо – за здраве. Вино в Оселна не се кади – там само вода се освещава – според местните, така е „за здраве“, а виното използват в обреди с поменален характер. Пак в Оселна правят две китки – едната, с

която се освещава жертвата на живо, и друга – с която попът освещава курбана и свети вода. Тях ги слагат на оброчния знак.

Никой не идва „с празни ръце“ на курбана и както бе споменато, семействата и домакинствата оставят донесеното на общата трапеза пред себе си. Щом свещеникът прекади и отреже от хляба, започва „подаването“ и „каненето“. Всеки първо ще подаде на околните да „накусат“ неговия хляб и сирене или това, което е сложил върху хляба и чак тогава ще седне на трапезата. Малко по-различно се реди обредната трапеза днес в Очин дол, където донесените храни се събират и домакините ги нарязват на малки парчета – така от всичко поставят по цялата трапеза.

Магически храни и обредни атрибути. Всяка от пригответените храни, свързана с кръвната жертва, е с магически характер: курбан-чорбата – присъстващите я консумират за здраве на общата трапеза, но занасят от нея и у дома – да „накуси“ и този, който не е присъствал на службата. Така обредната храна достига до всеки член на колектива – до тези, които са със стадата, до болните и немощните в къщи, до тези, които по една или друга причина не са стигнали до оброчището. От „главето“ задължително се „накусва“ за здраве.

Познато е и обредното гадаене по дясната плешка на животното. *„И като зедем десната плешка, окъсаме место и сложим е така и гледаме вътре дали е пълна или е празна. Ако е пълна – то личи – дали ще имаш пари през годината. Ако е бистра – е празна и нема да имаш пари. И гледаме десната плешка да си остане за чорбаджията, така са ми казвали възрастни хора и така го предавам.“* (РДТ)

Пренесен от Бовска Габровница е обичаят на обредната трапеза, с останалите храни, да се слага и по малко от зобта на животните. След благословията, стопаните я връщат, за да я дадат на стоката – за здраве.

Някои от обредните атрибути, подобно на храните (жертвата и хляба) и напитките (виното и водата), придобиват магически качества чрез обреда. В зверино около котлето, в което се свети вода се изплита богат цветен венец. След службата венецът се сваля и се редуват присъстващите: всеки „да го подържи“ на главата си – също за здраве. Първо се слага на дете – майчино и бащино. Такова дете застава най-отпред и от него започва да ръси свещеникът, а след него се нареждат болните.

„Винаги си сада босилек, та си права букета там дек са топи, да се ръсат хората. Ама после го връщам и този букет го фръгам в реката – сичките болести и злини да идат у реката, да ги отнесе! Задължително червена китка трябва да има в босилека – като за сватба, така и за оброка – да има червена китка!“ (ХЦМ, ЛАИ).

Социалното значение на оброка, от една страна, и функцията му на медиатор между световите, от друга, предопределят и нашия интерес към функционирането на оброчния комплекс в един изключително динамичен исторически период на развитите на региона (в социално-икономическо, обществено и културно отношение) – ХХ век. Събраният изворов материал ни дава възможност да разкрием спецификата на оброчното служене като част от сакралната обредност на селищата от Искърския пролом и подробно да опишем както обредните елементи, като предмети и дейности, така и различните връзки, които конкретната ситуация обуславя.

Оброчищата акумулират в себе си енергия, която трудно може да определим еднозначно. Нейното присъствие хората от дефилето отдават на природата и особеностите на местностите, в които са разположени светите места, на тайнствената закриляща митична сила, „повикана и доведена“ от силата на планинците, единни в молитва и в сговор, с обща цел, водени от вярата – в точно определеното време, спазвайки стародавен ритуал. Както вече стана дума, оброчищата и оброчните служби съществуват във строга времево-пространствена ситуация и изпълняват точно определени функции. Всяка промяна, в признатата за една от най-консервативните обредни системи, нарушава тяхното функциониране и застрашава пътя-връзка (между световите, между човешко и божествено, но и социалните отношения в общността). Магическият ритуал може да бъде възможен, когато са изпълнени всички негови компоненти. Така оброкът е сакралия (във всички смисли – в представите на хората, живели тук преди хилядолетия и тези – натрупани през хилядолетията): място на чуватост между земно и небесно, място магическо и лечебно, където може да се благослови „бъдното“, да се обезпечи благоденствието; време-пространство, където в преломните години на Възраждането, Освобождението и първите десетилетия на ХХ в. с нова сила се затвърждават родови и фамилни връзки, формира се съзнание за национална културна идентичност. Цялостното изпълнение, спазването на религиозните норми и предписания, присъствието на обредна рамка и конкретни особености, свързани с участниците в обреда, обредните атрибути и действия, са част от традицията на общността и нейната културна памет. Оброкът е феномен, който осъществява универсалната и изконна човешка потребност за съществуване в колектива и чрез колектива, изграждане на отношение към цялото, общото и дарява усещането за единство, съпричастност и принадлежност.

Литература:

Балкански, Петър. История на с. Лакатник. София, 2004, 80 с.

Българското село. Юбилеен сборник. София, 1930, 599 с.

Борис Вълчев, Димитър Синьовски. Геоложки феномени на България. [Електронен ресурс]: <http://mgu.bg/geosites/home.html>

Ботьов си поведе белите комити: Христо Ботев и четата му в народната памет. Състав.

Калина Тодорова, Блага Атанасова, Весела Пелова. Враца, 2008, 300 с.

Вутов, Петър. Игнатица древна и нова. София, 2003, 415 с.

Вутов, Петър. Оселна – селище от вековете. София, 2015, 208 с.

Динова, Цветана. От началото към вечността. София, 2013, 223 с.

Динова, Цветана, Жильов, Илия. От началото към вечността. Книга втора. София, 2015, с.231.

Захаријева, Ивана. Село Зверино – бит и традиции в края на ХІХ и първата половина на ХХ век. Враца, 2002, 128 с.

Зверино. Състав. Христо Гълъбов. София, 1994, 24 с.

История на град Враца. София, 1976.

Кръстанова, Красимира. Обредното жертвоприношение – общностна идентичност и културни взаимоотношения. В: Известия на исторически музей Кюстендил, Т. VII.

Кюстендил, 1997, с. 265-270.

Николов, Богдан. От Искър до Огоста. София, 1996, 341 с.

- Николов, Богдан. Топонимията на Врачанска околия. София, 1997, 470 с.
- Петкова, Миглена. Каменна летопис от Еленския Балкан. В: Народната култура на балканджиите. Т. Х. Габрово, 2014, 21-36 с.
- Романски, Стоян. България в образите на Феликс Каниц. София, 1939, 196 с.
- Свети места. [Електронен ресурс]. <http://svetimesta.com/>
- Свети места: Църквите и манастирите във Врачанския край. Състав. Калина Тодорова, Силвия Павлова. Враца, 2009, 240 с.
- Странчански, Николай. За Странческия род и още нещо, Люти брод, 2005, 112 с.
- Тодоров, Ганчо, Борисов, Илия. Люти брод праз вековете. Люти брод, 2002, 278 с.
- Чанева-Дечевска, Нели. Ранно-християнската архитектура в България IV-VI в., София, 1999 г.
- Архивни документи:
- Държавен архив – Враца: Ф. 1314.
- Регионална библиотeka „Хр. Ботев“ – Враца, архив Краезнание с Дигитална библиотека.
- Архив на читалищата в селата Зверино, Зли дол, Лютиброд, Оселна.
- Личните архиви на Борис Кръстев, Божидар Минов, Петър Вутов и Николай Цинцарски.

Приложение:

Оброци и оброчна дейност в Искърското дефиле Въпросник

ОБЩИ СВЕДЕНИЯ ЗА ОБРОЧНАТА СИСТЕМА

Общи за селището:

1. Църкви, параклиси и манастири, света вода и други сакрални места на територията или в съседство на селището. Общи сведения. Значението им за местните.
2. Оброци на територията на селището – брой, история, предания. Най-общо – наименования, местности, патрон и имат ли оброчен камък, дърво, извор. До кога са чествани, ако днес не се честват. Причини.
3. Кои от тях са действащи днес? Най-общо сведение.

За всеки оброк:

4. Име на obroka (как го знаят и наричат хората)? Как се нарича това „точно определено място“ (черкова, кръст, оброк и др.)?
5. В коя местност се намира? Описание на местността. Населено място. Как се стига от селото до местността – пътища, съседни местности, забележителности?

- 6.** Патрон - На кой светец е посветено „мястото“? Само на неговия празник ли се ходи там? На кои други празници?
- 7.** Родов, на отделна махала, на съседни махали, общоселски, на няколко съседни села? С какво вярване е свързан и защо се прави? Откога се прави?
- 8.** Какъв е поводът за поставянето на оброка? Божествено знамение, чума, град, суша, болест на човек, среща на първия свещеник на селото. Предания. Кой ги е поставил – селският поп, манастирски духовник, старейшината / кнезът, най-старият от даден род, близък на болен човек?
- 9.** Елементи на оброчния комплекс:
- оброчен камък, оброчен кръст – дървен, железен
 - оброчно дърво / горичка
 - извор, чешма, кладенец
 - камък за колене на курбан
 - камък, върху който „се чете“ курбанът
 - каменна или землена трапеза
 - пещера
 - параклис – култова сграда от дърво или камък с място за икона
 - други
- 10.** Да се опише разположението на елементите на оброчния комплекс един спрямо друг и спрямо посоките на света и селото. Каква е видимостта на оброчния комплекс от селото и от другите оброчни комплекси?
- 11.** Има ли оброчен камък? Или дървен, железен или друг кръст? Описание: форма, размери, материал, надписи, знаци и символи, от кого е изработен, с какви средства е закупен и т.н. Кога е поставен. Как е ориентиран камъкът според посоките на света и от коя страна са надписите, знаците и пластиката? Ако няма сега, имало ли е някога – описние.
- 12.** Има ли оброчно дърво? Описание: вид, размери, възраст. Знае ли се кога и от кого е засадено? Миросване – прави ли се – описание, белег върху дървото.
- 13.** Може ли да се сече оброчно дърво? Поверия. Изсъхнало дърво. Поверия.
- 14.** Има ли на оброчището извор – аязмо? Лековит ли е той? Как се наричат такива извори от местната хидронимия? Как се нарича конкретният извор? Връзката между всеки хидроним и наименованието на местността, в която се намира. Предания. Предания за лековитостта на извора. Как е бил открит, кога, от кого и по какъв повод?
- 15.** Свети ли се вода на извора на определени празници? Кога? Какво се прави със светената изворна вода?

16. Има ли определено място за трапеза? Къде се намира тя спрямо останалите елементи на комплекса? Как изглежда трапезата – кръгла, правоъгълна? В кръг ли сядат на трапезата или един срещу друг в редици? Има ли варианти, при които всеки род образува самостоятелна трапеза, т.е. сядат ли се на групички?

ХОД И ЕЛЕМЕНТИ НА ОБРЕДА

17. Каква е подготовката за ходенето на оброк на празника на светеца, комуто е посветен?

18. Какви предмети и храни се носят?

19. Правят ли се обредни хлябове? Как са нашарени? Скица на шарките. На какви други условия трябва да отговарят тези хлябове – пресни пити или нещо друго? Кой, кога и как приготвя хлябовете?

20. Каква друга храна се приготвя и носи на оброчището? Носи ли се варено жито или други ястия, характерни за погребалната и поминалната обредност?

21. Носят ли се определени цветя и билки? Кой и как ги бере? Къде ги поставят там (евент. върху оброка), връщат ли ги къщи и там къде ги съхраняват (на иконата, до огнището, в някоя от стопанските постройки)? Използват ли ги за лек? Вярвания и меморати.

22. Носят ли се свещи? Откъде се вземат? Съхраняват ли ги от предишни и пазят ли ги за следващи празници? С каква цел? Вярвания и меморати.

23. Носят ли се домашните икони? С каква цел? Участват ли в обреда църковните или манастирските икони? Защо?

24. Кой носи обредните вещи и храни на оброчището и по какъв начин? Да се проследи възрастово-половата диференциация по този въпрос, както и йерархията на обредните вещи и храни.

25. Забрани, свързани с ходенето на оброк.

26. Кой ходят на оброчището в зависимост от това дали е лично, родово, общоселско или междуселско? Само жени? На кои оброчища не се допускат деца? Защо?

27. Ако празникът е през пости и е забранено да се яде блажно, какво носят и готвят като курбан – боб, риба, раци?

28. Какво животно се коли на оброк – бик, овен, овца, агне, петел, кокошка? На какви условия трябва да отговаря то – цвят, пол, възраст, недъгавост?

29. Как се нарича курбанът – жертва, оброк, курбан, молитва, служба, слава и др.?

30. Кой дава жертвеното животно (на общоселски курбан)? От цялото село ли се купува или съществува някакъв ред по родове – зареда? Кой определя реда и на какъв

принцип – специален, престижен, исторически; според времето на заселване; пространствено-географски; според разположението в селото?

31. Кой и кога коли жертвеното животно? Кой го готви? Каква е рецептата? Как се заплаща на готвача – месо, дрехи, пари? Кой им заплаща и с какви средства? Едни и същи хора ли готвят на всички оброчища? Кой ги определя и на какъв принцип?

32. По кое време на денонощието се ходи на obroka? Организирано ли се тръгва и ако да, откъде? Има ли строго определен път за отиване към даден оброк? Минава ли се задължително през гробищата, църквата, други obroci, пресича ли се река? Защо?

33. Задължително ли е присъствието на духовно лице (селски или манастирски духовник)? Кой има право да го замества? На какви условия трябва да отговаря този човек?

34. По какъв начин свещеникът освещава курбана? Кади ли колко пъти и в каква посока? По време на тези обредни действия жертвеното животно е: живо; заклано, но негответено; вече сгответено; друго. Накичено ли е животното с цветя?

35. Палят ли се свещи върху оброчния камък? Кой, кога и защо? Окичват ли оброчния камък с цветя и билки? Кога и кой?

36. По какъв принцип седят на оброчната трапеза? Знае ли си всеки предварително мястото и ако не, то как става подреждането в момента?

37. Каква е йерархията при подреждането на членовете на отделния род? На собствено родовия оброк и в рамките на трапезата на общоселския оброк. Да се начертае подредбата, като се съблюдава и положението на отделните членове спрямо оброчния камък и оброчното дърво. Къде сяда свещеникът, ако е участвал в обреда?

38. Кога и кой раздава гозба от жертвеното животно на обредната трапеза? Какъв е редът? Принципи на йерархията. Как се нарича гозбата (яхния, молитва)? Как се нарича, ако животното е печено?

39. На гола земя ли се прави трапезата или на кърпи – месали; черги, дъски? А на маси?

40. Кади ли се трапезата? Кой и в каква посока? Колко пъти? Словесни формули благословии. Кога и кой пали и гаси свещите на трапезата? Къде, върху кои ястия горят тези свещи? Какво правят с тях, след като ги изгасят? Пазят ли трапезните оброчни свещи за друг ден, използват ли ги за лек или срещу град и суша? Кой и кога разчупва обредния хляб? Има ли случаи хлябът да се реже? Има ли значение този факт за информатора?

41. Подават ли си един на друг членовете на колектива от хляба и курбана? За „бог да прости“ или за здраве? Прелива ли се на земята от пълна чаша? Защо?

42. Оставя ли се от храната на светеца, в чиято чест се коли курбанът? Къде се оставя? Какво става с нея след това? (държи се на трапезата; по клоните на дървото; пред дървото или на оброчния камък)?
43. Особенности при извършването на обредните действия на манастирски оброк или на оброк в манастирска земя.
44. Ако курбанът не се яде на оброка, а само се освещава там, какво се прави с него вкъщи? Възможни обредни действия. Трябва ли всички членове на семейството в такъв случай да вкусят от него и защо? Оставя ли се от храната за животните? Защо?
45. Къде се оставят остатъците от храната след обредната трапеза на оброчището? Хвърлят се в реката, в мравуняк, оставят се под оброчното дърво, заравят се на място, „където не се стъпва“.
46. Кой взима кожата, копитата, рогата, главата и пр. на курбана? Какво се прави с тях? Ползват се лично, трябва да се продадат, употребяват се за лек. Кой почиства оброчището след завършване на обреда?
47. По какъв път се връщат участниците в обреда на оброчището? Трябва ли задължително да се върнат по същия път? Трябва ли задължително да минат по друг път? Защо? Вярвания.
48. Работи ли се на този ден или се празнува? Какви забрани за работа има? Да се опише традицията на празника – конкретно как се празнува в селото – например обреден комплекс на Гергьовден, Спасовден, Богородица и т.н. Какво от традиционната обредност се е запазило и днес. Описание на празника днес.
49. Други предния, вярвания или спомени, свързани с оброка и оброчището.
50. Сравнение с останалите оброци и обредни практики, намиращи се и извършвани в землището селището.
51. Какъв е обредът за поставяне на нов оброк? Светене на вода, засаждане на дърво, миросване на дърво. Описание, ако в землището има такъв. Какъв е обредът за подновяване на оброк? Описание, ако в землището на селото има такъв? – по същата схема (от въпрос №3 до въпрос №49).
52. Информатори: Трите имена, година и място на раждане, образование, професия и др. основни данни.